

**ANAVATAN PARTİSİNİN SİYASAL
İDEOLOJİSİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Muhammed Ali KÖSE

Kütahya – 2010

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ANAVATAN PARTİSİNİN SİYASAL İDEOLOJİSİ

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Feyzullah ÜNAL

Hazırlayan:
Muhammed Ali KÖSE

Kütahya - 2010

Kabul ve Onay

Muhammed Ali KÖSE'nin hazırladığı “**Anavatan Partisi'nin Siyasal İdeolojisi**” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2010

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Yrd. Doç. Dr. Feyzullah ÜNAL (Danışman)		
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER		
Yrd. Doç. Dr. Aydın İPEK		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Anavatan Partisi’nin Siyasal İdeolojisi**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2010

Muhammed Ali KÖSE

Özgeçmiş

22.07.1983 tarihinde Eskişehir’de doğdu. İlköğretim, orta öğretim ve lise eğitimini tamamladıktan sonra aynı yıl Anadolu Üniversitesi İktisat Fakóltesi Kamu Yönetimi Bölümünü kazanarak lisans eğitimine başladı. 2004 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra 2005 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitimine başladı ve 28.10.2010 tarihinde yüksek lisans eğitimini tamamladı.

ÖZET

ANAVATAN PARTİSİNİN SİYASAL İDEOLOJİSİ

KÖSE, Muhammed Ali

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Feyzullah ÜNAL

Ekim, 2010, 131 sayfa

Siyasal partiler üzerine yapılan çalışmalar sonucu, siyasal partilerin klasik tanım ve sınıflandırılması yerine daha kapsamlı bir tanımlama ve sınıflandırma çabaları içine girilmiştir. Bu çalışmalar içerisinde Otto Kirchheimer tarafından yapılan “catch-all party” (Toplayıcı Parti) tanımlaması, günümüz partilerinin pek çoğunu tanımlamada kullanılabilecek bir kavramdır. Türkiye’de, “catch-all party” tanımlaması, 1983 yılında 4 eğilimin partisi olmak üzere kurulan ANAP için geçerlidir.

ANAP’nin ideolojisi olarak kabul edilen yeni sağ ideoloji ekonomik alanda neo-liberalizmden ve siyasal alanda ise neo-muhafazakarlıktan oluşur. Dünyanın 20. Yüzyılda yaşadığı krizler ve bunlara karşı ürettiği çözümler, yeni sağın anlaşılmasında oldukça önemlidir. Doğaldır ki bu krizler ve çözüm önerileri bize yeni sağın sadece ekonomik boyutunu görmekte fayda sağlayacaktır. Yeni sağın siyasal dönüşümü için, neo-muhafazakar düşüncüyü irdelemek ve onun ne olduğunu ortaya koymak önemlidir.

Batı’da Thatcher ve Reagan’ın uygulamaya koyduğu yeni sağın Türkiye’deki temsilcisi ANAP’dır. 1983 yılında kurulan ve 2010 yılına kadar Türk siyasal hayatında varlığını sürdüren ANAP’nin ekonomik ve siyasal olarak icraatlarını ya da ideolojisini anlayabilmek için, Türkiye’nin ekonomik ve siyasi geçmişine kısaca değinmek gerekmektedir. Türkiye’nin kuruluşundan 1980 yılına kadar çeşitli ekonomik ve siyasi modeller denenmiş, ancak bu modeller krizlere geçici çare olsa da bir müddet sonra başka krizlere neden olmuştur. 12 Eylül 1980 sonrası oluşan yapıda gerek Askeri Rejim’in gerekse de toplumun geniş bir kesiminin desteğini alan ANAP ve Turgut Özal, 6 yıl iktidarda kalacak ve yeni sağ politikaları uygulamaya gayret gösterecektir. ANAP, yeni sağ düşünceye uygun bir şekilde, enerjisinin çoğunu ekonomiye harcamış, siyasal düzeni ise Askeri Rejim’e bırakmıştır. ANAP iktidardayken, yine Turgut Özal’ın önderliğini yaptığı ve 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan istikrar paketini sürdürmeye büyük gayret göstermiştir. Türkiye’de ANAP’nin temsilciliğini yaptığı yeni sağın, ekonomik alanda 24 Ocak kararlarıyla, siyasal alanda ise 12 Eylül’le başladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplayıcı Parti, Neo-liberalizm, Neo-muhafazakarlık, Yeni Sağ, 24 Ocak, 12 Eylül, Turgut Özal, ANAP.

ABSTRACT

THE IDEOLOGY OF THE ANAVATAN PARTY

KÖSE, Muhammed Ali

M.A.Thesis, Departman of Public Administration

Supervisor: Associate Professor: Feyzullah ÜNAL

October, 2010, 131 pages

Results of studies on political parties, a more comprehensive definition and classification efforts, instead of political party's classical definitions and classifications were entered into. In these studies, made by Otto Kirchheimer "catch-all party" definition is a concept, can be used to definition the most of nowadays parties. In Turkey, "catch-all party" definition is valid ANAP, in 1983 established to be party of four tendencies.

The new right ideology, is accepted as the ideology of the ANAP, consist of the neo-liberalism in economic area and the neo-conservatism in political area. In the 20th Century, crisis, the world's lived and solutions, against these crisis were produced is very important to understand the new right. It is natural that this crisis and the solution will benefit us to see only the economic dimension of the new right. To investigate neo-conservatist idea and to reveal what is it is important for the poitical transformation of the new right.

In the West, Thatcher and Reagan implementing the new right's representative in Turkey is ANAP. To understand economic and political performances of the ANAP that established in 1983 and effect's continuing until 2010, should be mentioned briefly economic and political past of the Turkey. From the Turkey's foundation to until 1980 tested variety economic and political models, but these models, even though solution to crisis, after a while another crisis has caused. In the structure created after September 12, 1980, the ANAP and Turgut Özal, the military regime and broad sections of society support of them, will stay in power for 6 years and will effort to apply the new right politics. In accordance with the new right-thinking, the ANAP has spent most of its energy for the economy and has left political order to The Military Regime. While ANAP in power, has shown great effort to maintain the stabilization package, implemented on January 24, 1980. It will not be wrong to say that The new right, representative is ANAP in the Turkey, began with the 24 January Desicions in economic area and with the September 12 in political area.

Keywords: Catch-all Party, Neo-liberalism, Neo-conservatism, New Right, January 24, September 12, Turgut Özal, ANAP.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ANALİZ

1.1. SİYASAL PARTİ KAVRAMI: TANIMI VE KAPSAMI	5
1.2. SİYASAL PARTİLER İLE İLGİLİ TEORİLER	8
1.2.1. Kurumsal Teori: Seçimler ve Parlamento.....	9
1.2.2. Kriz (Tarihsel Durum) Teorileri	10
1.2.3. Modernleşme (Gelişmeci) Teorisi	11
1.3. SİYASAL PARTİ SİSTEMLERİ	12
1.3.1. Tek-parti Sistemi.....	13
1.3.2. İki-parti Sistemi	14
1.3.3. Çok-parti Sistemi	15
1.4. SİYASAL PARTİLERİN SINIFLANDIRILMASI	17
1.4.1. Yapılarına Göre Siyasal Partiler	17
1.4.1.1. Kadro Partileri.....	18
1.4.1.2. Kitle Partileri.....	18
1.4.1.3. Totaliter Partiler	19
1.4.2. Parti ve Üye – Seçmen İlişkisine Göre Partiler	20
1.4.2.1. Bireysel Temsil Partileri	20
1.4.2.2. Bütünleşme Partileri.....	20
1.4.3. Diğer Parti Sınıflandırmaları	21
1.4.4. Yeni Parti Sınıflandırmaları.....	23
1.5. SİYASAL PARTİLER ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE ANAVATAN PARTİSİ’NİN YERİ	25

İKİNCİ BÖLÜM

REFAH DEVLETİ VE YENİ SAĞ

2.1. REFAH DEVLETİ	28
2.1.1. Büyük Buhran Öncesi Ekonomik Görüşü	28
2.1.2. Büyük Buhran ve Refah Devleti Modeli (Keynesyen Ekonomi)	29
2.1.3. Refah Devleti'nin Çözülüşü.....	31
2.2. YENİ SAĞIN EKONOMİK VE SİYASAL BİLEŞENLERİ	32
2.2.1. Yeni Sağın Ekonomik Görüşü: Neo-liberalizm.....	32
2.2.2. Yeni Sağın Siyasal Görüşü: Neo-Muhafazakarlık.....	34
2.2.2.1. Yeni Sağcı Uygulamalar	37
2.2.2.1.1. Thatcherizm.....	38
2.2.2.1.2. Reaganizm.....	39
2.2.2.1.3. Thatcherizm ve Reaganizm.....	41
2.3. TÜRKİYE'DE YENİ SAĞ	42
2.3.1. Türkiye'de Yeni Sağın Ekonomik Görüşü	42
2.3.1.1. 1980 Öncesi Türkiye'de Ekonomi	43
2.3.1.2. 24 Ocak Kararları: Türkiye'de Yeni Sağcı Ekonominin Başlangıcı.....	46
2.3.2. Türkiye'de Yeni Sağ ve Siyasal Yeniden Yapılanma	51
2.3.2.1. 1980 Öncesi Türk Siyasal Hayatı.....	52
2.3.2.2. Türkiye'de Siyasal Dönüşüm.....	60
2.3.2.2.1. 12 Eylül Askeri Darbesi	60
2.3.2.2.2. 1982 Anayasası	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANAP'NİN KURLUŞU, İDEOLOJİSİ VE UYGULAMALARI

3.1. ANAP	69
3.1.1. 12 Eylül Sonrası Partileşme	69
3.1.2. ANAP'nin Kuruluşu	70
3.2. ANAP'NİN İDEOLOJİSİ.....	72
3.2.1. Milliyetçilik	73
3.2.2. Muhafazakarlık	74

3.2.3. Liberalizm.....	75
3.2.4. Sosyal Adaletçilik.....	77
3.3. ÖZAL DÖNEMİNDE ANAP’NİN KATILDIĞI SEÇİMLER.....	78
3.3.1. 1983 Seçimleri.....	78
3.3.2. 25.03.1984 Yerel Seçimleri.....	79
3.3.3. 28 Eylül 1986 Milletvekili Ara Seçimleri.....	80
3.3.4. 6 Eylül 1987 Referandumu ve 1 Kasım 1987 Seçimleri.....	81
3.3.5. 25 Mart 1989 Yerel Seçimleri.....	82
3.4. ANAP İKTİDARLARININ POLİTİKALARI VE SONUÇLARI.....	83
3.4.1. ANAP İktidarlarının Ekonomi Politikaları ve Sonuçları.....	84
3.4.2. ANAP’nin Siyasal Politikaları ve Sonuçları.....	89
3.4.2.1. PKK Sorunu ve Güvenlik Politikaları.....	89
3.4.2.2. Dış Politika ve Yabancı Devletlerle Olan İlişkiler.....	91
3.4.2.3. İç Politika.....	93
3.4.2.4. Yerel Yönetim Politikası.....	95
3.4.2.5. KHK’ler ve Fon Uygulamaları.....	96
3.4.2.6. “İki Ulus” Hegemonya Stratejisi.....	97
3.4.2.7. Sosyo Kültürel Alan ve Eğitim Politikaları.....	98
3.5. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ.....	99
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	101
KAYNAKÇA.....	105
DİZİN.....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
HP	: Halkçı Parti
İMF	: International Monetary Fund
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MC	: Milliyetçi Cephe
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MSP	: Milli Selamet Partisi
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi

TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyonu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetler
YAŞ	: Yüksek Askeri Şura
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası

TEZ METNİ

GİRİŞ

Türk siyasal hayatında 1980’li yılların en önemli aktörlerinden biri ANAP Genel Başkanı Turgut Özal’dır. Çeşitli siyasal ve idari deneyimden sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin Başbakanı olan Özal, yaklaşık 6 yıl iktidarda kalarak gerek kendi dönemi gerekse de daha sonraki dönemler için oldukça önemli uygulamalar gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen uygulamalar, gerek kendi döneminde gerekse de günümüzde kısmen veya toptan eleştirilmektedir. Bu bağlamda, Özal’ın Genel Başkanlığı’ndaki ANAP’nin iktidarda bulunduğu süre içinde gerçekleştirdiği uygulamaları hangi düşünce sistemi içinde gerçekleştirdiği ve ANAP’nin bu düşünce sistemini benimsemesine yol açan sebeplerin ne olduğu bu araştırmanın problemi.

Araştırmanın amacı, ANAP’nin ideolojisinin ne olduğunun ortaya koymaktır. Bu nedenle araştırmanın amacına uygun olarak, ANAP’nin siyasal partiler doktrini içinde nasıl değerlendirilmesi gerektiğini, kurulmadan önceki ekonomik ve siyasal yapının ne olduğu, nasıl bir siyasal ortamda kurulduğu ve iktidarda bulunduğu süre içinde ne gibi ekonomik ve siyasal politikalar uyguladığının tespit edilmesi önemlidir.

Günümüzde, Türk siyasal hayatında köklü bir değişime olan gereklilik sürekli tartışılan konuların başında gelmektedir. Değişim isteğinin gerekçesi ise ekonomik, siyasal ve sosyal alanda yaşanan pek çok olumsuzluklardır. Bu olumsuzlukların nedeninin, görece yakın tarihte – özellikle 12 Eylül Askeri Darbesi ve sonrasındaki yaklaşık 10 yıllık sürede – uygulanan yanlış politikalar olduğu iddia edilmektedir. Bahsedilen dönem, Türk ekonomik ve siyasal hayatında dönüşüm geçirdiği – veya yeniden yapılandırıldığı – bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, günümüzde yaşanan herhangi bir hukuki olumsuzluğun, “asker zihniyeti” ile hazırlandığı kabul edilen 1982 Anayasası’ndan kaynaklandığına olan genel inanç, bu tespiti güzel bir örnek olacaktır. Bu çalışma, bahsedilen dönemde uygulanan politikaların incelenmesi ve hangi şartlarda uygulandığının saptanması ile gerek bu dönemin tam olarak anlaşılması açısından gerekse de gerçekleştirilmesi muhtemel bir değişime bir nebze de olsa ışık tutması açısından önemlidir.

Araştırmanın hipotezleri;

- Siyasal partiler doktrini içerisinde ele alındığında ANAP, Otto Kirchheimer tarafından yapılan, “catch-all party” (toplayıcı parti) sınıfı içinde değerlendirilebilir.
- ANAP’nin ideolojisi, gelişmiş kapitalist devletlerin 1970’li yıllar boyunca yaşadığı krizden kurtulmak için ekonomide devlet müdahaleciliğini azaltmak, sosyal maliyetleri azaltmak ve özelleştirmelerle devleti küçülterek kamu harcamalarını azaltmak yoluyla iktisadi liberalizmi tam olarak uygulamayı amaçlayan; başta Thatcher ve Reagan olmak üzere 1980’li yıllar boyunca Avrupa ve Japonya’da sağ iktidarlarca benimsenen ve yeni sağ olarak adlandırılan ideolojidir.
- ANAP, 1980 Askeri Darbesi sonucu, 1983 yılında yeni partilerin kurulmasına izin verilmesi ile birlikte kurulmuştur. Askeri Yönetim, Türkiye’de güdümlü bir iktidar partisi ve güdümlü bir muhalefet partisi olmak üzere iki parti kurulmasını istiyorken üçüncü parti olarak kurulan ANAP, halkın doğrudan Askeri Rejimin dolaylı desteğini alarak iktidar olmuştur.

Araştırma ağırlıklı olarak yeni sağın ortaya çıkmaya başladığı 1970’li yılların sonu ve 1980’li yıllarla ve ANAP’nin Özal Dönemiyle sınırlı kalmakla beraber bu dönemlerin öncesinde yaşanan ekonomik ve siyasal olaylara kısaca değinilmiştir. Araştırma yeni sağ ve ANAP’nin siyasal ve ekonomik politikalarını kapsamakta, ancak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için diğer bazı alanlara kısaca yer verilmektedir.

Araştırma için çalışmanın konusu ile ilgili kitapların ve dergilerin bir kısmından, çeşitli üniversitelerin kütüphanelerinden ve bazı erişim sitelerinden yararlanılmış, ayrıca çalışma konusuna benzer diğer tez ve makaleler incelenerek gerekli okumalar yapılmıştır.

Üç bölüm halinde hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde siyasal partilerin kuramsal çerçevesi incelenmiştir. Siyasal partilerin tanımlanması, kökeni, parti sistemleri ve sınıflandırılması konuları incelenerek, çalışmanın konusu olan ANAP’nin kuramsal çerçevedeki yerini belirlemeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, ANAP’nin ideolojisi olarak kabul edilen yeni sağın tanımlanması, Batı’da ve Türkiye’de ortaya çıkış süreci ve Türkiye’de ne gibi değişikliklere yol açtığı konuları ele alınmıştır. Üçüncü

bölümde ise ANAP'nin kuruluşu, ideolojisi katıldığı seçimler ve iktidarda bulunduğu süre boyunca uyguladığı bazı politikalar incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise yeni sağ ve ANAP üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL VE KAVRAMSAL ANALİZ

1.1. SİYASAL PARTİ KAVRAMI: TANIMI VE KAPSAMI

Çağdaş siyasal hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan siyasal partiler gerek demokratik rejimlerde gerekse anti demokratik rejimlerde önemli roller oynamaktadır.¹ Örneğin, günümüzde halk iradesinin en etkili organları denildiğinde, anayasanın öngördüğü kurumlardan daha çok, siyasal partiler akla gelmektedir.² Siyasal hayatta oynadığı bu rollerin önemine paralel olarak, siyasal parti tanımlaması yapmak çok kolay değildir. Siyasal partileri, hem modern siyasal sistemlerde siyasal partiler kadar önemli olan menfaat ve baskı gruplarından hem de siyasal partilerin varlığından önce iktidar mücadelesi yapan klik ve hizip gibi gruplardan ayırıştırma sorunuyla karşılaşmaktadır. Dahası siyasal parti tanımı konusunda yazarlar arasında bir görüş birliği de bulunmamaktadır.³ Yazarların yaptığı siyasal parti tanımlamalarının birbirinden farklı olmasının pek çok sebebi olmakla beraber, bunları üç başlık altında toplamak mümkündür: parti sayısı, yapıları ve fonksiyonları.

Tek-partili sistemdeki siyasal partinin “parti” sayılıp sayılamayacağı hususu tanımlamalarda ortaya çıkan en genel farklılık sebebidir. Bazı yazarlara göre yarışmacı sistem olmadan gerçek anlamda siyasal partiden bahsedilemez. Bu yazarlardan Neumann, tek-partili sistemi bir çelişki olarak değerlendirirken, en az bir tane daha yarışmacı grubun var olması halinde siyasal partiden söz edilebileceğini iddia eder.⁴ Benzer şekilde, Sartori’nin “parti” kavramının anlamına bağlı olarak kurduğu parça-bütün ilişkisine göre, “parti” parça anlamına geldiğinden, bütünü bir araya getiren diğer parçalar olmadan parti (parça) bir anlam ifade etmez.⁵ Kendall ve Ranney gibi yazarlar da bir partinin ancak yarışmacı sistemlerde gerçek siyasal parti olacağını savunurlar.⁶ Payaslıoğlu, La Palombara ve Weiner gibi yazarlar yarışmacı sistemlerdeki partilerle tek partinin gördüğü fonksiyonların pek çok açıdan aynı olduğunu vurgulayarak tek partinin de gerçek anlamda bir siyasal parti olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurlar.⁷ Özbudun ise tek parti ve yarışmacı partiler arasındaki farkı akıldan

¹ Atilla Yayla, (2004), **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Yayın Evi, Ankara, s. 201.

² Ali Yaşar Sarıbay, (1994), **Siyasal Sosyoloji**, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul, s. 114.

³ Ergun Özbudun, (1979), **Siyasal Partiler**, 3. Basım, Sevinç Matbaası, Ankara, s. 1.

⁴ Sigmund Neumann, (1957), **Modern Political Parties**, Chicago University Pres, Chicago, s. 395.

⁵ Giovanni Sartori, (1976), **Parties and Party Systems**, Cambridge University Pres, UK, s. 4.

⁶ Murat Yanık, (2002), **Parti İçi Demokrasi**, 1. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, s. 9.

⁷ Arif Payaslıoğlu, (1952), **Siyasî Partiler**, A.Ü.S.B.F. Yayınlar, Ankara, s. 13. Joseph La Palombara ve Myron Weiner, (1966), **The Origins and Development of Political Parties**, La Palombara, Joseph ve Weiner, Myron, (Ed.), Princeton University Press, New Jersey, s. 3.

çıkarmaksızın tek-partiyi, halkın siyasete katılım aracı olarak gördüğünden, gerçek anlamda siyasal parti olarak kabul etmektedir.⁸

Siyasal partilerde örgüt ve yapı sorunu, tanımlamalarda farklılığa neden olan bir diğer unsurdur. Duverger'e göre siyasal parti, topluluk olmayıp birçok topluluğun bir araya gelerek oluşturduğu bütün ve ülke içinde dağılıp birbirine koordinatör kurumlarla bağlanan küçük gruplardan oluşur.⁹ Ancak siyasal partileri örgüt açısından ele almak mümkün olmakla beraber, örgüt başlı başına siyasal partiyi kulüp, klik ve hizip gibi gruplardan ayırt etmeye yetmez. Siyasal partileri bu gruplardan ayıran temel özellik, sürekli ve istikrarlı bir yapı, liderini değiştirebilme şansına sahip olmaları ve geçici bir niteliğe sahip olmamalarıdır.¹⁰ Öte yandan örgüt unsurunun bu dar yaklaşımına karşı, Epstein kendisini parti olarak adlandıran her kuruluşun parti kabul edilmesi gerektiğini savunarak örgüt unsuruna geniş bir anlam vermiştir. Yani O'na göre, önemli olan örgütten ziyade parti adına veya etiketine sahip olmaktır. Zira bir partinin gerçek anlamda siyasal parti sayılabilmesi için ne ölçüde örgütlenmesi gerektiğini belirlemek zor olduğundan, gevşek örgütlenen pek çok parti siyasal parti tanımının dışında kalacaktır. Oysa ne kadar gevşek örgütlenirse örgütlensin belli bir etikete sahip ve devlet yöneticilerini seçtirmeye çalışan her grup parti olarak tanımlanmalıdır.¹¹

Siyasal partilerin fonksiyonları, tanımlamada yaşanan bir diğer farklılık sebebi olmakla beraber, siyasal partileri menfaat ve baskı gruplardan ayıran en temel niteliğidir. Siyasal partiler belirli bir grubun veya sınıfın çıkarını ya da ekonomik ve sosyal çıkarı temsil edebilmek için siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışırlar.¹² Menfaat ve baskı grupları ise kendileri ile ilgili siyasal kararların alınmasında ya doğrudan ya da kamuoyu yoluyla, siyasal iktidarı etkilemeye çalışırlar.¹³ Aynı zamanda siyasal partiler yönetsel makamlara kendi adaylarını seçtirirken menfaat ve baskı grupları ise kendi adlarına aday göstermezler. Ayrıca unutulmamalıdır ki, siyasal partilerin tüm

⁸ Özbudun, **a.g.e.**, s.2.

⁹ Maurice Duverger, (1993), **Siyasi Partiler**, Ergun Ö. (Çev.), 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, ss. 51 – 52.

¹⁰ La Palombara ve Weiner, **a.g.e.**, ss.6 – 8.

¹¹ Lion D. Epstein, (1967), **Political in Western Democracies**, Pall Mall Press, London, s. 10.

¹² Doğu Perinçek, (1968), **Türkiye Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi**, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara, s.39.

¹³ Ahmet Taner Kışlalı, (2004), **Siyaset Bilimi**, AÖF Yayınları, Eskişehir, s.150.

fonksiyonları siyasal nitelikte iken menfaat ve baskı gruplarının farklı fonksiyonları da bulunmaktadır.¹⁴

Siyasal iktidarı ele geçirme amacı güden siyasal partiler, bu amaçlarını, demokrasilerde serbest seçimler yoluyla gerçekleştirirler. Ancak serbest seçim şartı tek-partileri ve seçim dışı yollarla iktidara gelen partileri tanım dışı bırakmaktadır. Özbudun’a göre, Janda parti tanımına geniş bir açıdan bakarak, kendi temsilcilerini devlet makamlarına seçtirme amacı güden örgütler şeklinde tanımlamış ve bu nedenle yasadışı faaliyet gösteren partileri de siyasal parti tanımına dahil etmiştir. Ancak Ranney ve Kendall gibi yazarlar siyasal parti tanımı için demokratik oydaşma (Ortak karar, consensus) şartı aramaktadırlar.¹⁵ Sartori ise çok-partili sistemi kamuoyunun dileklerini serbestçe dile getirdiği sistem olarak görürken, tek-partinin kamuoyunun dileklerini bastırma amacı güttüğü için tek-partiyi siyasal parti olarak nitelemek yanlıştır.¹⁶ Sartori, Ranney ve Kendall gibi yazarlar siyasal parti için oydaşmayı ve yarışmayı, Janda devlet makamlarına kendi temsilcilerini seçtirme gayretini esas almaktadır. Özbudun da Janda’ninkine benzer şekilde, yöneticilerin yetiştirilmesi, siyasal katılım ve çıkarların temsili gibi fonksiyonlar dikkate alındığında tek-parti ve seçim dışı yollarla iktidara gelen partileri de siyasal parti olarak kabul etmektedir. Buna karşılık, siyasal iktidarı halk desteğini almaksızın, örneğin darbe yoluyla, ele geçiren toplulukları siyasal parti olarak tanımlamak mümkün değildir.¹⁷ Halkın desteğini almadan iktidara gelen veya halkın katılımını engelleyen bu tip toplulukları “cunta” ya da “gizli örgüt” olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.¹⁸

Türk siyaset bilimcilerinin siyasal parti tanımlamalarında da, Batı’dakiler kadar olmasa da, bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Kapani siyasal partileri tanımlarken ideoloji unsuruna vurgu yaparak, “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacı güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlardır” şeklinde tanımlar.¹⁹ Kışlalı siyasal partileri “bir program çerçevesinde siyasal kararları etkilemek ve bu amaçla siyasal iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenmiş kuruluşlardır” şeklinde

¹⁴ Epstein, **a.g.e.**, ss. 12 – 13.

¹⁵ Özbudun, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁶ Sartori, **a.g.e.**, s 27.

¹⁷ Özbudun, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁸ Sarıbay, **a.g.e.**, s 115.

¹⁹ Münici Kapani, (1976), **Politika Bilimine Giriş**, Sevinç Matbaası, A. Ü. H. F. Y., Ankara, s. 122.

tanımlar.²⁰ Teziç'e göre "ortak görüşleri paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüt" siyasal partidir.²¹ Tunaya siyasal partileri "belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek kurdukları bir topluluk olarak kabul eder."²² Özbudun ise siyasal partileri "halkın desteğini sağlama suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar" olarak tanımlar.²³ Bu tanımlara bakarak, Türk siyaset bilimcilerinden Özbudun'un halkın desteği, yani siyasal katılım unsuru üzerinde durduğunu, diğerlerinin ise ideoloji veya ortak fikir unsurunu temel alarak tanımlama yaptıkları söylenebilir.

Siyasal parti tanımlamaları, şimdiye kadar belirtilenlerle sınırlı olmadığı gibi bu tanımları çoğaltmak da mümkündür. Ancak bu tanımlar ne kadar çoğaltılırsa çoğaltılsın, yazarların üzerinde anlaşabildikleri bir tanımlama bulmak zordur. Yine de buraya kadar değinilen hususları göz önünde bulundurularak, şu tanım verilebilir: "Kendisini siyasal bir etiketle tanımlayan, yasal ve meşru yolları kullanarak, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığı ile seçmenlerin desteğini sağlayarak, devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve sürdürmeye çalışan siyasal topluluklardır".²⁴

1.2. SİYASAL PARTİLER İLE İLGİLİ TEORİLER

İktidar kavramı çok eskilere dayanır ve iktidarı ele geçirme isteği insan psikolojisinde yatan bir gerçekliktir.²⁵ İlk çağ cumhuriyetlerindeki hizipler, devrim meclisleri etrafında toplanan kulüpler ve benzerleri iktidarı ele geçirme amacı güden topluluklar olmalarına rağmen modern anlamda siyasal partilerin varlığı, Amerika hariç, 1850'lerden sonrasına denk gelir. Batı Avrupa'da, bu döneme kadar, parlamento grupları, felsefi dernekler ve fikir akımları varken, 1850'den 1950'ye kadar çağdaş devletlerin büyük bir bölümünde partisiz sistemden partili sisteme geçilmiştir.²⁶ 100 yıl içinde yaşanan bu gelişmeyi anlayabilmek ya da daha doğru bir ifade ile siyasal

²⁰ Kışlalı, a.g.e., s. 127.

²¹ Erdoğan Teziç, (1976), **100 Soruda Siyasî Partiler**, 1. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul, s. 6.

²² Tarık Zafer Tunaya, (1992), **Siyasî Partiler 1859 – 1952**, 2. Baskı, Esra Ofset, İstanbul, s. 3.

²³ Özbudun, a.g.e., s. 4.

²⁴ Ali Yaşar Sarıbay, (2001), **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınevi, Bursa, s. 6.

²⁵ Zübeyir G. Tokgöz, (1999), **Siyasî Partiler**, 1. Basım, Günce Yayıncılık, Ankara, s. 13.

²⁶ Duverger, a.g.e., s. 15.

partilerin doğuşunu görebilmek için özellikle Batı Avrupa'daki sosyo-politik gelişmeleri incelemek gerekecektir. Yaşanan sosyo-politik gelişmeler paralelinde ortaya çıkan modern siyasal partileri açıklayan üç teori bulunmaktadır.

1.2.1. Kurumsal Teori: Seçimler ve Parlamento

Kurumsal teori, siyasal partilerin doğuşu ile oy hakkı ve parlamentonun yetkilerinin genişlemesi arasındaki paralelliği açıklar. Bu teorinin önemli isimlerinden Duverger, oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişlemesi sonucunda partilerin geliştiğini savunur. O'na göre oy hakkının genişlemesi sonucu artan seçmeni etkileyip oylarını alabilmek için komiteler aracılığı ile seçmenin örgütlenmesi mecburiyeti doğar ve siyasal meclisler ise yetkilerinin genişlemesi sonucu eylemlerinde uyum sağlamak için ortak niteliklerine göre gruplaşma yoluna gider. Siyasal partilerin farklı şekillerde de ortaya çıktığını kabul eden Duverger, siyasal partileri “seçimlerde ve parlamento içinde doğan” ve “parlamento dışında doğan” olarak ikiye ayırır.²⁷ 19. yy.da siyasal partilerin parlamento içinde kurulması kuralken, Duverger'in de belirttiği gibi günümüzde siyasal partilerin parlamento dışında doğması kural, parlamento içinde kurulması ise istisnadır.²⁸

Teori 19. yy. Batı Avrupa'sı siyasal partilerini açıklamak için ideal bir yaklaşım olmakla beraber, modern otoriter ve totaliter sistemlerdeki siyasal partilerin kökenini açıklama noktasında yetersizdir.²⁹ Özbudun'a göre de, oy hakkının ve parlamentoların yetkilerinin genişlemesi ancak siyasal katılımın artmasıyla ortaya çıkan kurumsal bir tedbir olduğu için, bu kurumlar siyasal partilerin kökenini tam olarak açıklamamaktadır.³⁰

²⁷ Oğuz Bakkalbaşı, (1998), **Tıkanan Türk Siyaseti**, 1. Baskı, Ar Matbaası, s.34.

²⁸ Duverger, **a.g.e.**, s 31.

²⁹ Sarıbay, **a.g.e.**, s 123.

³⁰ Özbudun, **a.g.e.**, s 21.

1.2.2. Kriz (Tarihsel Durum) Teorileri

Kriz teorileri siyasal partilerin kökenini, bir ülkede siyasal seçkinlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlar ve bu sorunları çözmek için yöneldikleri politikalar üzerinden açıklamaktadır. Bu noktada La Palombara ve Weiner meşruluk, bütünleşme ve katılım olmak üzere üç tür tarihsel krizden bahsetmektedirler.³¹

Meşruluk krizi, siyasal sistemin kim tarafından ve nasıl yönetileceği hususunda doğan krizi ifade eder.³² Monarşik egemenliğe karşı halk egemenliği ve sömürge yönetimine karşı ulusal bağımsız yönetim olmak üzere iki adet meşruluk krizi söz konusudur. Bazı partiler monarşi egemenliği yerine halk egemenliğini geçirme mücadelesinden doğmuştur. Örneğin on sekizinci yy. Fransa'sındaki ihtilalci gruplar bu amaç için mücadele etmiş ve neticesinde birçok siyasal parti kurulmuştur. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde monarşi egemenliğine karşı olarak kurulan İttihat ve Terakki Partisi de örnek verilebilir.³³ Özbudun ise bu meşruluk krizinden siyasal partilerin doğacağını kabul etmekle birlikte bu grupların parlamento-içi hizip olduğunu iddia eder ve sömürge yönetimine karşı ulusal bağımsız yönetime bağlı meşruluk krizinden doğan siyasal partilerin daha çok olduğunu savunur. Bu tip siyasal partilere Türkiye'deki Cumhuriyet Halk Partisi, Cezayir'deki Ulusal Kurtuluş Partisi, Fas'taki İstiklal Partisi ve benzeri partiler de örnek gösterilebilir.³⁴

Bütünleşme krizi ulusal devlet kurma ya da uluslaşma çalışmaları sonucunda ortaya çıkan sorunları ifade eder. Ulusal devlete veya uluslaşmaya engel teşkil eden dil, din ve ırk ayrılığı gibi unsurlardan biri üzerine temellenen azınlık grupları, ya ulusal devletin kurulmasına karşı koyarlar ya da kendi kültürel değerlerini korumak amacı ile bir parti örgütlenmesi yolunu tercih ederler.³⁵ 1914 öncesi Avusturya – Macaristan'da ve 1938 öncesi Çekoslovakya'da etnik farkları ve ırk düşmanlığını yansıtan parti sitemleri vardı.³⁶ Günümüzde ise çağdaş Afrika ülkelerinde yaşanan kabile

³¹ La Palombara ve Weiner, **a.g.e.**, s. 14.

³² Yanık, **a.g.e.**, s 31.

³³ Sarıbay, **a.g.e.**, s. 124.

³⁴ Özbudun, **a.g.e.**, s. 24-25.

³⁵ Sarıbay, **a.g.e.**, s 124.

³⁶ Duverger, **a.g.e.**, s 273.

çatışmalarının siyasal partileri oluşturduğu sıkça rastlanılan bir durumdur.³⁷ Bununla birlikte homojen olmayan toplumlarda bu tip partilerin doğması da gayet normaldir.

Katılma krizi siyasal seçkinlerin, siyasal katılma mücadelesi veren kişi ve grupları onaylamamasından kaynaklanan sorunları ifade eder.³⁸ Genel olarak, Batı’da ve Türkiye’de örnekleri bulunan bu tip partilerden ihtilalcı ve sol partiler sınıfsal çatışmalardan, muhafazakâr ve sağcı partiler ise kültürel ve ideolojik çatışmalardan doğmuştur.³⁹ Özbudun’a göre, bütünleşme ve meşruluk krizleri siyasal partilerin doğuşunda önemli bir etken olmasına rağmen “siyasal katılım” bir ara değişken olarak kabul edilebilir. Çünkü etnik unsurlara dayalı çatışmalar ve meşruluk mücadeleleri tarih boyunca varken, siyasal partiler sadece 19. yy. içinde ortaya çıkmıştır. Yani bütünleşme ve meşruluk krizlerinden siyasal partilerin doğmasının nedeni asgari düzeyde dahi olsa siyasal katılım olmasıdır.⁴⁰

1.2.3. Modernleşme (Gelişmeci) Teorisi

Modernleşme teorisi, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler ayrımını siyaset bilimine dahil etmiştir.⁴¹ Siyasal partileri de modernleşmenin bir ürünü olarak kabul eden bu teori, siyasal partilerle modernleşme arasındaki ilişkiye değinir. Yani modernleşmiş toplumlarda siyasal partilerden bahsedilebilirken, modernleşmemiş toplumlarda siyasal partilerden bahsedilmesi çok rastlanılan bir durum değildir.⁴² Modernleşme toplumlara, karşılıklı güven ve iş birliği duygusunu kazandırarak örgütlenme yeteneğini güçlendirirken, siyasal katılma isteğini de beraberinde getireceğinden siyasal partiler ortaya çıkacaktır. Bu durum sadece ülkeler arası karşılaştırmalarda değil aynı zamanda bir ülke içinde sosyo-ekonomik açıdan farklılıklar gösteren bölgelerde de gözlemlenebilir. İngiltere’de seçim komitelerinin önce kalabalık şehirlerde kurulması ve

³⁷ Özbudun, **a.g.e.**, s 25.

³⁸ Yanık, **a.g.e.**, s 31.

³⁹ Sarıbay, **a.g.e.**, s.125.

⁴⁰ Özbudun, **a.g.e.**, s.26.

⁴¹ Filiz Demirci Güler, (2003), **Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay Adalet Partisi**, TODAİE Yayınları, Ankara, s.11.

⁴² Sarıbay, **a.g.e.**, ss.124- 125.

Türkiye’de şehir merkezleri ile köyler arasında siyasal parti örgütüne sahip olma olasılığı, yerinde örnekler olacaktır.⁴³

Modernleşme ile siyasal partiler arasında bir bağ olduğu kabul gören bir gerçek olmasına rağmen modernleşmenin yanı sıra başka faktörlerinde siyasal partilerin doğuşunda etkili olduğunu söylemek gerekir. Örneğin Hindistan’da modernleşme çok ileride olmamasına rağmen iyi bir siyasal parti sistemi vardı.⁴⁴ Ayrıca siyasal partileri modernleşme bağlamında açıklarken, modernleştiği halde siyasal partileri bastıran ve yasaklayan ülkelerin var olduğu hususuna da değinmek gerekir. Bu durum modernleşmesini belli bir düzeyde gerçekleştiren ülkelerin yaşadığı siyasal bozulmayı ifade etmektedir.⁴⁵ Modernleşme – siyasal parti ekseninde ülkeler hakkında bir değerlendirme yapılacak olursa; siyasal partilerin hiç doğmadığı ülkeler için az gelişmiş ülkeler, bastırıldığı ve yasaklandığı ülkeler için siyasal bozulma yaşayan modernleşmiş ülkeler şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Sonuç olarak, buraya kadar ele alınan teoriler siyasal partilerin kökenine ve doğuşuna ortam hazırlayan sebeplerin belli yönlerine değindikleri için bu teorilerin hiçbirisi siyasal partilerin kökenini tek başına açıklamaya yeterli değildir. Bunun sebebi siyasal partilerin oldukça karmaşık ve çok yönlü gelişmelerin ürünü olmasıdır.⁴⁶

1.3. SİYASAL PARTİ SİSTEMLERİ

Siyasal partilerin değişik şekil ve koşullar içinde bir arada bulunmalarına “parti sistemi” denir.⁴⁷ Her ülkede belli süre içinde o ülkenin sosyal gelişmesi, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-politik durumu neticesinde belli bir parti sistemi meydana gelir.⁴⁸ Parti sisteminin bir ülkedeki kurumlar sistemi ile nasıl birleştiğini bilmek, o ülkedeki gerçek siyasal rejimin işleyişini görmek açısından oldukça önemlidir.⁴⁹

⁴³ Özbudun, a.g.e., s.23.

⁴⁴ Selami Erdoğan, “Anavatan Partisi’nin Siyasal Dönüşümü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, s.27.

⁴⁵ Sarıbay, a.g.e., s. 125.

⁴⁶ Esat Öz, (1982), **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 – 1945)**, 1. Basım, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 27.

⁴⁷ Kapani, a.g.e., s. 134.

⁴⁸ Ali Öztekin, (2003), **Siyaset Bilimine Giriş**, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 92.

⁴⁹ Erdoğan Teziç, (2007), **Anayasa Hukuku**, 12. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, s. 344.

Parti sistemleri, siyasal partilerin sosyal sınıflarla olan ilişkisinin kuvvet derecesine göre “sınıfsal bakımdan kutuplaşmış” ve “az kutuplaşmış” sistemler,⁵⁰ “Yarışmacı sistemler” ve “yarışmacı olmayan sistemler” gibi çeşitli yönleriyle sınıflandırılabilirler. Ancak günümüzde siyaset bilimcileri parti sistemlerini parti sayısına göre sınıflandırma eğilimindedirler. Hatta Doğu ve Batı siyasal rejimlerini ayırt etme kriteri olarak parti sayısını esas alan görüşler bile vardır. Böyle bir ayrıma göre parti sistemleri tek-parti sistemi, iki-parti sistemi ve çok-parti sistemi olarak sınıflandırılabilir.⁵¹ Ancak sayı esaslı bir ayrımın tek başına yeterli olmayacağını, parti sayısının yanı sıra partilerin kuvvet oranları, karşılıklı ilişkileri, sosyolojik nitelikleri, ideolojik tutum ve davranışları gibi unsurlarının da göz önünde bulundurulması gerektiği unutulmamalıdır.⁵²

1.3.1. Tek-parti Sistemi

Yönetimin tek partinin elinde bulunduğu ve başka partilerin yönetime katılmasına izin verilmediği sisteme tek-parti sistemi denir. Bu sistemde iktidar mücadelesi, partiler arası bir sorun olmadığı için siyasal iktidar devamlı bir süre tek partinin elinde bulunur ve adeta devletle bir ve aynı şey olur. Tek-parti sistemlerin ortak özelliği yöneticilerin iş başına getirilmeleri ve muhalefete yer vermemeleridir.⁵³ Tek-parti sistemi, klasik bir ifadeyle, her zaman güçlerin bir merkezde toplanmasına neden olur.⁵⁴ Duverger tek-parti sistemini, demokrasi çerçevesinde kurulan bir yönetimin diktatörlüğe uydurulması⁵⁵ olarak kabul eder.

Bir siyasal rejimde birden fazla parti olmakla beraber, eğer üst düzey yöneticilerin atanması ve kamusal siyasetin belirlenmesi süreçleri tamamen ve sürekli olarak tek bir partinin kontrolünde ise, diğer partiler bu konuda çok fazla etkili olmuyorsa, bu sistem de biçimsel olmasa da fonksiyonel olarak tek-parti kabul edilir.⁵⁶

⁵⁰ Özbudun, **a.g.e.**, s. 44.

⁵¹ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 49.

⁵² Kapani, **a.g.e.**, s. 134.

⁵³ Şeref Gözübüyük, (1998), **Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 80.

⁵⁴ Maurice Duverger, (1963), **Siyasi Rejimler**, Yaşar G. (Çev.), Remzi Kitabevi, Ankara, s. 42.

⁵⁵ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 335.

⁵⁶ Özbudun, **a.g.e.**, s. 113.

Tek-parti sistemlerine örnek olarak, komünist rejimler, faşist rejimler ve Tunus'taki Yeni Destur Partisi dönemleri verilebilir.⁵⁷

1.3.2. İki-parti Sistemi

İki-parti sisteminde, bir ülkenin siyasal rejiminde iktidar ve muhalefet olmak üzere iki büyük siyasal parti vardır.⁵⁸ İki büyük partinin dışında siyasal partiler var olduğu halde yönetime ağırlıklarını koyamıyorlarsa o ülkede yine iki-parti sistemi söz konusudur.⁵⁹ İki-parti sistemi şu dört unsurun bir arada olmasıyla tanımlanabilir; iki siyasal partinin seçim tekeli elinde bulundurmaları, güçlü bir yapıya sahip olmaları, siyasal oyunun kuralları üzerinde anlaşmış olmaları ve iktidarın sürekli bu iki parti arasında el değiştirmesi.⁶⁰

İki-parti sisteminin doğurduğu sonuçlar açısından iki noktaya değinmek gerekir: “siyasal istikrar” ve “siyasal sorumluluk”. Bu sistemde, çok-partili sistemde sıklıkla yaşanan değişen çoğunluk ve çözülen koalisyonlara bağlı hükümet bunalımları görülmez veya en azından bir seçim dönemi boyunca istikrar sağlanmış olur. İktidar ve muhalefet diyalogunu öngören bu sistemde siyasal sorumluluklar açık ve net bir şekilde tespit edilmiştir. İktidar tek bir partide olduğundan sorumluluğu başka partilere atamaz ve yaptıklarından veya yapmadıklarından dolayı seçmene hesap verir.⁶¹ Siyasal iktidarın tek bir partide olması sayesinde sık sık hükümet bunalımları yaşanmadığından siyasal istikrar sağlanacak ve iktidar sahipleri yaptıkları iyi veya kötü her uygulamadan bizzat sorumlu tutulacağı bilinci sayesinde siyasal sorumluluk ortaya çıkacaktır.

İki-parti sistemine Amerika ve İngiltere örnek olarak verilebilir. ABD’nde Demokrat ve Cumhuriyetçilerin gibi iki büyük siyasal partinin dışında birkaç küçük siyasal parti daha vardır. Bu partiler belli yerel başarılar elde etseler de yönetimde ağırlıkları olmadığı için ABD’indeki sistemin iki-parti sistemi olduğu kabul edilir. İngiltere’de ilk bakışta iki-parti sisteminin var olduğunu kabul etmek imkânsız görünse de daha derin bir inceleme sonucunda İngiltere’nin de iki-parti sistemine sahip olduğu

⁵⁷ Öztekin, **a.g.e.**, s. 92.

⁵⁸ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 58.

⁵⁹ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 346.

⁶⁰ Jean-Marie Cotteret ve Claude Emeri, (1995), **Seçim Sistemleri**, Ahmet K. (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 90.

⁶¹ Kapani, **a.g.e.**, 139.

kabul edilmelidir. 1945'te İngiltere üç-parti (Muhafazakârlar, İşçi Partisi ve Liberaller) sistemine sahipti. Eski ve sağlam bir geleneğe sahip olan Liberaller, İşçi Partisi'nin kuvvetlendiği 1906 yılına kadar İngiliz siyasal hayatında oldukça etkili bir partidir.⁶² Ancak seçimlerde oldukça iyi bir oy almasına rağmen seçim sistemi nedeniyle Avam Kamarası'na az sayıda milletvekiliyle girebilmiştir. Liberal Parti, bundan sonraki süreçte Muhafazakârların veya İşçi Partisi'nin iktidar olmasını engelleyemediğinden⁶³ zamanla eriyerek yerini Muhafazakâr Parti'ye bırakmıştır. İngiliz seçim sistemi, Liberallere yakın olan oyları Muhafazakârlara yönlendirdiği⁶⁴ için Liberal Parti'deki güç kaybını Muhafazakârlarla birleşme olarak değerlendirmek de mümkündür.⁶⁵ Ancak bu değerlendirme mümkün olsa bile, küçük bir parti olarak varlığını koruyan Liberal Parti'nin ülke yönetiminde etkili olmaması yüzünden, bu partiyi üçüncü büyük saymak doğru olmayacaktır. Bu nedenle İngiltere'de, Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi'nin olduğu, iki-parti sistemi söz konusudur.

1.3.3. Çok-parti Sistemi

İkiden fazla siyasal partinin siyasal yarışmada birbirlerini yakından izledikleri ve iktidar dengesini etkileyebilme gücüne sahip oldukları sisteme çok-partili sistem denir.⁶⁶ Duverger'e göre çok-parti sistemini parti yokluğuyla karıştırmamak gerekir. Bir ülkenin kamuoyu çok sayıda istikrarsız ve gelip geçici gruplara bölünmüş ise o ülke, partilerin tarih öncesi çağındadır.⁶⁷

Genellikle nispi seçim sisteminin olduğu ülkelerde görülen çok parti sistemini, iki-parti sisteminden ayıran en önemli özelliği hükümet bunalımlarının sıklıkla yaşanmasıdır. Bunalımların sıklıkla görülmesinin nedeni, çok-parti sisteminde siyasal partilerin sosyal bölünmeleri ve çatışmaları yansıtmaları⁶⁸ yüzünden seçmenler, kendilerini yönetecek iktidardan ziyade kendi çıkar ve görüşlerini temsil eden kişileri seçerler. Hükümet seçim sürecinde aldığı oya göre değil, seçimden sonraki aşamada

⁶² Duverger, **Siyasi Partiler**, ss. 278 – 279.

⁶³ Özbudun, **a.g.e.**, s. 129.

⁶⁴ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 278.

⁶⁵ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁶ Kapani, **a.g.e.**, s. 140.

⁶⁷ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 302.

⁶⁸ Özbudun, **a.g.e.**, s. 14.

partiler arası pazarlığa ve uzlaşmaya göre kurulur.⁶⁹ Sonuç itibariyle, çok-parti sisteminde partilerin sahip olduğu çoğunlukların değişmesi, pazarlıklarla ve uzlaşmalarla kurulan koalisyonların çözülerek hükümet bunalımlarının sıklıkla yaşanmasına neden olmaktadır.

Sartori çok-parti sistemini, parti ve kutup sayısını esas alarak, “ılımlı (iki-kutuplu)” ve “ aşırı (çok- kutuplu)” olarak iki kategoriye ayırmaktadır. İlimli çok-parti sistemi iki-parti sisteminde olduğu gibi iktidar iki kutup arasında el değiştirir. İlimli çok parti sistemini, ideolojik kutuplaşmanın var olduğu şeklinde değerlendirmek yerine kutuplar arasındaki ideoloji farkının çok büyük olmadığı ve partiler arası bir oydaşmanın söz konusu olduğu şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu yüzden sisteme karşı olan aşırı sağ ve sol partiler güçsüzdürler. İlimli çok-parti sistemlerine İsviçre ve Norveç gibi ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Aşırı çok-parti sistemini belirleyen başlıca özellik, parti sayısının çokluğu değil kutup sayısının çok olması ve bunlar arasındaki ideolojik mesafenin fazla olmasıdır. Bir başka ifade ile partiler arasında tam bir bölünme vardır ve oydaşma oldukça düşüktür. Netice itibari ile böyle bir sistemde sık sık hükümet bunalımları yaşandığından istikrarsızlık hâkimdir. İktidar merkez partilerin bir koalisyonu olarak ortaya çıkar ve gerçek bir alternatifin yokluğu “kısır döngü” meydana getirir. Bu tip sistemlere örnek olarak Weimar Almanya’sı ve Dördüncü Fransa Cumhuriyeti gösterilebilir.⁷⁰

Türkiye’de belli dönemlerde bu üç parti sistemi de yaşanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi kurulduğundan 1950’ye kadar birkaç muhalefet denemesi ve iktidarı etkimle şansına sahip olmayan muhalefet partilerinin varlığına rağmen iktidarda kaldığı dönem tek-parti sisteminin egemen olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Ancak şu hususu belirtmekte yarar vardır; bu dönemde CHP faşist ve komünist rejimlerdeki gibi diktatörlük amacıyla olmaktan öte toplumu çoğulcu demokrasiye hazırlayan bir siyasal okul vazifesi görmüştür.⁷¹ 1950 – 1960 yılları arasında ise ülkeye egemen sadece iki siyasal parti vardı: Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti. Bunların dışında TBMM’nde birkaç siyasal parti olmakla beraber bunların iktidarı etkileme güçleri

⁶⁹ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 134.

⁷⁰ Kapani, **a.g.e.**, ss. 140 – 141.

⁷¹ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 134.

olmadığından, iki-parti sistemi yaşanmıştır.⁷² 1960 sonrasında çok-parti sisteminin yaşadığı dönemde uygulanan orantılı temsil sistemi ile istikrarlı ve güçlü hükümetler kurulsa da çok-parti sisteminin sonucu olarak kabul edilen sosyal ve siyasal krizler ortaya çıkmıştır. 1980 sonrası düzenlemelerle orantılı temsile büyük barajlar getirilerek ikinci kez iki-parti sistemine dönmek istenmiştir. Ancak seçim teknikleri ile oynayarak oluşturulacak az partili sistemin, istenilen siyasal ortamı sağlamayacağı da ortadadır.⁷³

1.4. SİYASAL PARTİLERİN SINIFLANDIRILMASI

Siyasal partileri de tıpkı parti sistemi gibi sınıflandırmak mümkündür. Siyasal parti sınıflandırmasında, Duverger'in parti yapılanmasına esas alan sınıflandırması, Neumann'ın parti ve üye veya seçmen ilişkisini esas alan sınıflandırması en çok tercih edilen sınıflandırmalardır. Bunların yanı sıra disiplin ve türdeşlik açısından yapılan sınıflandırmalar da kullanılabilir. Son dönemde yeni sınıflandırma çalışmaları da yapılmaktadır. Bu çalışmalar içinde Otto Krichheimer'in yaptığı "catch-all parti (toplayıcı parti)" tanımlaması oldukça dikkat çekici bir nitelik arz etmektedir.

1.4.1. Yapılarına Göre Siyasal Partiler

Parti yapılanmasını esas alan bu sınıflandırmada, Duverger'in kullandığı kavramlara göre siyasal partiler üçe ayrılabilir: Kadro partileri, kitle partileri ve totaliter partiler.⁷⁴ Duverger partilerin ortaya çıkış şekilleri üzerinde durarak örgüt⁷⁵, parti disiplini, parti meclis grubu ve parti yöneticileri arasındaki ilişkileri irdeleyerek bir sınıflandırma yapmıştır.

⁷² Özbudun, **a.g.e.**, s. 129.

⁷³ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 136.

⁷⁴ Haluk Özdalga, (2005), **Kötü Yönetilen Türkiye Örnek Vaka DSP**, 1. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.47.

⁷⁵ Çam, **a.g.e.**, s.226.

1.4.1.1. Kadro Partileri

Siyasal partilerin ilk örnekleri olarak kabul edilen kadro partileri parlamento içi hiziplerin parlamento dışında örgütlenmelerinden doğmuştur. Günümüzde saf kadro partilerine rastlamak pek mümkün değildir. Kadro partilerine örnek olarak verilebilecek partiler daha ziyade eski yapılarını koruyan⁷⁶ günümüz Avrupa'sının muhafazakâr, liberal ve radikal sağ partileridir.⁷⁷ Kadro partilerinin ortaya çıktığı dönemde seçim hakkı yaygın olmayıp seçme hakkı sadece belli bir ekonomik ve sosyal güce sahip, elit kesimi oluşturan, nüfuzlu kimselerdeydi. Kişilerin ön planda olması ve seçmen sayısından ziyade sahip olunan nüfuzlu kişilerin önemli olması nedeniyle bu tip partilere kadro partisi denilmektedir.⁷⁸

Kadro partileri niceliğe değil niteliğe önem verdiklerinden üye sayılarını artırmak için çaba sarf etmezler.⁷⁹ Duverger'e göre kadro partilerindeki anlayış; seçimleri hazırlamak, kampanyayı yürütmek ve adaylarla teması sağlamak için seçkinleri bir araya getirmektir. Bu seçkinler içinde prestiji veya ilişkileri sayesinde adaya destek olup oy toplayabilecek nüfuzlu kişiler, seçmeni yönlendirme ve seçim kampanyası yürütmesini bilen teknisyenler ve mali destekçiler önde gelir.⁸⁰ Görüldüğü gibi kadro partileri sadece seçim zamanı faaliyet gösterip seçimler geçtikten sonra pek fazla faaliyet göstermeyen partilerdir. Seçim zamanlarında yürütülen kampanyaların finansmanı ise partinin önde gelen nüfuzlu ve varlıklı kişiler tarafından karşılanır. Bunların yanı sıra üyelerin güçlerinin partiden değil de kendi özelliklerinden kaynaklanması, parti disiplininin zayıf olmasına neden olmaktadır.⁸¹

1.4.1.2. Kitle Partileri

İşçi sınıfının mücadelesi sonucunda genişleyen oy hakkı ile birlikte kitle partileri ortaya çıkmıştır.⁸² Üye profili, burjuva ve aristokrasiye karşı iktidarı ele geçirmek isteyen işçiler gibi elit kesiminde dışında kalanlardan oluşur. Kitle partileri

⁷⁶ Kapani, **a.g.e.**, s.128.

⁷⁷ Öztekin, **a.g.e.**, s. 82.

⁷⁸ Tokgöz, **a.g.e.**, s.39.

⁷⁹ Kapani, **a.g.e.**, s.128.

⁸⁰ Duverger, **Siyasi Partiler**, s.107.

⁸¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 55.

⁸² Kışlalı, **a.g.e.**, s. 127.

sosyalist partilerin doğuşuyla ortaya çıkan partiler⁸³ olması bakımından, kitle partilerine Sosyal Demokrat Partiler örnek olarak verilebilir.⁸⁴ Kitle partilerini kadro partilerinden ayıran, kadro partilerinin az sayıdaki nüfuzlu ve varlıklı kişilerle sağladıklarını, kitle partilerinin üye sayısı ile sağlamasıdır.⁸⁵ Kitle partileri özellikle ekonomik yönden kadro partileriyle yarışabilmesi için kitlelere dayanmalıdır. Çünkü kitle partileri seçim masraflarının finansmanını üyelerinden aldığı aidatlarla sağlar.⁸⁶

Üye sayısı sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda siyasal açıdan da büyük önem taşımaktadır. Kadro partilerinden farklı olarak kitle partileri üyelerini siyasal yönden eğitime, bilinçlendirme ve yetiştirme amacıyla gerek seçim zamanında gerekse de seçimlerden sonra sürekli faaldirler. Üyelerinin siyasal eğitimini sağlaması bakımından kitle partileri, siyasal okul olarak kabul edilebilir.⁸⁷ Verilen siyasal eğitimde amaç, zamanı geldiğinde ülke yönetimini ele alabilecek elit yetiştirmektir.⁸⁸

1.4.1.3. Totaliter Partiler

Komünist ve faşist partiler gibi katı merkezîyetçi yapı ve sert bir disiplinin olduğu partiler totaliter partiler olarak tanımlanabilir.⁸⁹ Komünist ve faşist partileri, sosyalist partiler gibi kitle partisi olarak değerlendirmek mümkün olmakla beraber bu partilerin demokratik bir yapıya sahip olmaması⁹⁰ nedeniyle bu partileri totaliter parti kategorisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Gerçektende, totaliter partilerde önemli olan olabildiğince üyeden ziyade parti ideolojisini iyi bilen ve itirazsız kabul eden bilinçli üyelerdir. Parti, genel merkez tarafından katı bir disiplinle yönetilir.⁹¹

Sonuç olarak kadro partileri sağ, kitle partilerini de sol partiler,⁹² totaliter partileri ise aşırı sağ-sol partiler olarak değerlendirmek mümkündür.

⁸³ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 40.

⁸⁴ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 41.

⁸⁵ Duverger, **Siyasi Partiler**, ss. 107 – 108.

⁸⁶ Öztekin, **a.g.e.**, s. 84.

⁸⁷ Kapani, **a.g.e.**, s. 129.

⁸⁸ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 106.

⁸⁹ Özdalga, **a.g.e.**, s. 48.

⁹⁰ Kapani, **a.g.e.**, s. 129.

⁹¹ Özdalga, **a.g.e.**, s. 48.

⁹² Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 111.

1.4.2. Parti ve Üye – Seçmen İlişkisine Göre Partiler

Sigmund Neumann siyasal partileri, üyeleri ile olan ilişkilerini esas alarak “bireysel temsil partileri” ve “bütünleşme partileri” olarak sınıflandırır.

1.4.2.1. Bireysel Temsil Partileri

Siyasal partilerin yeni oluşma döneminde ortaya çıkan bireysel temsil partileri, demokrasinin gelişmesiyle birlikte önemini yitirmiştir.⁹³ Bireysel temsil partileri sınırlı siyaset alanında ve dar siyasal katılımın olduğu toplumlarda kendini gösterirler. Bu partilerin esas amacı temsilcileri seçmekle sınırlı olduğundan, tıpkı kadro partileri gibi, sadece seçim dönemlerinde faaldir. Seçim sonrası süreçte de seçilen parlamenterlerle partinin ilişkileri zayıfladığından, adaylar seçildikten sonra sınırsız özgürlüğe sahiptirler ve sadece kendi vicdanlarına karşı sorumludurlar. Bu tür partiler gerek disiplin gerekse ideoloji yönünden oldukça zayıf ve esnek oldukları için siyasal parti olarak nitelemek hayli zordur.⁹⁴

Bireysel temsil partileri gerek üyeleri gerekse de parlamentodaki temsilcileri üzerinde disiplin sağlama çalışması yapmayan partilerdir. Günümüzde ABD’ndeki siyasal partiler kısmen bireysel temsil partisi sınıfına dahil edilebilir.⁹⁵ Ancak bireysel temsil partileri yapısal nitelikleri nedeniyle günümüz demokrasisinin politik gerçeklerine uymayan ve çağını dolduran partilerdir.⁹⁶

1.4.2.2. Bütünleşme Partileri

Demokrasi ve oy hakkının genişlemesi ile birlikte ortaya çıkan bütünleşme partileri, bireysel temsil partileri ile kıyaslanamayacak kadar, üyeleriyle sürekli ilişki içindedir. Neumann’a göre bütünleşme partileri üyelerinin sosyal yaşamlarının tüm alanlarına kadar nüfuz ederek düzenlemektedir. Neumann bütünleşme partilerini “sosyal

⁹³ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 41.

⁹⁴ Neumann, **a.g.e.**, s. 404. Kapani, **a.g.e.**, s. 131

⁹⁵ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 42.

⁹⁶ Kapani, **a.g.e.**, s. 131.

(demokratik) bütünleşme partileri” ve “toptan (total) bütünleşme partileri” olarak ikiye ayırır.⁹⁷

Sosyal bütünleşme partileri, sanayi devriminden sonra alışıla gelen davranışların terk edilerek yeni yerleşim birimlerinin oluşmasıyla ortaya çıkan işçi sınıfı ile birlikte gelişmiştir. Sosyal bütünleşme partilerinin en temel özelliği sosyal bir sınıfa dayanmalarıdır.⁹⁸ Sosyal bütünleşme partileri iktidarı ele geçirmek için seçimden seçime değil, her zaman üyeleri ile ideolojik ve örgütsel bir çatı altında, ilişki kuran partilerdir. Sosyal bütünleşme partileri sanayileşme ve şehirleşme sonucu kendi ortamlarından kopup merkezde toplanarak yalnızlaşan ve yabancılaşan kitleleri toplumla yeniden birleştirme ve bütünleştirme amacı güderler. Sosyalist partiler, sosyal bütünleşme partilerinin ilk örnekleri olmakla beraber, daha sonra sağcı Katolik partiler de aynı örgütlenme ve faaliyet yöntemini kullanmışlardır.⁹⁹

Komünist ve faşist rejimlerde görülen “toptan bütünleşme partileri”, üyelerinden kayıtsız şartsız itaat etmelerini isterler.¹⁰⁰ Parti ideolojisi toptan bütünleşme partilerinde en önemli unsur olmaktadır. Bu tip partilerin amacı, ülkenin tüm kurum ve kuruluşları ve insan gücünü, benimsenen ideoloji etrafında toplayarak, toptan bütünleşmeyi sağlamaktır.¹⁰¹ Parti ve üyeler arasındaki ilişki oldukça sıkıdır ve parti, üye davranışları üzerinde geniş bir kontrol ve düzenleme yetkisine sahiptir.¹⁰² Neumann’a göre bu tip partilerin “mutlakıyetçi” ve “polis devleti” benzeri bir anlayışa sahip olmaları nedeniyle demokrasi için tehlike arz etmektedir.¹⁰³

1.4.3. Diğer Parti Sınıflandırmaları

Duverger ve Neumann sınıflandırmalarının dışında siyasal partileri disiplin, türdeşlik açısından, merkez-marjinal olmaları bakımından ve ideolojilerine göre de sınıflandırabiliriz.

⁹⁷ Neumann, **a.g.e.**, ss. 404 – 405.

⁹⁸ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 42.

⁹⁹ Kapani, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁰⁰ Neumann, **a.g.e.**, s. 405.

¹⁰¹ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁰² Kapani, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁰³ Neumann, **a.g.e.**, s. 405.

Disiplin açısından partiler, “disiplinli partiler” ve “serbest partiler” olarak ikiye ayrılır. Serbest (yumuşak) partiler, üyelerini, parlamenterlerini ve bakanlarını bir disiplin altına almayan partilerdir.¹⁰⁴ Bu tip partiler çeşitli sorunlar karşısında üyelerini, parlamenterlerini ve bakanlarını belli bir karar almaları doğrultusunda bağlayıcı ve zorunlu karar almazlar, yani seçtirdikleri üzerinde disiplin kuramazlar. Disiplinli partiler, parlamento içi ve dışı tüm örgütleri ile tüm üyelerini parti tüzüğü, programı ve alınan kararlarla sıkı sıkıya bağlayan partilerdir.¹⁰⁵ Disiplinli partiler sadece oy açısından disiplin sağlamaz aynı zamanda üyelerinin tutum ve davranışları üzerinde de disiplin sağlamaktadır.¹⁰⁶

Türdeş partiler, üyeleri arasında ideoloji birliğini sağlamış homojen partilerdir. Genellikle ideolojik yapıli partilerin türdeşliği, yani ideoloji birliğini sağladığı görülmektedir.¹⁰⁷ Türdeş olmayan partiler ise kendi içlerinde farklı gruplara (sağ-sol, şahin-güvercin gibi) yer veren homojen olmayan partilerdir. Bu partiler muhalefetlerini kendi içlerinde barındırırken, bunlardan her zaman yeni partiler doğabilmektedir.¹⁰⁸ Bir dönem İngiliz İşçi Partisi içinde komünist hizbin söz konusu olması buna örnek olarak verilebilir.¹⁰⁹

Hem sağ hem de solda bulunabilen merkez partiler, ideolojik endişelerden uzak ve geniş halk kitlelerine ulaşmayı hedefleyen siyasal partilerdir. Merkez partileri diğer partilerden ayıran en önemli özellik herhangi bir sosyal sınıfa dayanmamalarıdır. Marjinal Partiler ise çağdaş hukuk düzeninin ve modern siyasal yaklaşımların dışında kalmış ve varlığını ne pahasına olursa olsun sürdürmeye çalışan partilerdir. Çağın siyasal, ekonomik ve kültürel gerçeklerine aykırı olan bir saplantı hâkimdir. Üyeler totaliter bir yapı içinde faaliyet gösterirler ve terörizme meyillidirler. Bu tip partilere üye olmak zor olmakla beraber üyelikten çıkmak neredeyse imkânsızdır.¹¹⁰

¹⁰⁴ Ergun Özbudun, (1968), **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, A.Ü.H.F.Y. Başnur Matbaası, Ankara, s. 21.

¹⁰⁵ Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, s. 46.

¹⁰⁶ İsmet Giritli ve Jale Sarmaşık, (1996), **Anayasa Hukuku**, Der Yayınevi, İstanbul, s. 46.

¹⁰⁷ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁰⁸ Giritli ve Sarmaşık, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁰⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 19.

¹¹⁰ Tokgöz, **a.g.e.**, ss. 45– 48.

İdeolojilerine göre partiler, sağ partiler; liberal, muhafazakâr, faşist, dinsel partiler ve sol partiler; sosyal demokrat, sosyalist, komünist şeklinde sınıflandırılabilir.¹¹¹

Buraya kadar incelediğimiz tüm parti sınıflandırmaları içinde tanımlanan parti tipleri az çok birbirine benzemekteyken, özellikle, Duverger ve Neumann sınıflandırmalarının birbirine benzer olduğunu söylenebilir. “Kadro partileri” ile “bireysel temsil partileri”, “kitle partileri” ile “sosyal bütünleşme partileri” ve “totaliter partiler” ile “toptan bütünleşme partileri” birbirlerine benzemektedirler. Kapani’ye göre her iki sınıflandırma da tam anlamıyla kapsayıcı olmadığı ve tek boyutlu olduğu için eleştirilmekle birlikte, Neumann tarafından yapılan sınıflandırmanın, sosyolojik açıdan daha ağır bastığı söylenebilir.¹¹²

1.4.4. Yeni Parti Sınıflandırmaları

Gerek Duverger’in “kadro – kitle partileri” sınıflandırması gerekse de Neumann’ın “bireysel temsil – bütünleşme partileri” sınıflandırması, ikinci dünya savaşı sonrasında, sıra dışı partiler haline gelerek cazibelerini yitirdiler. Bu tip partilerin sıra dışı partiler olmasında, sağ-sol ayrımının ortadan kalkmaya başlaması ve böyle bir ayrımın değerinin kalmadığı düşüncesi etkilidir. İdeolojinin önemini kaybetmeye başlaması partilerin popülizm gibi farklı eğilimlere yönelmesine neden olarak,¹¹³ gerek iktidar gerekse de muhalefet partilerinin, özellikle seçim dönemlerinde, ideolojik ölçütler yerine iktisat ve işletme uzmanlarının görüşlerini benimsemişlerdir.¹¹⁴ Artık en sağ partiler bile programlarında sosyal unsurlara ve kamu hürriyetleri – sosyal haklar sentezine yer vermeye başlamışlardır.¹¹⁵ Siyasal partilerde yaşanan bu dönüşümün nedeni, partiler arası kıyasıya rekabette, siyasal partilerin maksimum oy oranına ulaşmak için her türlü yola başvurabilmeleridir.

Maksimum oy oranına ulaşma isteği, siyasal partiler arasındaki farklılıkları büyük ölçüde ortadan kaldırdığından örgütsel anlamda parti olmanın özelliği de

¹¹¹ Güler, **a.g.e.**, s. 17.

¹¹² Kapani, **a.g.e.**, s. 132.

¹¹³ Güler **a.g.e.**, s. 15.

¹¹⁴ Gianfranco Poggi, (2002), **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Şula K. ve Binnaz T. (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 164.

¹¹⁵ Güler, **a.g.e.**, s. 15.

önemini yitirmektedir. Sonuçta, parti programlarından ziyade kadro ve adayların kişisel özellikleri ön plana çıkmakta ve propaganda zamanlarında pazarlama tekniklerinin kullanımı artarak bol bol imaj satılmaktadır.¹¹⁶ Başka bir ifade ile parti liderliği büyük önem taşımakta ve seçimler partiler arası değil liderler arası geçen bir yarışmaya dönüşmektedir. Nasıl ki bir ürünü satın almak isteyen birey onu muadillerinden ayıran “belli bir farkına” göre tercih ediyorsa, seçmenlerde merkeze yığılan partiler arasından “lider farkına” göre tercih ediyor hale gelmiştir.¹¹⁷

Daha önce yapılan parti sınıflandırmalarının ve parti tipleri, siyasal partilerde yaşanan dönüşümü ve buna bağlı olarak seçmen tercihlerindeki ve davranışlarındaki değişimi, açıklama noktasında yetersiz kalmışlardır. Bu gelişmeler sonucunda siyasal partilerin farklı bir parti sınıflandırması içinde değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda liderlik kavramının ön plana çıktığı, ideolojilerin geri planda bırakıldığı ve popülist söylemlerin bol bol sergilendiği, Kirchheimer’in “catch-all party” olarak tanımladığı ve Türkçeye “toplayıcı partiler” ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ 2. Dünya Savaşı ile birlikte cazibelerini kaybeden siyasal partilerin daha fazla taraftar ve oy sahibi olma hedefi onları “toplayıcı parti” sınıfına dahil etmiştir.¹¹⁹

Toplayıcı partiler, sınıf ayrımlarını aşarak mümkün olduğu kadar seçmen kitlesine ulaşmaya çalışan, ideolojik eğilimi sert olmayan ve pragmatik yönü daha ön planda olan partilerdir.¹²⁰ Günümüzdeki siyasal partilerin büyük bir çoğunluğunu, Kirchheimer’in de tanımladığı gibi, toplayıcı parti olarak kategorize etmek mümkündür.¹²¹ Bu tip siyasal partiler belirli kesimlerin veya sınıfların temsilcisi olmaktan toplumdaki tüm kesimleri temsil etmeye soyunan, üyelerinden çok liderlerinin etkin olduğu ve belli ideoloji benimsemeyen bir örgütsel kimliğe bürünmektedir.¹²² Bugün Avrupa’daki Alman Hristiyan Demokrat Partisi, Alman Sosyal Demokrat Partisi ve Fransa’daki Cumhuriyet Partisi bu tip siyasal partilerin tipik örnekleridir.¹²³

¹¹⁶ Poggi, **a.g.e.**, s. 164.

¹¹⁷ Nuran Yıldız, (2002), **Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler İmajlar ve Medya**, Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 89.

¹¹⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 65.

¹¹⁹ Otto Kirchheimer, (1996), **The TransFormation Of the Western European Party Systems**, La Palombara, Joseph ve Weiner, Myron, (Ed.), Princeton University Press, New Jersey, s. 184.

¹²⁰ Kapani, **a.g.e.**, s. 133.

¹²¹ Andrew Heywood, (2007), **Politics**, Third Edition, Palgrave Foundations, Basingstoke, s. 274.

¹²² Mümtazer Türköne vd., (2003), **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara, s. 261.

¹²³ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 48.

Amerika'daki Cumhuriyetçi ve Demokrat Partiler de toplayıcı partiler kategorisine dahil edilebilir.¹²⁴ Türkiye'deki siyasal partiler içinde, Menderes dönemindeki DP (Demokrat Parti), AP (Adalet Partisi), DYP (Doğruyol Partisi), ANAP (Anavatan Partisi), CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) ve günümüzde AK PARTİ (Adalet ve Kalkınma Partisi) toplayıcı partiler sayılabilirler. Toplayıcı partiler kategorisinde değerlendirdiğimiz Türk siyasal partiler içerisinde en dikkat çeken ise, henüz kurulum aşamasında “dört eğilimin partisi” sloganıyla temel karakterini ortaya koyan ANAP'dir.

1.5. SİYASAL PARTİLER ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE ANAVATAN PARTİSİ'NİN YERİ

ANAP 20.05.1983 tarihinde kurulmuş bir siyasal partidir. ANAP'ni diğer partilerden ayıran en önemli özelliği “dört eğilimi”¹²⁵ bir potada eritmek düşüncesi idi. Bununla beraber ANAP'nin doğuşunu ve tipolojisini siyasal partiler doktrini içerisinde değerlendirmek pek kolay görünmemektedir. Bunun önemli nedenlerinden birisi, Türkiye'deki siyasal partilerin ortaya çıkışı Avrupa'dakilerin ortaya çıkış süreçlerinden farklılıklar göstermesidir.¹²⁶ ANAP'nin doğuşunu, La Palombara ve Weiner'in kriz teorisi ve bil hassa katılma krizi ile açıklamak belki kısmen daha uygun olacaktır. Çünkü katılma krizi, siyasal sistemde söz sahibi olmayanların siyasal sisteme katılma ve seçkinlerin buna karşı çıkması ile doğan sorunları ifade etmekte idi.¹²⁷ ANAP'nin kısmen de olsa böyle bir krizin ürünü olarak kabul etmek mümkündür.¹²⁸

Türkiye'deki partileri, yapılan siyasal parti sınıflandırması içinde değerlendirmek doğuşunu açıklamaktan daha kolay görünmektedir. Türkiye'deki siyasal partiler, az sayıda üyeye sahip olması ve üyelerinden elde ettiği gelirlerin önemsiz olması ile kadro partisi özelliği taşıırken, geniş bir örgütlenmeye sahip olması ve bu örgütlerin merkezi bürokrasi ile yönetilmesi ise kitle partisini çağrıştırmaktadır.¹²⁹ Bu özellikleri taşıması bakımından ANAP daha önde gelir. Ancak kadro partilerinin sadece seçim zamanı faal olduğu hatırlanırsa ANAP, tam olarak kadro partisi olarak kabul

¹²⁴ Heywood, **a.g.e.**, s. 274.

¹²⁵ Dört eğilimle kast edilen muhafazakârlık, liberalizm, milliyetçilik ve sosyal adaletçiliktir. (Bkz: ANAP Parti Programı, **Önsöz**, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>., (01.04.2010).

¹²⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s.71.

¹²⁷ Yanık, **a.g.e.**, s. 31.

¹²⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s.73.

¹²⁹ Özdalga, **a.g.e.**, s.48.

edilemez. Kitle partilerinin en önemli özelliği ise sosyal bir sınıfa dayalı olmasıyken, ANAP herhangi bir sınıfa dayanmayan ve dört eğilimi bünyesinde birleştirme iddiasında bulunan parti olması nedeniyle de tam olarak kitle partisi kabul etmek doğru değildir. Öte yandan, toplayıcı partilerin tam olarak kadro veya kitle partisi olmaması,¹³⁰ popülizme ideolojiye tercih etmesi ve herhangi bir kesimin değil mümkün olan en yüksek oy için tüm kesimlerin temsilciliğine talip olması gibi özellikleri, ANAP'ni toplayıcı parti sınıfına dahil etmektedir.

¹³⁰ Kapani, **a.g.e.**, s. 133.

İKİNCİ BÖLÜM
REFAH DEVLETİ VE YENİ SAĞ

2.1. REFAH DEVLETİ

2.1.1. Büyük Buhran Öncesi Ekonomik Görüşü

1929 Büyük Buhran öncesinde devletlerde etkili olan ekonomik görüş klasik liberalizmdir. Klasik ekonomik görüş olarak da bilinen model A. Smith, D. Ricardo, J.S. Mill, D. Hume, T. Malthus gibi bilim adamlarının görüş ve düşünceleri üzerinde şekillenen “Klasik (Geleneksel) Liberalizm” görüşüdür.¹³¹ Klasikler “zaruri bir fena”¹³² olarak tanımladıkları devletin ekonomiye ve sosyal hayata müdahalesini gereksiz gördüğünden devlete sınırlı bir alan bırakmışlardır. Devlet sadece fiyat mekanizmasındaki aksaklıkları önlemek için müdahale edebilir, bunun yanı sıra güvenlik, savunma, eğitim ve özel kesimin altından kalkamayacağı büyük alt yapı hizmetlerini yerine getirebilir.¹³³

Klasik liberalizm ya da klasik ekonomik görüşün ortaya çıkmasındaki en önemli unsur 1750’lilerde yaşanan sanayi devrimidir. 1776’da Adam Smith’in “Milletlerin Zenginliği” adlı eseri ile klasik ekonomik görüş doğmuş¹³⁴ ve bu ekole mensup diğer yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Klasiklere göre piyasalar kendiliğinden (doğal, hiçbir müdahaleye gerek kalmadan) dengeye gelir yani düzen kendiliğinden doğar.¹³⁵ Piyasaların kendiliğinden dengeye gelebilmesi için temel koşul piyasa mekanizmasının düzgün çalışmasıdır ve devletin asıl görevi, piyasa mekanizmasının düzgün işlemlerini sağlamaktır.¹³⁶

Klasik ekonomik görüşün bir uzantısı olan Neo-klasik yaklaşım, klasik ekonomik görüşün temel varsayımlarının çoğunu devam ettirmekle birlikte değer ve gelir dağılımı teorilerine oldukça önemli katkıda bulunmuş, bunun yanı sıra “marjinalizm” kavramını geliştirerek farklı teoriler geliştirmişlerdir.¹³⁷ Neo-klasik görüşte de düzgün işleyen piyasa mekanizması, temel ekonomik problemlerin çözümüdür. Yani hiçbir devlet müdahalesi olmadan kendiliğinden dengeye gelen ekonomilerde, piyasalar makro ekonomik sorunları da çözecektir. Mesela, düzgün

¹³¹ İsmail Hakkı Düğür ve Murat Ali Dulupçu, (2001), **İktisada Giriş**, 2. Basım, Graphis Yayınları, İstanbul, ss. 138 – 148.

¹³² İsmail Türk, (2008), **Maliye Politikası**, 21. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 6

¹³³ Düğür ve Dulupçu, **a.g.e.**, 140.

¹³⁴ Zeynel Dinler, (2008), **İktisada Giriş**, 14. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 34.

¹³⁵ Atilla Yayla, (1993), **Liberal Bakışlar**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 171.

¹³⁶ Dinler, **a.g.e.**, s. 36.

¹³⁷ Erdoğan Alkin, (t.y.), **İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul, s. 488.

işleyen piyasalarda kar için çaba sarf eden özel girişim kendi faydasını maksimuma çıkardığında toplumsal fayda da maksimum olacaktır.¹³⁸

2.1.2. Büyük Buhran ve Refah Devleti Modeli (Keynesyen Ekonomi)

Klasik ekonomik görüş, I. Dünya savaşı sonrasında yeniden uygulanmaya çalışıldı ve doğal olarak devlet ekonominin dışında tutuldu. 1921 yılında yaşanan kriz kısa süreli ve az şiddetli olduğundan, klasik ekonomik görüş bu krizden fazla etkilenmedi ve uygulamaya devam ettirildi.¹³⁹ Fakat 1929 Ekim’inde Newyork borsasında yaşanan kriz ve akabinde yaşanan olaylar,¹⁴⁰ 1930’lu yıllar boyunca etkisini gösterecek olan, “1929 Dünya Büyük Buhranı” olarak isimlendirilen krize yol açtı. Klasik ekonomik görüş, kriz boyunca yaşanan uzun süreli işsizliği açıklama noktasında yetersiz kaldı.¹⁴¹

1936 yılında yayınlanan J.M. Keynes’in “İstihdam, Faiz ve Para Hakkında Genel Teori” isimli eseri, 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. Keynes bu kitabında klasiklerin, istihdamın fiyat ve ücretler tarafından belirlendiği görüşünü eleştirmiş ve istihdamın üretilen mal ve hizmetlere olan toplam talep tarafından belirlendiğini görüşünü savunmuştur.¹⁴² Aynı zamanda Keynes, devletin çeşitli politikalarla ekonomiye müdahale edebileceğini, böylece üretim ve istihdam üzerinde etkili olabileceğini savunmuştur. Keynes “ekonomide istikrar için devletin ya da otoriter kuvvetin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği” görüşünü savunmuştur. Keynes’in, Klasik ve Neo-klasiklerin tarafsız anlayışına karşı çıkıp devlet müdahalesini savunurken, “otoriter devlet” kurulması gerektiği düşüncesinin olmadığını belirtmek gerekir.¹⁴³ Keynes’in görüşleri, özel sektör talebinin yeterli olmadığı bir dönemde, üretimdeki ve istihdamdaki düşüşü engellemek için devletin toplam talebi destekleyerek ekonomiye müdahale etmesi gerektiği şeklinde özetlenebilir.¹⁴⁴ Keynes’in görüşleri doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesi kuramsal dayanak bulmuş¹⁴⁵ ve devlet

¹³⁸ Dinler, **a.g.e.**, ss. 35 – 37.

¹³⁹ Türk, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁴⁰ Tevfik Güran, (2004), **İktisat Tarihi**, 1. Baskı, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, s. 178.

¹⁴¹ Erdoğan Alkin vd., (2004), **İktisada Giriş**, 2. Baskı, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, s. 249.

¹⁴² Alkin vd, **a.g.e.**, s. 249.

¹⁴³ Düğer ve Dulupçu, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁴⁴ Alkin, **a.g.e.**, s. 249.

¹⁴⁵ Düğer ve Dulupçu, **a.g.e.**, s. 140.

üretici birim olarak piyasa girmiştir. Bu dönemde kamusal mal ve hizmet tanımlaması da değişmiş, birçok mal ve hizmet kamusal nitelik kazanarak “refah devleti” kavramı ortaya çıkmıştır.

Refah devleti, Batı’da İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen ve 70’li yılların sonlarında çözülerek yerini yeni sağa devreden bir takım siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik pratikler bütününe göstermektedir.¹⁴⁶ Refah devleti, bireylere ve ailelere asgari gelir güvencesi sağlayan, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, sosyal güvenlik imkanları sunan, toplumsal konumlarına bakılmaksızın eğitim, sağlık ve konut gibi hizmetlerde belirli standartlar getiren devlet anlayışıdır.¹⁴⁷ Refah devleti, vatandaşlarına asgari yaşam standartları ve fırsat eşitliğini koruma sorumluluğu yükleyen, kamu harcamalarını eğitim, sağlık gibi hizmetlerin yanı sıra işsizlere ve kimsesizlere yardım ve alt yapı hizmetlerine kaydırılması için bilinçli politikalar üreten ve uygulayan devlet modelidir.¹⁴⁸ Bu bağlamda refah devletini, klasik ekonomik görüşe karşı ekonomik planlama ve sosyal devlet anlayışına dayalı bir uzlaşma olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁴⁹

Refah devleti toplumlarında dört temel ilkenin ön plana çıktığı görülmektedir. İlki; arz-talep döngüsünün herhangi bir gerileme sırasında talebi devletin desteklemesiyle sorunsuz çalışılacağına inanılan anti-döngüsel istikrar politikası, ikincisi; sistemin işlemesi ile mağdur olan kesimlerin korunması için çeşitli sosyal yardımların devlet tarafından örgütlenmesi, üçüncüsü; piyasanın sunamayacağı yahut kendine has eksiklikleri ile sunacağı mal ve hizmetlerin devlet tarafından üretilmesi, ve dördüncüsü ise; sendikal örgütlenme hakkının tanınması ve sendikaların genel ekonomi sorumluluğuna dahil edilmesidir.¹⁵⁰

Refah devleti, bahsedilen bu temel ilkelerin de işaret ettiği gibi, ilki siyasal bakımdan örgütlenmiş emek, ikincisi işverenler ve üçüncüsü devlet olan¹⁵¹ üç taraflı bir “uzlaşma” şeklinde de kabul edilmektedir. Bu “korporatist uzlaşma” maddi arka planını

¹⁴⁶ Alev Özkazanç, (1997), “Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler”, **Mürekkep Dergisi**, Sayı: 7, Ankara, s. 21.

¹⁴⁷ Güran, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁴⁸ Ömer Demir ve Mustafa Acar, (2005), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara, s. 346.

¹⁴⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁵⁰ Helmut Dubiel, (1998), **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, Erol Ö. (Çev.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 103 – 104.

¹⁵¹ Gencay Şaylan, (1994), **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, s. 77.

Fordizm’e dayandırmaktadır. Büyük ölçekli sanayi kuruluşlarına dayanan Fordizm, “belirli bir üretim modeli ile belirli bir tüketim modelini uygun bir devlet müdahalesi aracılığı ile uyumlu hale getiren bir düzenleme tarzı” şeklinde tanımlanabilir. Fordist sistem ile oluşturulan sermaye – emek uzlaşması sayesinde giderek genişleyen üretim – tüketim sarmalının yarattığı refah, sadece işçi sınıfını değil aynı zamanda kamu sektörüne bağlı orta sınıfı ve sosyal yardımlara bağımlı marjinal kesimleri de kapsayacak boyutlara vardı.¹⁵² Böylesine geniş ve kapsayıcı olan refah devleti, Jessop’a göre, gerek bağımlı sınıf ve kitleleri kısmi ve geçici de olsa birleştiren bir yapı olması, gerekse de adalet ve refah ilkesini ön plana çıkarması açısından “tek ulus hegemonik projesi” için zemin hazırlamaktadır.¹⁵³

2.1.3. Refah Devleti’nin Çözülüşü

2. Dünya Savaşından sonra, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ve gelişmiş ülkelerde, uygulanan refah devleti modeli devleti aşırı büyütürken özel sektörün yatırım imkanlarını daraltması, verimliliği düşürmesi ve sürdürülemez kamu açıklarına yola açması gibi sorunlar yüzünden 20. yüzyılın son yıllarında gözden düşmüştür.¹⁵⁴ Toplumun farklı kesimlerinden oluşarak geniş tabanlı bir uzlaşma sağlayan refah devleti, “Batı tarihindeki en oturmuş iktidar rejimi”¹⁵⁵ olmasına rağmen sadece İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’lerin sonlarına kadar süren kısa bir ömrü olmuştur. Bunun nedeni; 1968 – 1973 yıllarında yaşanan “dünya para krizi”, Amerika’nın Vietnam’da yenilmesi ile birlikte Amerikan hegemonyasının üzerinde yükseldiği kurumsal mekanizmasının tahribatına yol açması,¹⁵⁶ bunun bir sonucu olarak doların değerinin düşmesi ve evrensel ölçekte bir değişim aracı olmaktan çıkması¹⁵⁷ ve refah devletinin çözülmesindeki en önemli etken olarak gösterilen, 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleridir.¹⁵⁸ Yaşanan petrol krizleri üretimde durgunluğun yaşanmasına ve bunun sonucunda da fiyatların hızla yükselmesine neden olmuştur. Üretimin düşmesi ayrıca

¹⁵² Özkazanç, **Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler**, s. 22.

¹⁵³ Bob Jessop, (1990), **State Theory Putting Capitalist States in Their Place**, Polity, London, s. 183 – 185.

¹⁵⁴ Demir ve Acar, **a.g.e.**, s. 346.

¹⁵⁵ Özkazanç, **Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler**, s. 21.

¹⁵⁶ Songül Sallan Gül, (2006), **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Devlet**, Ebabil Yayıncılık, Ankara, s. 184.

¹⁵⁷ Şaylan, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁵⁸ Sevgi Uçan Çubukçu, (2008), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla, Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der.), 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 290.

işsizliğin hızla artmasına ve enflasyonun yükselmesini de beraberinde getirdi.¹⁵⁹ Refah devleti modeli, 1970’li yıllarda yaşanan krizleri aşma konusunda yetersiz kaldığı gibi sanayi ürünlerindeki düşüşe bağlı olarak yaşanan durgunluğa ve fiyat artışına bağlı olarak yaşanan enflasyona da çözüm bulamamıştır.

2.2. YENİ SAĞIN EKONOMİK VE SİYASAL BİLEŞENLERİ

2.2.1. Yeni Sağın Ekonomik Görüşü: Neo-liberalizm

Etimolojik bakımdan Liberalizm ile “özgürlük” anlamına gelen İngilizce “liberty” kelimeleri arasında bir bağlantı, bir birleşme vardır.¹⁶⁰ Liberalizm; serbestlik, bireysel ve toplumsal özgürlük savunuculuğu ile kamusal otoritenin ekonomik, sosyal, dini vb süreçlere müdahalesine veya yön vermesine karşı çıkılması gerektiğini savunan görüştür.¹⁶¹ Liberalizm, “bireyin kendisine yön verebileceği” prensibi üzerine kurulu bir “serbestiyet” sistemidir ve bireyi özgürleştirme, temel hak ve hürriyetleri koruma, bireysel ve toplumsal inisiyatifi artırma ve topluma canlılık kazandırmayı amaçlar¹⁶². Liberalizm tanımlarını artırmak mümkün olmakla beraber liberalizm türlerini de çoğaltmak mümkündür. Fakat liberalizm, tarihsel süreç içinde değerlendirildiğinde, kabaca, üç aşama söz konusudur: Klasik Liberalizm, Sosyal Liberalizm ve Neo-liberalizm.¹⁶³

Ekonomik anlamda klasik liberalizm, 1776’da Adam Smith’in “Milletlerin Zenginliği” adlı eseri ile doğmuş¹⁶⁴ ve bu ekole mensup diğer yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Ekonomik anlamda klasik liberalizmde piyasa, kendi amaçlarını ve çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen bireyin özgür iradelerine dayanan sınırsız sayıdaki müdahalelerin oluşturduğu “amorf” bir düzen olarak gösterilebilir. Böylece sözleşme özgürlüğü kendini, bir yandan bireysel özgürlüğün ekonomi alanındaki devamı, öte yandan serbest piyasa düzeninin temel dayanağı olarak göstermektedir.¹⁶⁵ Klasik liberalizme göre ekonomik alanda devletin rolü oldukça kısıtlı olmalıdır. Spencer’e göre

¹⁵⁹ Çubukçu, a.g.e., s. 290.

¹⁶⁰ Atilla Yayla, (2002), **Liberalizm**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, s. 16.

¹⁶¹ Demir ve Acar, a.g.e., s. 262.

¹⁶² Necati Zincirkıran, (t.y.), **İzmler Nedir?**, Hürriyet Yayınları, İstanbul: s. 8.

¹⁶³ Mustafa Erdoğan, (1993), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 18.

¹⁶⁴ Dinler, a.g.e., s. 34.

¹⁶⁵ Erdoğan, a.g.e., s.24.

devletin görevi düzeni korumak ve adli idareyi sağlamak olmalı; mülkiyet, iş hayatı, sosyal yardım ve sağlık alanlarına müdahale etmemelidir.¹⁶⁶

Sosyal liberalizm ise klasik liberalizme bir tepki olarak doğmuş ve ona sosyal içerek ekleyerek gelişmiştir.¹⁶⁷ Sosyal liberalizmin kurucusu T. G. Hill'e göre, özgürlük sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir kavramdır. Öte yandan özgürlük fiili bir imkanı ifade etmektedir, bireyin toplum içinde üretilen değerlerden pay alabilmesi gerektiğinin altını çizer. Bu bağlamda devletin görevi, özgür toplumun varlığını desteklemek olmalıdır.¹⁶⁸ Klasik liberalizmin minimal devleti savunması sosyal liberalizmin ise devletin müdahalesini şart olarak görmesi, sosyal liberalizmi klasik liberalizmden ayıran en önemli farktır.¹⁶⁹

Liberalizmin tarihsel sürecinin üçüncü aşaması ve yeni sağın ekonomik görüşü olan Neo-liberalizm, sosyal liberalizmin sorunları nedeniyle klasik liberal tezlerin yeniden canlanışını veya klasik ekonomi ve siyaset teorilerinin restorasyonu, aslına dönüşü şeklinde ifade edilebilir.¹⁷⁰ Neo-liberal görüşün en önemli isimleri arasında yer alan, Avusturya İktisat Okulu'ndan F. Hayek, serbest piyasa düzeninin ve "ultra-liberal bir radikalizm" in en güçlü savunucusu olarak kabul edilir.¹⁷¹ Neo-liberal görüşün Hayek'ten sonraki gelen en önemli isimi, Chicago İktisat Okulu'nun sembollerinden biri olan M. Freidman'dır. Neo-liberal görüşün bir diğer önemli ismi ise Virginia Politik İktisat Okulu'ndan James M. Buchanan'dır. Neo-liberalizm, Nobel Ekonomi Ödüllü bu üç yazarın klasik liberalizmi yeniden gün yüzüne çıkaran eserleri sonucunda doğmuştur. Klasik liberalizmden farklı olarak, neo-liberalizm devletin ekonomi teorisini genişleterek geleneksel hizmetlerin dışında eğitim, sağlık gibi alanları da devletin müdahale alanına dahil etmiştir.¹⁷² Bireyciliği, sınırlı devleti, hukuk devletini, piyasa ekonomisini ve rasyonalizmi neo-liberalizmin temel özellikleri arasında görmek mümkündür.

¹⁶⁶ Aytekin Yılmaz, (2001), **Çağdaş Siyasal Akımlar**, 1. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, s. 33.

¹⁶⁷ Yayla, **Liberal Bakışlar**, s. 160.

¹⁶⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁶⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁷⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, 30.

¹⁷¹ Ruhdan Yumer, (1999), **Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar**, (Der.), 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 160.

¹⁷² Erdoğan, **a.g.e.**, 30.

Neo-liberal ekonomi görüşünün en önemli temsilcisi Hayek'e göre piyasa düzeni mal, hizmet ve ödüllerin dağıtılması bakımından rasyonalitesi en yüksek olan sistemdir. Devlet piyasayı yönetebilecek ve akılcıca planlayabilecek bir kabiliyetten yoksun olduğundan piyasaya müdahale etmektense hukukun uygulanmasını sağlamalıdır.¹⁷³ Neo-liberal görüşe göre, kamu açıkları enflasyonun kaynağı olduğundan kamu açıkları kapatılmalı, denk bütçe uygulamasına gidilmelidir. Merkez bankası özerk kılınmalı, para arzı artışları GSMH artışına göre endekslenmelidir. Vergiler yeknesak ilkelere göre salınmalı ve gelirin yeniden tahsisi için kullanılmamalıdır.¹⁷⁴

2.2.2. Yeni Sağın Siyasal Görüşü: Neo-Muhafazakarlık

Joseph de Maistre, Bonald, Hugues Felicite ve Chateaubriand gibi Fransız düşünürlerin¹⁷⁵ yanı sıra asıl kuramcısı Edmund Burke olan Muhafazakârlık,¹⁷⁶ 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan “Aydınlanma”ya, onun akıl anlayışına ve bu akıl anlayışının ürettiği siyasal projelere karşı bir düşünce geleneği ve zaman içinde bu gelenekten türeyen bir ideolojidir.¹⁷⁷ 19. yy düşünürlerinden Tocqueville, Burckhardt ve Nietzsche, yüzyılımızda ise Spengler, Berdyaev ve Sorokin gibi yazarların tarihsel düzenin bozulması sürecine temellenen karamsarlıklarına rağmen muhafazakarlık, insan ve sorunlarıyla ilgili daha derin ve daha trajik bir tasarım sahibidir. Muhafazakarlık, geçmişe ve geçmişten kalan kurumlara duyduğu büyük saygı nedeniyle tarihsel geçmişe büyük önem verirler.¹⁷⁸ Bu bağlamda, “akıl çağı” ve “aydınlanma” ya bir tepki olarak ortaya çıkan muhafazakârlık, dinci ve kralcı bir düşünce, özellikle, Fransa’da devrim öncesi düzenin ihyasını isteyen Fransız muhafazakârlar tarafından benimsenmiştir.¹⁷⁹

Muhafazakar düşünürler, Aydınlanma ve Fransız Devrimi’ne karşı duydukları kin ve takındıkları tutum nedeniyle toplumsal olanın önceliğinin temel alındığı,

¹⁷³ Mithat Baydur, (1999), “Liberalizm Serencamı ve Liberal Öğretinin Temelleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 25, Ankara, s. 60.

¹⁷⁴ Güneri Akalın, (1999), “Liberalizm Açısından Devletin Ekonomideki Rolü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 25, Ankara, s. 347.

¹⁷⁵ Robert Nisbet, (2002), **Muhafazakârlık**, Erol M. (Çev.), Mete T. Ve Aydın U. (Ed.), Ayraç Yayın Evi, Ankara, s. 97.

¹⁷⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁷⁷ Bekir Berat Özipek, (2004), **Muhafazakarlık**, Liberte Yayınevi, Ankara, s. 6

¹⁷⁸ Nisbet, **a.g.e.**, ss. 116 – 118.

¹⁷⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, 77 – 78.

“bireycilik-karşıtı” bir toplum görüşünü formüle etmeye çalıştılar. Öte yandan, Aydınlanma’nın özü din karşıtlığı olarak ele alınacak olursa, muhafazakarlığın özünün büyük bir bölümünün de, toplum, cemaat veya herhangi bir grubun dinden ayrı olarak var olamayacağı inancından oluştuğu söylenebilir. Atomize yığınların ve merkezileşen siyasal iktidarların ortaya çıkmaması için ataerkil aile, evlilik, kadim komün veya loncalar gibi “aracı kurumların” (associations) ortadan kaldırılmaması veya sayılarının azaltılmaması gerekmektedir. Burke ve Haller gibi düşünürlerin dışında muhafazakar düşünürlerde “eşitlik” yerine “hiyerarşi”nin temel alınmasında, evrendeki en küçük organizmadan Tanrı’ya kadar uzanan “büyük varlık zinciri”nin etkili olduğu kabul edilebilir. Muhafazakarlar, toplumsal düzensizliğe karşı olmaları nedeniyle, Devrim ve Aydınlanma’nın sonucu olan; akrabalık bağlarının kökünden kaldırılmasını, cemaatlerin çözülüşünü, sınıfların ve tabakaların sarsılmasını ve ahlaki değerlerin yıkılışını karamsar bir tutumla değerlendirmişler, ancak bu kurumların yeniden inşasına girişmeyi de ihmal etmemişlerdir.¹⁸⁰

Russel Kirk tarafından yazılan ve ilk baskısı 1953 yılında yapılan “The Conservative Mind” isimli kitabı, Amerika’da neo-muhafazakar düşüncenin ortaya çıkmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır.¹⁸¹ Kirk kitabında, manevi inancın gerekliliği, faydacı, akılcı ve eşitlikçiliğe karşı olma, uygar ve düzenli bir uygarlık için bölünmüş sınıfların zaruriyeti, gelenek ve kurallara bağlılığa değinerek klasik muhafazakar düşüncenin zihni yapısını ortaya koymuştur. Ancak Kirk klasik muhafazakar düşüncedeki; günah, geri kalma ve kötülüğün bir nevi insanlığın kaderi olduğuna ve silinemeyeceğine ilişkin görüşüne, din ve geleneğin mutlak doğru kabul edilmesine karşın kişilerin içlerinden gelen eğilimin doğru olamayacağı fikrine, gerek siyasi gerekse de ekonomik alanda tek düzeliğe ve mutlak eşitlik ilkesine karşı tutuma ciddi eleştirilerde bulunmuştur.¹⁸² Kirk’ün 1953 yılında yaptığı bu çalışmaya rağmen, neo-muhafazakarlığın siyasal ve sosyal söylevi 1968 Öğrenci Hareketlerinin son zamanlarına doğru bu öğrenci hareketlerine ve sosyal hareketlere bir tepki olarak doğduğu söylenebilir.¹⁸³ Siyasal ve sosyal söylev bakımından görece daha geç bir dönemde ortaya çıkan ve 20. yy.ın son çeyreğindeki egemenlik biçimlerinden biri haline

¹⁸⁰ Nisbet, **a.g.e.**, ss. 111 – 117.

¹⁸¹ Aydın Yalçın, (1999), **Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar**, (Der.), 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 289.

¹⁸² Yalçın, **a.g.e.**, ss. 291 – 292.

¹⁸³ Dubiel, **a.g.e.**, 22.

gelen neo-muhafazakarlık, hem klasik muhafazakarlığa hem de diğer ideolojilere karşı zafer kazanmıştır.¹⁸⁴

Kirk'ün muhafazakar düşünceye yönelttiği eleştiriler neo-muhafazakar görüşün doğmasında oldukça etkili olmuştur. Özellikle ABD'deki neo-muhafazakarların, kurulu düzeni güvence altına almak gibi bir niyetleri olmadığı gibi, statükoya karşı çıkmalarından dolayı muhafazakar değil "değişmeci/ilerlemeci" oldukları iddia edilmektedir. Ancak insan aklına karşı takındıkları tutum, aydınlanma ve modernite karşıtlığı neo-muhafazakarlığı, klasik muhafazakarlıkla buluşturmaktadır.¹⁸⁵ O halde, neo-muhafazakarlık klasik muhafazakarlık ile temelde aynı noktalardan hareket etmekle beraber, bazı modern kurumları, kendi görüşlerine göre yeniden şekillendirerek, kendi bünyesine dahil ettiği söylenebilir. Yani, muhafazakarlığın geleneksel yapılar üzerindeki vurgusu neo-muhafazakarlıkta hafiflemiş görünmektedir. Neo-muhafazakarlık, muhafazakarlığın kabul ettiği hiyerarşik toplum yerine eşitlik, cemaatçi görüş yerine bireysellik görüşü daha ağır basmaktadır. Bu yönüyle neo-muhafazakarlığın liberalizme yaklaştığı söylene de, aile, toplum, din, cemaat, hiyerarşi ve dayanışma gibi geleneksel kavramlar özünde hala değerlidir. Ancak neo-muhafazakar düşünce artık laik bir niteliğe sahiptir ve muhafazakarlığın din ile kurduğu ilişkiden bağımsız bir doktrin haline gelmiştir.¹⁸⁶

Neo-muhafazakarlar, klasik muhafazakarlardan farklı olarak bireysel özgürlüğü önemsemektedir. Ancak neo-muhafazakarlığın benimsediği bireysel özgürlüğün ekonomik girişim özgürlüğünden ibaret olup liberalizmin bireysel özgürlüğünden farklı olduğu unutulmamalıdır. Neo-muhafazakarlar serbest piyasayı savunmalarına rağmen, devletin toplumsal ve ahlaki işlevini devam ettirmesini savunarak¹⁸⁷ serbest piyasanın negatif moral etkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemektedirler. Çocuk eğitimi, kadın ve aile statüsü, cinsellik ve din gibi kültürel olgular bahsedilen negatif morale örnek olarak gösterilebilir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Özipek, **a.g.e.**, s. 171.

¹⁸⁵ Merdan Yanardağ, (2004), **Yeni Muhafazakarlar (Neo-cons)**, 1. Basım, Chivi Yazıları Yayınları, İstanbul, s. 32.

¹⁸⁶ Norman Barry, (1987), **Yeni Sağ**, Cevdet A. (Çev.), Tisamat Yayınevi, Ankara, s. 99.

¹⁸⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁸⁸ Dubiel, **a.g.e.**, s. 15.

Neo-liberal ve neo-muhafazakar düşünceyi özgün bir biçimde birbirine eklemlenebilmek esasen zordur. Neo-liberallerin birey, seçim özgürlüğü, piyasa toplumu, “bırakınız yapsınlar” ve sınırlı devlet gibi beş temel ilkesine karşın neo-muhafazakarların güçlü hükümet, toplumsal otoriterlik, disiplinli toplum, hiyerarşi ve itaat ile milliyetçilik ilkeleri birbirine zıttır.¹⁸⁹ Neo-liberal ve neo-muhafazakar görüşler her ne kadar bu ilkelerde zıtlasmaktaysa da teori ve politika üretmede uzlaştıkları üç temel nokta bulunmaktadır. İlki; kapitalist üretime olan inanç bağlamında özel mülkiyeti koruma titizliği, özel girişimciliğe olan bağlılık, sosyalizme karşılık ve komünizme düşmanlıktır. İkincisi; eşit olmayan ve hiyerarşik bir toplumsal yapı gerçeğinin kabulü ve gerekliliğine inanmaktır. Üçüncüsü ise; çoğulcu demokrasi korkusu ile birlikte belirli politikaları gerçekleştirmek amacıyla güçlü ve politik bir devlet veya hükümete olan ihtiyaçtır.¹⁹⁰ Özetle yeni sağ, eski sağın yeni bir harmanlanmayla birlikte gelişmiş, neo-liberalizm ile neo-muhafazakarlığın siyasal ve ideolojik eklemlenmesiyle, bütün Batı dünyasında uzun süreli güçlü iktidarlar kurmuş bir ideolojidir.¹⁹¹

2.2.2.1. Yeni Sağcı Uygulamalar

Refah devletinin çözülmesinin sonuçlarıyla baş etmek için yeni sağcı görüş, 1970’lilerden sonra özellikle Amerika ve İngiltere’de, gelişmekteydi. Bu nedenle Amerika’da ve İngiltere’de uzlaş karşıtı ekonomik ve siyasal politikalar yeni sağın en belirgin örnekleri olarak kabul edilmektedir.¹⁹² Yeni sağın siyasal hayata çıkışında, kendilerinden önceki sol iktidarları eleştiren, Amerika’da Reagan ve İngiltere’de Thatcher hükümetlerinin etkisi oldukça fazladır. 1979’da İngiltere’de Thatcher ve 1980’de Amerika’da Reagan iktidara geldiklerinde yaşanan krizi kendilerinden önceki sol iktidarların politikalarına, yani, piyasaya sürekli müdahaleleri ve uyguladıkları sosyalist politikalara bağlamışlardır. Bu hükümetlerin politikalarına karşı arz yanlısı

¹⁸⁹ Andrew Belsey, (1994), “Yeni Sağ Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları”, **Mürekkep Dergisi**, Sayı: 9, Ankara, s. 4.

¹⁹⁰ Gül, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁹¹ Tanıl Bora, (2005) “Turgut Özal”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. 7, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 600.

¹⁹² Barry, **a.g.e.**, s. 116.

neo-liberal ekonomi politikaları ve siyasal muhafazakârlık ile içinde bulundukları krizi çözmeyi amaçlamışlardır.

2.2.2.1.1. Thatcherizm

Margaret Thatcher, 1950 ve 1951 seçimlerinde Muhafazakar Parti'nin en genç adayı olarak seçimlere katıldı ve henüz 35 yaşında parlamento'ya girmeyi başardı. Muhafazakar Parti 1970 yılında yapılan seçimden zaferle çıkınca, Thatcher kabinesinin Eğitim ve Bilim Bakanı oldu. 1975 yılında ise Muhafazakar Parti liderliğini ele geçirerek 1980'li yıllarda ülkeyi yöneten kişi oldu.¹⁹³ Margaret Thatcher'la birlikte İngiltere, 1975 yılına kadar uyguladığı Keynesyen ekonomik görüşü terk ederek bu hükümet tarafından uygulanan yeni sağ politikalar doğrultusunda, üç dönem boyunca yönetilmiştir.

Thatcher'ın uyguladığı politikaları anlatmak için kullanılan 'Thatcherizm', "güçlü liderlik ve her tür uzlaşya muhalefet olma; serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme, kamu harcamalarının ve vergilerin azaltılması gibi yeni liberal öğeler ile geleneksel değerlerin savunucusu olma ve sendikal düşmanlık" şeklinde tanımlanabilir.¹⁹⁴ Thatcher uyguladığı politikaların ana teması liberal ekonomik anlayıştan kaynaklanmakta fakat kanunların uygulanmasındaki sıkılık, otoriterlik, izlenen dış politika, güçlü devlete, eğitime, aile kurumuna yapılan vurgu ise izlenen politikaların muhafazakar yönünü oluşturmaktadır.¹⁹⁵

Thatcher sendikaları dize getirerek, dökülen ekonominin her alanında reformlar yapmaya başladı ve Avrupa'nın geri kalanının sosyalizm ve kamu mülkiyeti gibi kavramlarla meşgul olduğu günlerde, Kamu İktisadi Teşekküllerini kar-zarar durumuna bakmaksızın özelleştirme girişimine başladı. British Airline, British Steel, British Telecom ve diğerleri bu dönemde özelleştirilen ve özelleştirildikten sonra Avrupa'nın kendi alanlarında en güçlü firmaları oldular.¹⁹⁶ Bu özelleştirmelerden amaç özel sektör

¹⁹³ Ali Çimen, (2009), **Tarihi Değiştiren Kadınlar**, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 296 – 298.

¹⁹⁴ Gül, **a.g.e.**, 210.

¹⁹⁵ Cemalettin Tüney, (2007), "Yeni-Sağ Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Enerji Politikalarının Dönüşümü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, s. 28.

¹⁹⁶ Çimen, **a.g.e.**, s. 299.

ile kamu sektörü arasındaki dengeyi özel sektör lehine değiştirmek ve kamu sektörünü piyasanın uygulamalarına ve etkilerine açmaktır.

2.2.2.1.2. Reaganizm

ABD’de kent merkezlerinde işlenen suçlardan ve ırksal kutuplaşmalardan ekonomik gerileme ve enflasyona kadar yayılan ekonomik, sosyal ve siyasal eğilimler ülkede hayal kırıklığı yaşanmasına yol açtı. Bu eğilim, hükümete ve hükümetin siyasal ve sosyal sorunlarla başa çıkmasındaki becerisine duyulan kuşkuyu da yeniden güçlendirdi. Bu dönemde sınırlanmış hükümet, güçlü bir ulusal savunma, geleneksel değerlerin moderniteye karşı korunması, cinsel ahlaksızlığın önlenmesi ve kürtajin yasaklanması gibi konuları savunan muhafazakarları ya da “eski sağ” yeniden güçlü bir konuma getirdi. Eski sağ gibi yeni sağ da sınırlı bir devletten, eşcinselliğe karşı çıkılmasından ve pornografinin yasaklanmasından yana olmasına karşın, suçlara karşı sert önlemler alınmasını, devlet okullarında dua okunmasına izin verilmesini, kürtajin yasaklanmasını ve kadınlara eşit haklar verilmesini istemiyordu. İşte tüm bu farklı eğilimleri birleştirecek olan, ABD’de yeni sağ denilince akla gelen devlet adamı, Ronald Reagan’dı.¹⁹⁷

Reagan siyasete girmeden önce Hollywood filmlerinde ve televizyonda yıldızlığa yükseldi. Reagan’a ilk siyasal ününü kazandıran ise 1964 yılında ülke genelinde yayınlanan bir televizyon programında Goldwater’ı destekleyen konuşması oldu. 1966 yılında California Üniversitesi’nde patlak veren öğrenci hareketlerine karşı gösterdiği tepki sayesinde California valiliğine seçildi ve 1975 yılına kadar bu görevi yürüttü. 1976 yılında Cumhuriyetçi Parti başkan adaylığını çok az bir farkla kaybetmesine karşın 1980 yılında önce parti başkanlığını sonrada Demokrat Partili Jimmy Carter’e karşı devlet başkanlığı kazandı. 1984 yılında ise Carter döneminde başkan yardımcılığı yapan Walter Mondaleye karşı seçimleri kazanarak ikinci ve son kez devlet başkanlığını kazandı.¹⁹⁸

¹⁹⁷ **Amerikan Tarihinin Ana Hatları, Bölüm XIII, XXI. Yüzyıla Girerken,** http://turkey.usembassy.gov/uploads/images/pkMD9H-FtBW5yfGN3x7c1w/amerikan_tarih_ana_hatlar.pdf Erişim Tarihi (18.04.2010).

¹⁹⁸ **Amerikan Tarihinin Ana Hatları, Bölüm XIII, XXI. Yüzyıla Girerken,** http://turkey.usembassy.gov/uploads/images/pkMD9H-FtBW5yfGN3x7c1w/amerikan_tarih_anahatlar.pdf Erişim Tarihi (18.04.2010).

Reagan'ın uyguladığı yeni sağ politikaların ekonomik boyutuna “Reaganomics”, felsefi boyutuna ise “Reaganizm” denilmektedir. Serbest piyasa sistemini geliştirmek, ihracat ve sermaye birikimini teşvik etmek ve girişimci sınıfı desteklemek gibi politikalar, Reagan döneminde uygulanan yeni sağın temel unsurlarını oluşturmuştur. Reagan, Federal devletin harcamalarını kıstak için kamuyu küçültme ve sosyal güvenlik harcamaları ile sosyal güvenlik programlarını azaltma yoluna gitmiştir.¹⁹⁹

Reaganizm dış politikada da oldukça önemli düşüncelere sahip olduğu gözlemlenmektedir. 1980’li yıllarda uluslar arası hukuk kurallarıyla ilgili tartışmaların merkezinde “Reagan Doktrini” yer almaktaydı. Bu doktrine göre sadece müdahaleye karşı müdahale hukuka uygun değil, aynı zamanda terörizme karşı insan hakları ve en önemlisi demokrasinin gerçekleşmesi için kuvvet kullanılması da BM Antlaşması’na uygun bir araçtı. Bu bağlamda Reaganizm, ABD’yi uluslararası hukuku zorla icra etmesi için serbest bırakmakta, daha açık bir ifade ile hukuku yürütmesi için ABD’yi hukuka hakim kılmaktadır.²⁰⁰ Reaganizm’e göre ABD, başka bir ülkeye müdahaleyi uluslar arası terörizmle mücadele etmek amacıyla yapan ve BM’in yapması gereken insan hakları ve demokrasi savunuculuğunu sert yöntemlerle yapan bir devlettir.

Reagan iç politikada ise Amerikan liberal demokrasisini bertaraf etmiş ve bunu yaparken iki önemli temel strateji izlemiştir. Bunlardan ilki dine dayalı ahlak anlayışını yaygınlaştırmak, diğeri ise hem federal yönetimdeki hem de eyalet yönetimlerindeki karar alma mekanizmalarına kendi görüşlerini temsil eden kadroları yerleştirmektir.²⁰¹ Bu kadrolaşmanın oluşturulması sayesinde merkezîyetçi – otoriter gücün etki alanı genişlemiş, bu işleyiş çerçevesinde de devletin baskı gücü artmıştır. Reagan’ın stratejilerinin temel dayanağı Amerikan bireyciliğine uygun olarak tasarlanan “popülist siyaset”tir.²⁰²

¹⁹⁹ Gül, **a.g.e.**, s. 244.

²⁰⁰ Fatma Taşdemir, (2006), **Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi**, 1. Baskı, USAK yayınları, Ankara, s. 270.

²⁰¹ Banu Helvacıoğlu, (2002), “Neo-liberal Siyasi Ahlak: Beterin Beteri Vardır”, **Birikim Dergisi**, Sayı 158, İstanbul, s. 45.

²⁰² Uğur Ersoy, (2002), “Türkiye Örneğinde Yeni Sağ, Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, s. 21.

2.2.2.1.3. Thatcherizm ve Reaganizm

Batı’da yeni sağın en önemli iki örneği olan Thatcher ve Reagan hükümetlerinin birbirleri ile kurdukları ilişkide oldukça önemlidir. Gerek Thatcher gerekse de Reagan genel olarak ilişkilerini korumak adına kendi ulusal çıkarlarını bile tehlikeye atmayı göze aldılar. ABD’nin Falkland Savaşı’nda İngiltere’ye verdiği destek, İngiltere’nin 1986 yılında Libya’yı bombalayan ABD’ye verdiği destek, ilişkileri koruma adına yapılan desteklere güzel iki örnektir. Thatcher iktidara gelmesiyle ABD’yi dış politikanın merkezine koyarak Avrupa’yı ikincil bir konuma getirdi. Bu durumun ortaya çıkmasında kuşkusuz, her ikisinin de politikada neo-muhafazakar görüşe, ekonomide ise neo-liberal görüşe, kısacası yeni sağ görüşe sahip olmasıdır.²⁰³ Reagan ve Thatcher hükümetlerinin ortak noktalarından en önemlisi, ikisinin de ekonomiden öte toplum politikasında değişimini arzulayan bir eğilim içerisinde olmalarıdır. İki ülke politikalarının arkasında yatan, yeni sağın ana unsurları olan; esnekleştirme, düzensizleştirme, özelleştirme ve piyasalaştırma stratejileri yatmaktadır.²⁰⁴ Öte yandan Thatcher’a benzer bir politik ve ekonomik anlayış sunan Reagan, bu politikaları uygularken yok etmeyi arzuladığı kesim İngiltere’deki gibi gücünü işçi sınıfı ve kamu kuruluşlarından alan kesim değil, liberal demokratlardır.²⁰⁵ İki hükümetin farklılaştığı bir diğer nokta ise Barry şöyle açıklamaktadır: “Amerika’da sendikaların önemi, tarihsel ve politik yönlerden İngiltere’ye oranla, daha azdır. Irk sorunu ise, İngiltere’de açıkça önemsiz değilse de, Amerika’da anayasal ve politik anlamda farklı bir öneme sahiptir”.²⁰⁶

Sonuç olarak her ikisi arasında bir mukayese yapıldığında Amerikan muhafazakarlığının İngiliz muhafazakarlığından daha liberal temalar içerdiği söylenebilir. Merkezi otoritenin yasama gücünü, siyasal birliği, laik siyasal toplumsal değerlerin önemini vurgulayan İngiliz muhafazakarlığına karşı Amerikan muhafazakarlığı ise yerel otoriteleri, cemaatçiliği, dinsel değerleri savunmaktadır.²⁰⁷

²⁰³ Sedat Laçiner, (2001), **Bir Başka Açıdan İngiltere**, (Der), ASAM Yayınları, Ankara, s. 234.

²⁰⁴ Barry, **a.g.e.**, s. 163.

²⁰⁵ Helvacıoğlu, **a.g.m.**, s. 45.

²⁰⁶ Barry, **a.g.e.**, ss. 163 – 164.

²⁰⁷ Ersoy, **a.g.e.**, s. 23.

2.3. TÜRKİYE’DE YENİ SAĞ

Yeni sağ anlayışı, Türkiye’de, dünya ile aynı dönemde yani 1980’li yıllarda gelişmeye başlamıştır. Sosyal refah devleti ve ithal ikameci popülist rejimler, ithal ikamenin neden olduğu içsel sorunlar ve 1970’li yıllarda yaşanan krizler nedeniyle toplumsal çatışmalarla sarsıldılar. Solcu toplumsal canlanmayı engellemek ve ekonomiyi ihracata göre yeniden yapılandırmak görevini üstlenen ara rejimler, 1980’lerin başında demokrasiye dönüşle beraber yeni sağın var oluş koşullarını tespit ettiler. 1980’li yıllarda Türkiye, Latin Amerika ve Asya gibi farklı coğrafyalardaki yeni sağ dönüşümün ortak özelliği, yeni sağ ve mirasçısı olan askeri rejimler arasındaki “süreklilik-kopuş diyalektiği”dir.²⁰⁸ Türk siyasal hayatında yeni sağın ortaya çıkışı, ekonomik alanda 24 Ocak Kararları ve siyasal alanda 12 Eylül Askeri Darbesi olmak üzere iki kırılma noktası ile gerçekleştiğinden, bu iki kırılma noktasından önceki, yani kabaca 1980 öncesi ekonomik ve siyasal gelişmelere bakmak Türkiye’de yeni sağın çıkışını anlamak açısından oldukça önemlidir.

2.3.1. Türkiye’de Yeni Sağın Ekonomik Görüşü

1929 dünya Büyük buhranından çıkış olarak, İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen süreçte gelişmiş ülkelerde Keynesyen ekonomi, az gelişmiş ülkelerde ise İthal İkameci Sanayi’ye yönelim söz konusudur.²⁰⁹ Türkiye’de bu dönemde ithal ikameciliği seçen ülkeler arasında yerini alarak, 12 Eylül 1980 darbesi öncesi ithal ikameci birikim stratejisinin kriziyle birlikte devletin içyapısını, iktidar bloğunu ve rejimin meşruiyet temellerini sarsan hegemonya kriziyle karşı karşıya kalmıştır.²¹⁰ Bu nedenle yeni sağın Türkiye’de ortaya çıkışında etkili olan ekonomik süreçte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1980’li yıllara kadar olan sürece kabaca değinmek yerinde olacaktır.

²⁰⁸ Alev Özkazanç, (1996), “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1219.

²⁰⁹ Aylin Topal, (2003), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Ankara, s. 63.

²¹⁰ Özkazanç, **Türkiye’de Yeni Sağ**, s. 1219.

2.3.1.1. 1980 Öncesi Türkiye’de Ekonomi

Türkiye’de sanayileşme ana hedef olmakla beraber, kuruluşundan 1938 yılına kadar geçen sürede ekonomik açıdan iki yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir.²¹¹ Birinci ekonomik yaklaşım, Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan “serbest ticaret” uygulamasının da yer aldığı “dışa dönük”, ikinci yaklaşım ise daha sonraki 10 yıl içinde “içe dönük” bir sanayileşme politikası izlemek olmuştur.²¹² 1929 yılında, “Açık ekonomi koşullarında yeniden inşa”²¹³ dönemi olarak tanımlanan 1923 – 1929 dönemi, 1929 Dünya Büyük Buhranı ciddi bir sarsıntı geçirmiş ve birkaç yıl içinde yaşanacak değişimin belirtileri kendini göstermiştir.²¹⁴ Türkiye’de liberal temalar içeren ekonomi politikasından, Büyük Buhran’ın yanı sıra Lozan’ın öngördüğü kısıtlamaların da süresinin sonuna gelinmiş olması sonucu vazgeçilmiş ve Türkiye’de 1930 yılından itibaren ekonomide siyasal ve toplumsal alanlara göre nispeten daha sınırlı kalmış devletçiliğin etkisi artmıştır.²¹⁵ 1930-1939 yılları arasında Türkiye’de “korumacılık ve devletçilik” gibi önemli özelliklerin ön plana çıktığı bu dönemde, özetle, Türkiye’de izlenen ekonomi politikası, dışa kapanma ve devlet eliyle milli sanayileşme olmuştur.²¹⁶ Çelişkili tanım ve ekonomi politikası yaklaşımlarına rağmen devletçiliğin egemen olduğu ikinci on yıllık süreçte hazırlanan sanayi programının başarılı olduğunu söylemek mümkündür.²¹⁷

1940 – 1945 yılları arasında Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmemesine rağmen, sınırlarına kadar dayanan bu savaştan fazlasıyla etkilendi. Erkeklerin silâh altına alınması sonucu üretimde özellikle de buğday üretiminde meydana gelen azalma nedeniyle hükümet, bu azalan arzı mevcut talebe dağıtma meşguliyetine mecbur kaldı. Sanayileşme programının askıya alınmasının yanı sıra 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma kanunu ile mesai saatlerinin artırılması, özel işletmelere el konması gibi belli

²¹¹ Tevfik Çavdar, (1992), **Türkiye’de Liberalizm 1860 – 1990**, İmge Yayınevi, Ankara, s. 215.

²¹² Cihan Dura, (1991), **Türkiye Ekonomisi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 10.

²¹³ Korkut Boratav, (1993), **Türkiye İktisat Tarihi 1908 - 1985**, 4. Baskı, Gerçek Yayınevi, s. 37.

²¹⁴ Boratav, **a.g.e.**, s. 36.

²¹⁵ Hamit Emrah Beriş, (2009), **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, Liberte Yayınları, Ankara, ss. 122 – 123.

²¹⁶ Boratav, **a.g.e.**, s. 45.

²¹⁷ Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm 1860 – 1990**, s. 217.

başlı tedbirler alındı.²¹⁸ 1940 – 1945 yılları arasında gerek üretimde gerekse de milli gelirden meydana gelen azalma nedeniyle ekonomide ciddi bir daralma yaşandı.

1946-1960 yılları arası hem ekonomik hem de siyasal açıdan oldukça önemli bir dönemdir. Özellikle, Cumhuriyet tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen 1950 Demokrat parti iktidarı, pazarın önündeki engellerin kaldırılması isteğini ön plana çıkarmıştır.²¹⁹ Bununla birlikte, 1946 yılından itibaren devletçi kalkınma modeli gevşetilerek ithalata yönelik bir kalkınma modeli uygulamaya konmuştur.²²⁰ Serbestleşen dış ticaret politikaları sonucu, dışa dönük, tarıma, madencilığe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir.²²¹ 1946 – 1954 yılları arasında, ihracat sabit bırakılırken ithalatın yüzde yüz artış göstermesi sonucu, Türkiye'nin hala en büyük ekonomik sıkıntısı olan, müzmin dış ticaret açığı dönemi başlamış oldu.²²² Kronikleşen dış açık, ekonomiyi giderek dışa bağımlı bir hale getirerek, Türk ekonomisinde kalıcı bir nitelik kazanacaktır.²²³

1946 yılından sonra tek-parti sisteminden çok partili hayata geçilmesi ile birlikte pek çok olumlu sonuçların yaşandığı da söylenmelidir. Tarıma önceki yıllara göre daha fazla önem verilmiş, karayolları, limanlar, elektrik santralleri gibi büyük alt yapı hizmetlerine girişilmiştir.²²⁴ Yine bu yıllar arasında, yabancı yatırımlar üzerindeki kontrol gevşetilerek yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir. Savaş yıllarının yol açtığı ekonomik gerilemenin telafi edilmesiyle sanayi ve tarımsal üretimde bir artış yaşanmıştır. Buna bağlı olarak traktör kullanımının artması ve ekili arazinin genişlemesi, bu dönemde yaşanan olumlu sonuçlara örnek olarak gösterilebilir.²²⁵ Bu dönemde her ne kadar yoğun devletçilikten vazgeçilip liberal iktisadi politikalar tercih edildiyse de,²²⁶ özel sektörün tam olarak gelişmemiş olmasından dolayı devletin en büyük yatırımcı olması geleneği devam etmiştir.

Türkiye, 1954 yılından İthal İkameci Sanayi programına kadar geçen sürede dış ticarete kontrollü olmaya çalışmıştır. 1946 yılından itibaren Türkiye'nin en büyük

²¹⁸ Cem Somel vd., (2004), **Türkiye Ekonomisi**, 1. Baskı, AÖF Yayınları, Eskişehir, s. 9.

²¹⁹ Keyder, **a.g.e.**, s. 102.

²²⁰ Gül, **a.g.e.**, s. 260.

²²¹ Boratav, **a.g.e.**, s. 74.

²²² Somel, **a.g.e.**, s. 10.

²²³ Boratav, **a.g.e.**, s. 74.

²²⁴ Dura, **a.g.e.**, s. 12.

²²⁵ Somel, **a.g.e.**, s. 10.

²²⁶ Dura, **a.g.e.**, s. 11.

ekonomik problemi olmaya başlayan dış ticaret açığı 1951 yılından 1952 yılına kadar geçen sürede iki katına çıktı. İMF bu açığı kapatmak için yapacağı yardıma şart olarak devalüasyona, ekonomiyi daraltıcı tedbirlere ve dış ticarete serbestleştirmeye devam edilmesini istedi. Ancak hükümet İMF'nin bu istekleri yerine Milli Koruma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koyarak fiyat ve piyasa kontrollerini canlandırdı, köylünün ürünlerini destekledi ve ithal ikameci yatırımları artırdı. Bu sayede dış ticaret açığı azaldı ve yatırımların milli hâsılaya oranında yükselme görüldü.²²⁷

1960 yılında Türkiye'de, ekonomi alanında ithal ikameci sanayi politikaları egemen olmuştur. İthal ikamesi, ithalatın ikamesi yani ithal edilen ürünler yerine yurtiçinde üretilen malların tüketilmesidir.²²⁸ İthal ikameci sanayileşme, ithalatı yüksek olan sektörlerin tespit edilerek yurt içinde yerli üretimi sağlayabilmek ve böylece dışa bağımlılıktan kurtulabilmektir. İthal İkameci Sanayileşme dönemi ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birikim tarzının belli tür ülkelerde ki görünümü şeklinde tanımlanabilir. Ana hatları ile bu dönem iç pazarın genişliği ve canlılığı üzerine bina edilmiştir. Ücretler bir maliyet unsuru olmakla beraber üretimi sürükleyen bir talep unsuru olduğundan, ücreti siyasal yöntemlerle baskı altına alma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Grev hakkını içeren toplu pazarlık sistemi ve sendikalaşmanın yaygınlaşması, zamanla işçinin reel gelirindeki artışı güvence altına almıştır.²²⁹ Bu dönemde devlet tarafından sosyal politikalara ağırlık verilmesi, tam istihdam ve yüksek ücret sunulması, sanayileşme ve işçi haklarına saygılı bir devlet anlayışı ile refah devleti anlayışının egemen olduğu söylenebilir.

1960'lı yıllar planlanma çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme politikaların temel hedefleri doğrultusunda başarılı sayılacak uygulamaların yaşandığı yıllardır. Bu politika her ne kadar zorunlu olarak devlet müdahalesini içinde barındırsa da, müdahaleler daha çok özel kesime ait sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik olmuştur.²³⁰ 1950 yılından itibaren Demokrat Parti döneminde eğitim ve kültür alanlarında köklü değişiklikler yaşanmaya başlasa da aynı durumu ekonomi için söylemek zordur. 1960 yılından itibaren uygulanan karma ekonomi ile devletçi anlayış,

²²⁷ Somel, **a.g.e.**, s. 10.

²²⁸ Alkin, **a.g.e.**, s. 473.

²²⁹ Boratav, **a.g.e.**, s. 100.

²³⁰ Nadir Eroğlu, (2003), "Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923 – 2003)", **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, T.C. Marmara Üniversitesi A.İ.İ.T Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, s. 6

ithal ikamesi modeliyle de dışa kapalılık 1970’li yılların ortalarına kadar sürdürülmüştür.

1973 yılındaki petrol krizi, Kıbrıs Barış Harekatı sonrası ABD’nin açık ambargosu ve bazı Batı ülkelerinin örtük ambargosu²³¹ ile iyice kötüleşen ekonomi nedeniyle mevcut ekonomik modelin sürdürülemeyeceği görülmüştür. 1970’li yılların sonlarına doğru kapitalist ve sosyalist blok arasındaki rekabet ortadan kalkmasıyla merkez kapitalist ülkelerde ki neo-liberal iktidarlar, tam istihdam ve sosyal devlet politikalarından vazgeçmeye başladılar. Türkiye ise 1980 yılından itibaren askeri rejim döneminde ithal ikameci sanayileşme politikalarına son vererek²³² dünyaya uyum sağlama yoluna gitmiştir.

2.3.1.2. 24 Ocak Kararları: Türkiye’de Yeni Sağcı Ekonominin Başlangıcı

Türkiye’nin en önemli ithalat ürünü olan petrol fiyatlarındaki artışın döviz ihtiyacını önemli derecede artırması, buna bir de dış borç bulmada yaşanan sıkıntıların eklenmesi ile üretimde kullanılan girdileri ithal etmek oldukça zorlaşarak, temel üretim maddelerinde kıtlığa ve dolayısı ile karaborsa ve uzun kuyruklar meydana gelmiştir. Türkiye, yaşanan bu dar boğazdan çıkabilmek için yeni dış kaynak arayışına başlamıştır. Dünya Bankası ve İMF gibi dış kaynak sağlayan kuruluşlar ise dış kaynak yardımı yapmaya şart olarak, yapısal bir dönüşüm yapılmasını istemişlerdir.²³³ Bu uluslar arası kuruluşların yanı sıra ulusal sermaye, yani TOBB, TİSK, TÜSİAD ve MESS gibi, kuruluşlarında yapısal dönüşüm konusunda ısrarlı olduğunu söylemek mümkündür.²³⁴

Gerek uluslar arası kuruluşların gerekse de ulusal sermayenin yapılmasını istediği ekonomik yapısal dönüşüm olan, 24 Ocak Kararları’nın alınması oldukça karmaşık bir süreçte mümkün olmuş ve bu konuda özellikle sermaye çevrelerinin yoğun baskısı söz konusu olmuştur. 1979 yılında Dünya Bankası ve İMF, yaşanan krizden çıkmak için CHP hükümetine bir rapor sunmuştur. Ancak CHP bu raporda

²³¹ Keyder, **a.g.e.**, s. 232.

²³² Somel, **a.g.e.**, s. 11.

²³³ Eroğlu, **a.g.m.**, s. 8

²³⁴ Gülsüm Erdoğan Tosun, (2001), **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet – Sivil Toplum İlişkisi**, 1. Basım, Alfa Yayınevi, İstanbul, ss. 298 – 299.

belirtilenlerin gerçekleştirilmesinin mümkün olmayacağını belirtmiş²³⁵ ve muhalefetten özellikle de AP'nden şiddetli eleştiriler almıştır. Yaşanan kriz ve siyasal ortamın giderek bozulması ve yapılan 14 Ekim ara seçimleri sonunda AP'nin kısmen zaferiyle sonuçlanması sonucu 1979 yılında CHP hükümeti istifa etmiş.²³⁶ Yeni iktidarın Maliye Bakanlığı görevine getirilen Ekrem Ceyhun, AP'ne yakınlığı ile bilinen liberal Ertuğrul Kumcuoğlu'ndan ekonomi alanında neler yapılması gerektiğine dair bir çalışma yapmasını istemiştir. Kumcuoğlu da bu istek üzerine 20 sayfalık bir not hazırlamış, ancak bu not Başbakan Demirel uzun bulununca 4 sayfaya indirilen²³⁷ not 24 Ocak Kararlarının çekirdeğini oluşturmuştur. Bu programın uygulayıcı olarak ise, 1966 yılında yine Demirel tarafından DPT Müsteşarlığı'na getirilen 1971 Muhtırası sonucu görevden alınan Turgut Özal ismi düşünülmüştür.²³⁸

Özal'ın Başbakanlık Müsteşarlığı görevine gelmesiyle Türkiye ekonomisi Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in eline geçmiş oldu. Öyle ki Çavdar Demirel'in kurduğu azınlık hükümetini, Demirel-Özal ortak iktidarı olarak bakmanın doğru olacağını savunmuştur.²³⁹ Demirel Özal'dan acilen bir istikrar programı hazırlamasını istemesi üzerine²⁴⁰ Özal kısa sürede hazırlıklarını tamamladı ve Demirel ile çeşitli görüşmeler yaparak programın ana hatlarını oluşturmaya başladı. Ancak ülke genelinde yaşanan olaylar – ki bu olaylar ülkeyi 12 Eylül Askeri Darbesi'ne götüren anarşi, terör vb olaylardır – ülke siyasetinin gerilmesine neden olmuş, bir de bu duruma, Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren'in Başbakan'a gönderdiği uyarı mektubu da eklenmişti.²⁴¹ Yaşanan gelişmeler hazırlanmış olan istikrar programının uygulanmasına izin vermiyordu. 24 Ocak Kararları'nın uygulaması, Özal'ın istikrar programı hakkında Komutanlara bir brifing vermesi ve Evren'in desteğini almasının ardından,²⁴² 24 Ocak 1980 tarihinde meclisten geçerek mümkün olmuştur.

24 Ocak Kararları'nın Türkiye ekonomisinde neden olduğu en temel dönüşümün, sanayinin ithal ikameci anlayıştan ihracata dayalı büyüme modeline

²³⁵ Emin Çölaşan, (1983), **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, 5. Basım, Milliyet Yayınları, İstanbul, s. 12.

²³⁶ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950 – 1995**, s. 258.

²³⁷ Çölaşan, **a.g.e.**, s. 21.

²³⁸ Çölaşan, **a.g.e.**, ss. 41 – 42.

²³⁹ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950 – 1995**, s. 258.

²⁴⁰ Boratav, **a.g.e.**, s. 120.

²⁴¹ Çölaşan, **a.g.e.**, s. 101.

²⁴² Çölaşan, **a.g.e.**, s. 117.

yönelerek kendini yeniden yapılandırmasıdır.²⁴³ AP azınlık hükümeti tarafından bir istikrar programı ve yaşanan ekonomik krizden çıkış olarak hazırlanan, 24 Ocak Kararları'nın ana hatları ise şu şekilde gösterilebilir:²⁴⁴

1-TL'nın değeri büyük ölçüde devalüe edildikten sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakılacak.

2-İthalatın serbestleştirilmesi ve ihracatın kredi gibi teşviklerle özendirilmesi

3-Fiyat oluşumunun piyasaya, arz – talep güçlerine bırakılması ve bazı mallardaki kamu sübvansiyonlarına son verilmesi

4-Faiz oranlarının yükseltilmesi ve sonra denetimli bir şekilde serbest bırakılması

5-Ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve KİT açıklarının sürekli zamlarla kapatılması

6-Ücretlerin ve taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak biçimde artırılması

Tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçen bu uygulama sonucu Türkiye, “yapısal uyum”, “dışa açılma” ve “ihracata dayanan büyüme” gibi kavramlar yeni bir ekonomik düzene geçmiş, o dönemde dünyada da yaygın olan yeni liberal – neo-liberal – ideolojiyi benimsediği bir döneme girmiştir.²⁴⁵ Nitekim Özal da müdahaleciliği eleştirerek liberal düşünceyi benimsediğini, 1981 yılında İzmir’de düzenlenen 2. İzmir İktisat Kongresi’nde yaptığı konuşma ile şöyle açıklamaktadır; “Ekonomik hayata devletin müdahaleci rolü yerine tanzim ve teşvik edici ve genel olarak muhtelif menfaatleri te’lif edici ve bu suretle verimi artırıcı rolü ağırlık kazanmalıdır. Ekonominin tabi kanunları vardır. Bu kanunların dışına çıkarak nehri tersine akıtmaya çalışmayalım. Ekonomide arz-talep sistemi varken fiyat kontrollerine dayanmak karaborsa ve çifte fiyatı doğurmaktadır. Para, döviz ve emtia fiyatlarının serbestçe teşekkül edilebildiği bir vasatta ekonomik sistemleri çökerten bu nevi hastalık

²⁴³ Nadir Eroğlu, (2003), “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi 1923 – 2003”, **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, T.C. Marmara Üniversitesi A.İ.İ.T Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, s. 4.

²⁴⁴ Tevfik Çavdar, (1996), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950 – 1995**, İmge Kitabevi, Ankara. ss. 258 – 259.

²⁴⁵ Somel, **a.g.e.**, s. 12.

görülmeyecektir”.²⁴⁶ Bu istikrar paketiyle beraber müdahaleciliğe ve sosyal devlet anlayışına karşı çıkıldığını savunan Şükrü Elekdağ’a göre, 24 Ocak Kararlarının alınmasını isteyen IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslar arası kuruluşlardan oluşan neo-liberal ekonomik “mekanizma”nın ana hedefi, sermayenin önündeki engelleri kaldırmak, sosyal harcamaları kısarak sosyal devleti yıkmak ve özelleştirme politikasıyla devleti ekonomik alandan tam olarak çıkarmaktır.²⁴⁷

24 Ocak Kararları, piyasadaki aksaklıkların piyasaya yapılan müdahalelerden kaynaklandığını ve eğer müdahale olmazsa serbest piyasa mekanizmasının ekonomik hayatı herkes için en yararlı bir biçimde düzenleyebileceğini savunan liberal görüşe²⁴⁸ uygundur. 24 Ocak Kararları ile uygulamaya konulan istikrar paketinin temel amacı serbest piyasa ekonomisi üzerinden Türkiye’yi dışa açmak ve diğer kapitalist ülkelerle bütünleşmesini sağlamaktır. Bunun içinde yapılması gerekenler, devletin ekonomik düzene müdahalesinin azaltılması, dışalım-dışsatım ve döviz piyasalarının serbestleşmesi gerekmektedir.²⁴⁹ Uygulamada bu amaç doğrultusunda, piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak için fiyatların piyasada serbestçe oluşacak şartlara bağlı olarak yani arz ve talebe göre belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, teşekküllerin temel mal ve hizmetlerin dışında ürettikleri diğer mal ve hizmetlerin fiyatını serbestçe belirleyebilmeleri hükme bağlanmıştır. Bunun yanı sıra, Sanayinin dış rekabete açılmasıyla, sanayimizin kalite ve verimliliğinin artacağı düşünülmüş, böylece kaynakların daha etkin ve rasyonel dağıtımı sağlanacağına inanılmıştır. 24 Ocak Kararları ile Türkiye’de hafta sonu hariç her gün ilan olunan günlük kur uygulamasına geçilerek, iç ve dış enflasyon farklarını sürekli gideren gerçekçi bir kur politikasına gidilmiştir. İhracatı artırmak içi sadece kur politikası izlenmemiş, doğrudan ihracatın teşvikine ilişkin bazı düzenlemelerde yapılmıştır. Dış ticarete konulan sınırlamalar ve kota uygulamaları kaldırılarak ithalatın serbestçe yapıldığı 1 No’lu liberasyon listesi genişletilmiştir. 24 Ocak Kararları, ekonomik istikrar tedbirlerinin düzenlenmesi ve

²⁴⁶ Turgut Özal, (1981), **II. İzmir İktisat Kongresi Konuşmalar ve Sonuç Tebliği**, İzmir, s. 35.

²⁴⁷ Vural Savaş, (2004), **Türkiye Cumhuriyeti Çökerken**, 5. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 57.

²⁴⁸ Sadun Aren, (1989), **Bir Dönemden Yazılar 1980 – 1988**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 13.

²⁴⁹ Aren, **a.g.e.**, s. 155.

uygulanması için bazı kurumsal düzenlemeler getirilmiş ve bürokrasinin azaltılması için çalışmalar yapılmıştır.²⁵⁰

Özetle, yukarıda bahsi geçen süreç içerisinde alınan 24 Ocak Kararları ile Türkiye ithal ikame yerine ihracata dayalı ekonomiyi, serbest piyasayı, özelleştirmeyi, arz yönlü ekonomiyi ve müdahaleci devlet yerine teşvik edici devlet anlayışını yani neo-liberal ekonomi görüşünü benimsemiştir. 1980 öncesi uygulanan dışa kapalı ithal ikameci ekonominin 24 Ocak Kararları ile keskin dönüşüm yaşamasını takiben gelişen ve askeri rejim döneminde de yine Özal'ın yetkileri ile sürdürülen politikaları üç aşama da gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu aşamalardan ilki Stabilizasyon yani istikrarı sağlama, ikincisi Liberalizasyon yani serbestleştirme ve sonuncusu özelleştirme yani Privatizasyondur.²⁵¹

24 Ocak Kararları ülkede olumlu bir hava oluşturmakla beraber yine çeşitli kesimler tarafından eleştirilmiştir. Ecevit'e göre, 24 Ocak Kararları yerli bir istikrar programı olmayıp ithal edilmek istenen bir programdır ve bazı Güney Amerika ülkelerinde iflas etmiş bir düzendir.²⁵² 24 Ocak kararları geçici bir önlemler paketi veya "istikrar paketi" gibi sunulsa da, giderek kalıcı bir nitelik kazanmış ve hatta yeni öğelerle tamamlanarak bir ekonomi politikası haline gelmiştir.²⁵³ Kepenek'e göre, az gelişmiş ülkelerde herhangi bir ekonomik sıkıntı yaşandığında, İMF ve diğer tüm dış kredi kuruluşları bu ülkelerden bir takım önlemler almasını istemektedirler. Para ve kredi sunumunun bütçe harcamalarının kısılması, devalüasyon, temel mal fiyatlarının ve faiz oranlarının yükseltilmesi ve ücret artışlarının sınırlandırılması gibi tedbirlerin alınması istenir. Türkiye bu tedbirlerin bazılarını isteksiz de olsa 24 Ocak 1980'den itibaren uygulamaya başlamıştır.²⁵⁴ Aren de 24 Ocak Kararları'nın geçici bir istikrar politikası olmadığını tam tersine kalıcı bir ekonomik model olduğunu savunarak, kapitalist sistemin gelişebilmesi için, tüm kapitalist ülkelerin birleşerek bir bütün sistem oluşturulmasını öngördüğünü belirtmektedir. Ülkeler kendi ulusal programlar

²⁵⁰ Engin Erdoğan, (1988), **24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye'nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss. 25 – 28.

²⁵¹ Atilla Yayla, (2001), **Liberal Siyaset Liberal İktisat Özal Çizgisi**, (Der.) İhsan Sezal-İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul, s. 430.

²⁵² Osman Ulagay, (1987), **Özal Döneminde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 53.

²⁵³ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, (2000), **Türkiye Ekonomisi**, 11. Baskı, Remzi Yayınevi, İstanbul, s. 197.

²⁵⁴ Kepenek ve Yentürk, **a.g.e.**, s.198.

izlemelerine bu sistemin karşı çıkacağından, 24 Ocak Kararları Türkiye tarafından özgürce uygulanan bir model olmayıp hem kapitalist sistemin dolaylı baskısı hem de İMF gibi kuruluşların direk baskısıyla uygulanan bir modeldir.²⁵⁵ Çavdar ise 24 Ocak Kararları ile birlikte sık sık söylenen “serbest piyasa ekonomisi”nin gerçekte olmadığını, olsa olsa kaynakların yağmalanmasına yönelik “serbest talan ekonomisi”nin var olduğunu iddia eder.²⁵⁶

24 Ocak Kararları’nı alan hükümetin başbakanı Demirel, paketi çokta sevimli bulmadığını belirterek, “Dünyanın hangi memleketi bu duruma düşse alınacak kararlar bunlardır” diyerek istikrar paketini savunmuştur.²⁵⁷ Başbuğ yapılan eleştirileri 24 Ocak aleyhtarı bir çıkırtkanlık olarak kabul etmekte ve ekonominin rayında emin adımlarla hedefe doğru yol aldığını savunmaktadır. O’na göre 24 Ocak alternatifsizdir, maddi – manevi bir lütuftur ve bu lütfun kıymetinin bilinmesi gerekmektedir.²⁵⁸ Tosun, ekonomik alanda dahi olsa gerçekleştirilen liberalizmin sermaye sektörünün siyasetten özerkliğiniz kazanması, iş yaşamının genişlemesi ve orta sınıfların gelirlerindeki iyileşme sayesinde gönüllü örgüt ve kuruluşların sayısını çoğaltarak sivil toplumun genişlemesine katkı sağladığını savunmuştur.²⁵⁹

2.3.2. Türkiye’de Yeni Sağ ve Siyasal Yeniden Yapılanma

Osmanlı İmparatorluğu 618 yıllık uzun geçmişinde pek çok zafer görmesine rağmen gerileme dönemi ile birlikte Batı ile rekabet edemez hale gelmiş ve Batı ile rekabet yerine Batılılaşmayı tercih etmiştir. Ancak bu batılılaşma ve diğer tüm çabalar Osmanlı’yı kurtarmaya yetmemiş ve eski kurumlardan fayda gelmeyeceğinin anlaşılması üzerine kurtuluş savaşı sürecinde, 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni devlet de tıpkı Osmanlı gibi “muasır medeniyetler” seviyesine gelebilmek için batıyı kendisine model alacaktır. “Var olmak, Batı karşısında ezilmemek için onların kurumlarını almak gerekti” diyen Mumcu, Japonya örneğini de

²⁵⁵ Aren, **a.g.e.**, s. 85.

²⁵⁶ Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm 1860 – 1990**, ss. 229 – 230.

²⁵⁷ Ulagay, **a.g.e.**, s. 53.

²⁵⁸ Faik Y. Başbuğ, (1987), **24 Ocak Yargılanıyor**, Tekin Yayınevi, Ankara, ss. 338 – 339.

²⁵⁹ Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet – Sivil Toplum İlişkisi**, ss. 297 – 298.

vererek, batılılaşmanın bir amaç olmaktan çok bir araç olduğunu iddia eder.²⁶⁰ Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar “çağdaşlaşma” veya batılılaşma, Türkiye'nin en büyük hayali olmuş ve uygulamaya konan politikalar hem yaşanan krizlerden kurtulmayı hem de batılılaşma hedefine ulaşmayı amaçlamıştır. Burada amaç ülkenin kalkınması refah seviyesinin yükselmesi için Batı Modelini bir araç olarak kullanmaktır. Yeni sağ düşünce de, böyle bir aracı kullanma ve ithal ikameci birikim tarzı krizinden kurtulma adına, Türkiye’de 1980 yılından sonra kabul görmüş bir düşüncedir. Yeni sağ düşüncenin Türkiye’de nasıl oluştuğunu görebilmek için 1980 yılı öncesi siyasal tarihe kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

2.3.2.1. 1980 Öncesi Türk Siyasal Hayatı

Mustafa Kemal Atatürk’e kazandığı zaferler nedeniyle, Büyük Millet Meclisi tarafından “Gazi” unvanı verildi ve genç Türkiye’nin “Reisicumhuru” yani Cumhurbaşkanı seçildi. Yeni bir parti kurma hedefi olan Atatürk, halkın düşüncelerini yoklamak amacıyla memleketi dolaştı ve dönüşünde parti kurma kararı kesinleşerek, 1923 yılı sonlarında CHP’yi kurdu.²⁶¹ Türkiye’yi 1923 yılından 1946 yılına kadar yöneten Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) tek parti rejimi totaliter bir rejimden ziyade otoriter bir rejim olarak kabul etmek gerekir. Bu bağlamda, tek parti rejimi sınırlı bir çoğulculuğa izin vermiştir ve siyasal olmayan alanlardaki sivil toplum ifadelerinin hepsini bastırmaya çalışmamıştır.²⁶² 1920’li ve 1930’lu yıllar, toplumsal hayatta kapitalizmin gelişmesinin ve yerleşmesinin önündeki engellerin kaldırıldığı²⁶³ ve ulus-devletin kurumsallaştığı bir tepeden devrim sürecidir.

Cumhurbaşkanı Atatürk’ün vefatından sonra Cumhurbaşkanlığı’na İsmet İnönü’nün seçilmesiyle, Türkiye’de “Milli Şef” dönemi olarak bilinen yeni bir dönem başlamıştır. Bu döneme Milli Şef dönemi denilmesinin nedeni, 11 Kasım 1938’de Cumhurbaşkanı seçilen İnönü’ye, 26 Aralık 1938 tarihinde yapılan kurultayda, Milli Şef unvanının verilmiş olmasıdır. İnönü devlet başkanlığının yanı sıra, tek partili siyasi iktidarın da “değişmez başkanı” ve Milli şefi olarak ülkedeki tüm yetkileri eline almış

²⁶⁰ Ahmet Mumcu, (1998), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I – II*, 2. Baskı, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, s. 561.

²⁶¹ Ali Fuad Başgil, (2006), *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, s. 35.

²⁶² Ergun Özbudun, (2003), *Türk Siyasal Hayatı*, 1. Baskı, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, s. 4.

²⁶³ Sungur Savran, (1992), *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen Yayınevi, İstanbul, s. 51.

oldu.²⁶⁴ Hayatın her alanında söz sahibi olan, politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İnönü'nün idare ettiği bir dönem başlamış oldu.²⁶⁵ İnönü'ye Milli Şef unvanı verilmesiyle başlayan Milli Şef Dönemi, tam sekiz yıl sürmüş ve 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan 2. kurultayda Milli Şef sıfatının kaldırılmasıyla da sona ermiştir. 1946 yılında şeklen sona eren Milli Şef döneminin, tarihte bir dönemin alınan bir kararla hemen sona ermeyeceği gerçeği göz önüne alındığında, 1946 tamamen bittiğini söylemek pek doğru olmayacaktır. Milli Şef dönemi 1946 yılından 1950 yılına kadar tedricen ortadan kalkmıştır.²⁶⁶

CHP içinde başlayan muhalefet, belli bir süre sonra hizipleşmeye başlayınca, İnönü muhalefete açıkça ortaya çıkmalarını teklif etmiş yani başka bir partinin kurulması yönünde onları teşvik etmiştir. Bunun üzerine 7 Ocak 1946 tarihinde, Celal Bayar liderliğinde Demokrat Parti (DP) kurulmuştur.²⁶⁷ Bu gelişmeden farklı olarak 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verilmiş olması hükümetin muhalefeti kabul edeceği yönünde istekli olduğunu göstermiştir.²⁶⁸ Aslında bu istekli oluşun perde arkası biraz farklıdır. İnönü, savaş sonrası yeni dünya düzenini sezmiş, ülkede derin değişimler yaşandığını gözlemlemiş ve çoğulculuğa doğru bir eğilimin kendisini çok güçlü olarak hissettirdiğini kavramıştı. Türkiye'de siyasal rejim değişikliğini İnönü'nün keyfine ve kişiliğine bağlamak esasen kuşkuyla bakılması gereken bir durumdur. Zira İnönü'nün ana kaygısı bu güçlü dönüşüm eğiliminin devletin kontrolünde, kısıtlı ve yukarıdan aşağı denetlenerek gerçekleşmesini sağlamak ve böylece kendisinin ve yakın çevresinin bir şekilde siyasal iktidar mekanizması içinde hâlâ varlıklarını sürdürebilmektir.²⁶⁹

Açık oy gizli sayım ilkesine dayanan 1946 seçimine DP dışında birkaç siyasal parti de katılım sağladı. 1946 seçimlerindede altmış altı milletvekilini TBMM'ne gönderen DP, seçimde uygulanan sistemi eleştirerek 1946 seçimine itiraz etti, ancak bu

²⁶⁴ Ali Dikici, (2008), "Milli Şef İsmet İnönü Döneminde Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 42, Ankara, ss. 162 - 163.

²⁶⁵ Metin Toker, (1970), **Tek Partiden Çok Partiye**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, s. 21.

²⁶⁶ Cemil Koçak, (1996), **Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938 – 1945**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 545.

²⁶⁷ Toker, **a.g.e.**, s. 69.

²⁶⁸ Kemal Karpat, (1959), **Turkey Politics**, Princeton University Pres, New Jersey, ss. 148 – 149.

²⁶⁹ M. Asım Karaömerlioğlu, **Türkiye'de Çok Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri**, s: 2, http://www.ata.boun.edu.tr/Faculty/Asim%20Karaomerlioglu/htr312/karaomerlioglu_%20cok%20partili%20hayata%20gecisin%20toplumsal%20dinamikleri.pdf, (26.04.2010).

itiraz kendi aleyhlerine sonuçlandı ve milletvekili sayısı elli dörde düştü.²⁷⁰ Meclise giren DP'nin liberal politikalarına karşın Recep Peker Başkanlığı'nda CHP'nin aşırı devletçi politikaları, halkı CHP'den uzaklaştırmaktaydı. Liberalleşme çabası içinde olan İnönü, Peker'i "12 Temmuz Beyannamesi" ile sert bir şekilde eleştirmiş ve bunun üzerine gelişen olaylar sonucunda Peker istifa etmiştir. Peker'in istifası ile hükümet kurma görevi, daha ılımlı ve liberal olan Hasan Saka'ya verilmiştir. CHP'nin DP'den etkilenerak devletçi Peker yerine liberal Saka'yı tercih ettiğini söylemek mümkündür. 1946 seçimleri ile birlikte geçilen çok partili siyasal hayat, pekte istenilen düzeyde olmasa da, Türk demokrasi tarihi adına oldukça önemli bir dönüm noktasıdır.

Türkiye'de Demokratik anlamda ilk seçim 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerdir. Gizli oy açık seçim ilkesine dayanan bu seçimler öncesinde CHP, iktidarın ve Cumhurbaşkanlığı'nın nüfuzunu kullanarak seçimlerden zaferle çıkmayı düşünüyordu. DP'nin dört yüz sekiz, CHP'nin altmış dokuz milletvekili çıkardığı seçimler, CHP açısından, beklenmedik bir şekilde sonuçlanırken²⁷¹ DP iktidara gelebilmek için, önceki siyasal propagandalardan farklı bir şekilde köy köy dolaşmış ve böylece halkın desteğini alarak iktidara gelmeyi başarmıştır.²⁷² DP'nin siyasal çalışmaları sonucunda toplumun farklı kesimlerinin ilk defa meclise girmiş olması "beyaz ihtilal" olarak siyasal literatüre geçmiştir.²⁷³ Bu açılardan 1950 seçimleri ve sonrasında kurulan DP iktidarı, Türkiye için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Büyük umutlarla başlayan DP iktidarında, Cumhurbaşkanlığına seçilen Celal Bayar parti genel başkanlığından istifa edince yerine Başbakan Adnan Menderes genel başkan oldu. DP nispeten kısa zamanda Türkiye'nin ekonomik ve sosyal hayatını değiştirme konusunda gayretli ve hevesli bir çalışma içine girmiştir.²⁷⁴ DP iktidarı ilk yıllarında başarılı politikalar izlediyse de bir süre sonra plansız bir gidişin içine girdi.²⁷⁵

²⁷⁰ Doruk Ziya Okubay, **Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri**, <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/turkiyeningenelsecimlerivesonuclari.pdf>, (26.04.2010).

²⁷¹ Okubay, **a.g.m.**, s. 1.

²⁷² Cem Eroğul, (1998), **Demokrat Parti**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, s. 51.

²⁷³ Hüseyin Çavuşoğlu, (2009), "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 19, Sayı: 2, Elazığ, s. 267.

²⁷⁴ Başgil, **a.g.e.**, s. 88.

²⁷⁵ Mumcu, **a.g.e.**, s. 295.

Bununla beraber, DP muhalefetteyken içinde demokratikleşme, grev hakkı gibi vaatlerde bulunmaktayken, iktidara geldikten kısa bir süre sonra bu vaatler unutuldu.²⁷⁶

1954 seçimlerinden 1950 seçimine göre daha güçlü çıkan DP beş yüz altı milletvekili, CHP ise otuz bir milletvekili çıkarabildi. Ancak DP'nin ikinci kez hem de daha güçlü bir şekilde iktidara geldiği 1954 – 1957 arasındaki 3 yıllık süre, DP'nin en fırtınalı ve en tartışmalı dönemi olarak siyasal tarihe geçmiştir. Hükümet, ülke içinde başta ekonomide gittikçe artan sıkıntıları çözmeye çalışacağı yerde Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirlerde büyük çapta imar işlerine başlamıştı.²⁷⁷ DP'nin, 1954 seçimleriyle beraber kazandığı başarıya dayanarak antidemokratik uygulamaları artırması, değişik kesimlerin eleştirilerine hedef oluyordu. Mesela iktidarın aleyhinde veya hoşuna gitmeyen demeçler veren öğretim üyeleri Bakanlık emrine alınıyordu.²⁷⁸ DP'nin başlarda gerçekleştirdiği “beyaz ihtilal”, başta üniversite ve basın gibi toplumsal kuruluşlara yönelik uyguladığı bu baskıcı tutumun sonucunda, Eroğul'un belirttiği gibi “beyaz terör”e²⁷⁹ dönüşmüştür.

1957 seçimleri öncesi yaşanan gerginliğin nedeni bir yandan DP'nin iktidar gücüyle umursamaz ve baskıcı tutumları öte yandan Başgil'in belirttiği gibi “bir taraftan muhalif basının tahrikleri ve diğer taraftan Halkçıların propaganda seyahatleriyle memleketi baştan başa bulgur kazanı gibi kaynar bir hale” getirmiş olmalarıydı.²⁸⁰ 1957 seçimleri öncesi muhalefetin bu güç birliği ihtimalinin engellenebilmesi için 11.09.1957 tarihli ve 7053 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanun'da çeşitli değişikliklere gidildi.²⁸¹ İşte bu şartlarda girilen 1957 seçimlerinde üçüncü kez DP zaferle ayrılıyordu ama bu kez oyları azalmış ve üstelik CHP'nin oyu ve milletvekili sayısı yükselmişti. Akşin'e göre, iktidarı kaybetmeye tahammül edemeyen DP lideri Menderes, tamda bu sırada Irak'ta yaşanan darbe ile olumsuz yönde etkilenecek kendisine de darbe yapılacağı

²⁷⁶ Sina Akşin, (1998), **Dünyanın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İhsan Güneş (Ed.), 1.Baskı, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, s. 94.

²⁷⁷ Başgil, **a.g.e.**, s. 105.

²⁷⁸ Nuran Yıldız, (1996), “Demokrat Parti ve Basın”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 51, Ankara, s. 493.

²⁷⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 61.

²⁸⁰ Başgil, **a.g.e.**, s.119.

²⁸¹ Hikmet Sami Türk, (1969), “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 26, Sayı: 3, Ankara, s. 80.

korkusu içine düşmüş ve Fransa’da iktidara gelen, “demokratik diktatör” olarak kabul edilen De Gaulle’u kendine örnek almıştır.²⁸²

DP, bu döneme kadar demokrasinin kurucusu olma ve ekonomik refah umutları ile iktidara gelmiş ancak DP’nin, ilk başlarda gösterdiği büyük ve hevesli gayret kısa süre içinde, belkide iktidarı kaybetme korkusu ile, baskıcı bir tutuma dönüşmüştür. DP uygulamaları içinde basına, yazarlara, bürokratlara baskı ve hem milletvekili hem de siyasal parti lideri olan Osman Bölükbaşı gibi siyasetçileri hapse attırmak vardı. Bunlara ilaveten, 1957 seçimlerinden sonra muhalefetin ve basının faaliyetlerini denetlemek için, sadece iktidar partisi üyelerinin yer aldığı “Tahkikat Komisyonu”, hem bütün denetimi üzerine almış hem de komisyona tutuklama yetkisi verilmiştir. Demokrasi için büyük umutlarla iktidar gelen DP kadroları, işleri sarpa sardırınca 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi gerçekleşmiştir.²⁸³ 27 Mayıs Darbesi ile DP kapatılmış ve 1924 Anayasası yerine yeni bir anayasa olan 1961 Anayasası yürürlüğe girmiştir.

Siyasal kurumların yeniden teşkilatlandığı, sosyal ve ekonomik hayatın yeni amaçlara göre planlandığı, yeni oluşumların da ortaya çıktığı yeni döneme 27 Mayıs Darbesi ile girilmiştir. Bu dönemde, yeni bir Anayasa, yeni bir ekonomik düzenleme ve Türk siyasi yaşamına damgasını vuran AP siyasal sahneye çıkmıştır.²⁸⁴ AP 11 Şubat 1961 tarihinde Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuş ve 1964 yılında yapılan ikinci olağan kongre ile Süleyman Demirel partinin genel başkanı olmuştur. DP’nin yerini alan AP, Süleyman Demirel liderliğinde komünizm karşıtı propaganda ile dini öğeleri ön plana çıkaran söylemle muhafazakar ve taşralı bir siyasal ortam oluşturdu. Demirel’in siyasal varlık sebebi ise “devleti köylülük ve dinle barıştırmak” şeklinde açıklamak mümkündür.²⁸⁵ 27 Mayıs sonrası çoğulcu bir anlayışın egemen olması, CHP dışındaki sol partilerde de bir canlanmaya neden olmuştur. CHP ise oylarını Türkiye İşçi Partisi’ne kaptırmamak için kendisini ortanın solu olarak tanımlamıştır.²⁸⁶

²⁸² Akşin, **a.g.e.**, s. 99.

²⁸³ Mumcu, **a.g.e.**, s. 215.

²⁸⁴ Çavuşoğlu, **a.g.m.**, s. 268.

²⁸⁵ Hasan Bülent Kahraman, (2007), **Türk Sağı ve AKP**, 1. Basım, Agora Kitaplığı, İstanbul, s. 63.

²⁸⁶ Sezer Ayan, (2007), “Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 8, Sayı: 2, Sivas, s.3.

Türkiye’de ilk defa nispî seçim sistemine dayanarak yapılan seçimler, 27 Mayıs Darbesi sonrası yapılan 1961 seçimleridir.²⁸⁷ 1961 seçimlerine AP Ragıp Gümüşpala liderliğinde girerek yüz elli sekiz milletvekili çıkartmış, CHP ise İsmet İnönü liderliğinde girdiği seçimden yüz yetmiş üç milletvekili çıkartarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. 1964 yılında yapılan 2. Olağan kongre sonucunda, 2000’li yıllara kadar Türk siyasal hayatının önemli isimlerinden biri olacak olan Süleyman Demirel, AP genel başkanı seçildi. 1961 seçimlerinde ikinci parti olan AP, 1965 seçimleri sonucunda yaklaşık % 53 oyla iki yüz kırk milletvekili çıkararak birinci parti olmuştur.²⁸⁸ Seçim sonrası tek başına iktidara gelen bir partinin genel başkanı olarak parti içindeki gücünü ve etkinliğini artıran Süleyman Demirel liderliğindeki AP, DP’nin mirasına sahip çıkma adına rekabet ettiği YTP’ni de kısa süre içerisinde etkisiz hale getirmeyi başarmıştır.²⁸⁹

1965 seçimlerinden AP tek başına iktidar olması, solun bu dönemde etkisiz kalması ve DP’nin mirasçısı olduğunu iddia eden YTP’nin kısa süre içinde etkisizleştirilmesi sağda oyların merkez sağın yeni temsilcisi AP’ne kaymasına neden oldu. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra AP için olumsuz sayılabilecek bir gelişme yaşanmaktaydı. Farklı bir kesim, 27 Mayıs’tan beri aşırı sağ politikaları eleştirmesine rağmen bu kesimin partileşmesi ancak 1960’lı yılların sonlarına doğru gerçekleşebilmiştir. 1970’li yıllara doğru dindar sağcılar MNP – MSP, milliyetçi sağcılar ise MHP çatısı altında toplanmaktaydı.²⁹⁰ AP 1969 seçimlerine, merkez sağ dışında partileşmenin yanı sıra parti içi mücadeleler ve çalkantılar ile girmesine rağmen tek başına iktidara gelmeyi başardı.²⁹¹

1970’li yıllar boyunca Türk siyasal hayatında oldukça önemli gelişmeler yaşanmış ve bu gelişmeler 12 Eylül 1983 Askeri Darbesi ile sonuçlanmıştır. Daha 1970’li yılların başında yaşanan olaylar, Türk siyasal yaşamını olumsuz olarak etkilemiş olan 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası yayınlanmıştır.²⁹² Kongar’a göre 12 Mart Muhtırası’nın sebebi, solun başlangıçta yüksek öğretim gençliğinin sorunları çözmeye

²⁸⁷ Türk, a.g.m., s. 81.

²⁸⁸ Güler, a.g.e., s. 70.

²⁸⁹ Sedef Bulut, (2009), “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 19, Isparta, s. 81

²⁹⁰ Çavuşoğlu, a.g.m., s. 269.

²⁹¹ Bulut, a.g.m., s. 81.

²⁹² Çavuşoğlu, a.g.m., s. 270

yönelik olarak başlayan öğrenci hareketlerinin siyasal bir kimliğe bürünmesi ve AP'nin bu harekete yönelik baskı ve sair politikalar uygulamak yerine dindar, gelenekçi ve liberal grupların tepkilerini desteklemeyi tercih etmesidir.²⁹³ Devletin öğrenci hareketlerine karşı karşıt grupların oluşmasına izin vermesi ve “ırkçı-Turancı” olarak bilinen gruptan yana olması ile ülke içindeki şiddet eylemleri büyük boyutlara ulaştı.²⁹⁴ Yaşanan gelişmeler, TSK'nin bir muhtıra yayınlayarak hükümeti, muhalefeti ve diğer grupları uyarmasıyla sonuçlandı.

1971 Muhtırası, 1961 Darbesi'nden farklı olarak yönetimi ele almayı hedeflememiş, daha ziyade üç temel konuyu içermekte ve bu konulardaki sorumluluğu hükümete bırakmaktaydı.²⁹⁵ Zürcher'e göre, “Muhtıra, anarşiyi sona erdirebilecek ve reformları Atatürkçü bir görüşle uygulayacak güçlü ve inandırıcı bir hükümetin kurulmasını istordu. Bu talepler karşılanmadığı takdirde ordu, anayasal görevini yerine getirecek ve iktidara el koyacaktı”.²⁹⁶ Muhtıra sonrası Demirel Hükümeti istifa ederken partiler üstü ya da muhtıra hükümetleri olarak bilinen hükümetlerin birincisini Nihat Erim, ikincisini Nihat Erim-Ferit Melen, üçüncüsünü İlhan Öztrak ve dördüncüsünü Naim Talu kurdu.²⁹⁷ İsmet İnönü başlangıçta Muhtıra'ya karşı gelirken, Nihat Erim'in başbakan olması nedeniyle hükümeti destekleme ve bakan verme kararı almıştır.²⁹⁸

1971 Muhtırası 1973 yılında yapılan parlamento seçimleri ile son bulmuş,²⁹⁹ bu dönem sivil rejime dönüş mücadelesi hususunda çok önemli bir dönem olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır. 1973 seçimlerinde özellikle sağ tabandaki parçalanmaların ortaya çıkması AP'nde oy kaybına yol açarken CHP'ni güçlendirmiştir.³⁰⁰ Fakat seçim sonuçlarına göre tek başına iktidar olabilecek bir parti olmadığından koalisyonlar zorunlu bir hal almıştı. Seçim sonrası yüz günü aşan bir sürede çeşitli nedenlerle hükümet kurulamaması ve yerel seçimlerde CHP'nin büyük başarı elde etmesi, CHP ve MSP'ni birbirine yakınlaştırmış ve bu iki parti sekiz ay

²⁹³ Emre Kongar, (2007), **21.Yüzyılda Türkiye**, 39. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, ss. 172 – 173.

²⁹⁴ Kongar, **a.g.e.**, s. 174.

²⁹⁵ Bulut, **a.g.m.**, s. 83.

²⁹⁶ Erik Jan Zürcher, (2002), **Modern Türkiye'nin Tarihi**, Yasemin Saner Gönen (Çev.), 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 375

²⁹⁷ **12 Mart Dönemi Hükümetleri İçin**, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:_T%C3%BCrkiye_Cumhuriyeti_H%C3%BCk%C3%BCmetleri., (28.04.2010).

²⁹⁸ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950 – 1995**, s. 195.

²⁹⁹ Özbudun, **Türk Siyasal Hayatı**, s. 24.

³⁰⁰ Bulut, **a.g.m.**, s. 84.

süren bir koalisyon kurmuşlardır.³⁰¹ 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'yla elde edilen başarı Ecevit'in siyasal gücünü artırmış, Ecevit ise bunu seçim başarısına dönüştürme derdine düşmüştür. Erken seçim planları ve koalisyon içerisinde giderek büyüyen “doku uyumsuzluğu”nda etkisiyle CHP – MSP koalisyonu sona ermiştir.³⁰²

Ecevit'in istifasının ardından erken seçimin olmaması Türkiye’de uzun süreli bir hükümet bunalımına yol açması sonucu 31 Mart 1975 tarihinde Süleyman Demirel başkanlığında AP, MSP, MHP ve CGP tarafından “1. Milliyetçi Cephe” olarak bilinen koalisyon hükümeti kurulmuştur.³⁰³ Sosyal gerilimin arttığı bu dönemde AP ve MSP’nin erken seçim için uzun süren çabaları sonucu mutabakata varılarak 1977 yılında Türkiye erken seçime girmiştir.

1977 seçimlerinden CHP birinci parti çıkmasına rağmen tek başına iktidar olamamış ve yine koalisyon kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ecevit'in koalisyon kurma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanınca Demirel, kendi başkanlığında AP, MSP ve MHP ile “2. Milliyetçi Cephe” olarak bilinen hükümeti kurmayı başarmıştır.³⁰⁴ Aynı yılın Aralık ayında yapılan seçimlerde CHP’nin oyunu artırması AP’nin ise çözülmesine yol açmış ve bu çözülme sonucu koalisyon hükümeti düşmüştür. Hükümetten ayrılan milletvekilleri ile 1978 yılı Ocak ayında bir kabine kuran Ecevit hükümeti yaşadığı pek çok sorunla sadece 1979 yılı Ekim ayına kadar iktidarda kalabilmiştir.³⁰⁵

Bir yandan pek çok siyasal, sosyal ve ekonomik kriz gün geçtikçe etkisi hissettirmekte, öte yandan iki büyük partinin gerilimden medet uman politikalar izlemeleri, toplumda yaygın bir ümitsizlik ve huzursuzluğa yol açtı.³⁰⁶ Yapılan ara seçimlerde başarısız olan Ecevit hükümeti istifa ederek yerini, 1979 yılı Kasım ayında MHP ve MSP’nin dışarıdan desteklediği AP azınlık hükümeti’ne bırakmıştır. AP azınlık hükümeti döneminin göze çarpan olayalarından biri İMF tarafından önerilen istikrar programını 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe koymak diğer Cumhurbaşkanlığı seçimi

³⁰¹ Yavuz Sabuncu, (1998), **Dünyanın ve Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İhsan Güneş (Ed.), 1.Baskı, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, s. 130.

³⁰² Sabuncu, **a.g.e.**, s. 131.

³⁰³ Feroz Ahmad, (1995), **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Yavuz Alogan (Çev.), 1. Baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, s. 231 – 232.

³⁰⁴ Sabuncu, **a.g.e.**, s. 132.

³⁰⁵ Ayan, **a.g.m.**, s. 6.

³⁰⁶ Mustafa Erdoğan, (2003), **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, s. 109.

olmuştur. 24 Ocak Kararları'nın yol açtığı toplumsal huzursuzluk ve şiddet hareketlerinin yanı sıra, bir azınlık hükümeti ile yönetilmeye çalışılan Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı seçiminin altı ay süreyle sonuçlanmaması, siyasal bunalımı doruğa çıkarmıştır.³⁰⁷ 1975 ile 1980 arasında ardında beş binden fazla ölü ve on beş bine yakın yaralı bırakan, artan siyasal şiddet ve terörizm 12 Eylül Askeri Darbesi'ne yol açmıştır.³⁰⁸

2.3.2.2. Türkiye’de Siyasal Dönüşüm

Yukarıda bahsedilen tarihsel süreçte, Türkiye'nin siyasal olarak pek çok tecrübe yaşadığı ve bu tecrübeleri pratiğe yansıtmaya çalıştığı görülmektedir. 12 Eylül'de, 1980 öncesinde – özellikle 1970 yıllarda – edinilen bir takım tecrübelerin pratiğe dökülmesi olarak kabul edilebilir. Bir örnek vermek gerekirse, 1970 yıllarda yaşanan krizlerin nedeni olarak 1961 Anayasası'nın öngördüğü çoğulcu demokrasi anlayışı gösterilmiş ve 12 Eylül sonrası bu tecrübeden istifade edilerek – daha sonra değinileceği gibi – sınırlı demokrasi anlayışı hakim olacaktır. Pek çok kişi tarafından kabul edilen gerçek şudur ki, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve sonrasında, Türkiye yeni bir siyasal zemine oturtulmak istenmiş ve bunu meşrulaştırmak veya kalıcı bir nitelik kazandırmak için 1982 Anayasası hazırlanmıştır. Bu nedenle 12 Eylül Askeri Darbesini ve 1982 Anayasası'na değinmek, Türkiye’de oluşturulmak istenen yapıyı anlamak için gereklidir.

2.3.2.2.1. 12 Eylül Askeri Darbesi

Yukarıda bahsedilen gelişmeler sonucu 12 Eylül 1980 tarihinde TSK yönetime el koymuş ve Türkiye’de 2000’li yıllara kadar etkileri sürecektir yeni bir dönem başlamıştır. 12 Eylül 1980 tarihinde TRT spikeri tarafından yapılan ilanda müdahalenin amacını şöyle açıklanmaktadır: “Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin

³⁰⁷ Sabuncu, **a.g.e.**, s. 133.

³⁰⁸ Özbudun, **Türk Siyasal Hayatı**, s. 25.

işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır”.³⁰⁹ 12 Eylül 1980’ tarihinde, oldukça ciddi bir bunalım sürecinde Türkiye’de yönetime el koyan askeri yönetim; parlamentoyu, hükümeti ve siyasal partileri feshederek, yasama ve yürütme güçlerini kendi bünyesinde toplamıştır. Böylece 12 Eylül 1980 tarihinden 6 Kasım 1983 milletvekili seçimlerine kadar geçen sürede, Milli Güvenlik Konseyi ülkede mutlak bir iktidar yapısını temsil etmiş ve bu süreden sonrada çeşitli şekillerde iktidar ve bürokrasi üzerine, azalarak da olsa, etkisini devam ettirmiştir.

12 Eylül Darbesi’ni TSK adına MGK gerçekleştirdiği halde yürütme işleri için, emekli Oramiral Bülent Ulusu başkanlığında yeni kabine kuruldu. MGK ise Danışma Meclisi adı altında pek çok önemli siyasal konularda söz sahibi olmaya devam etti. Danışma Meclisi ilk iş olarak 12 Eylül’e hukuksal zemin sağlayan yedi maddelik “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”u yürürlüğe koymak olmuştur. Bu sayede Danışma Meclisi, 1981 yılı sonuna kadar toplam iki yüz altmış sekiz kanunu yürürlüğe koyabilmiş ve hatta yeni bir anayasa hazırlayabilmiştir. MGK’nin 1 Kasım 1980 günü açıkladığı “demokratikleşme programı”na göre, 1982 sonbaharında Anayasa Referandumu ve 1983 sonbaharında genel seçimler yapılacaktır.³¹⁰

Bahsedilen şartlarda ve süreçte gerçekleşen 1980 Darbesi ile Türkiye’de yeni bir dönem başlamış, bu yeni dönemde de sağ görüşe yakın bir ideoloji benimsenmiştir. Bu ideoloji, sol entelektüellerin toplumsal, siyasal ve kültürel tartışma üzerindeki tekeline kırmak amacıyla 1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı’nın ilk başkanı Prof. İbrahim Kafesoğlu tarafından ortaya atılan “Türk-İslam Sentezi” doktrindir.³¹¹ Türk-İslam Sentezi, 12 Eylül’ün oluşturmak istediği depolitizasyon sürecinin uzun vadeli ve kalıcı olabilmesi için anayasal tedbirlerin yetersiz kalacağı tespiti ile gündeme gelmiştir. Disiplinli ve itaatkar bir toplum oluşturma işlevi gören Türk-İslam Sentezi’nin birinci amacı, darbenin meşruiyetini sorgulanamaz hale getirmek, ikinci amacı ise toplumu ideolojik olarak depolitize ederek yönetebilmek ve böylece istikrarı

³⁰⁹ Michell Mourre vd., (t.y.), **İhtilaller ve Darbeler Tarihi Ansiklopedisi**, Sabiha B. (Çev.), Güneş Yayınları, İstanbul, s. 402.

³¹⁰ Zürcher, **a.g.e.**, ss. 408 – 409.

³¹¹ Tanıl Bora ve Kemal Can, (1990), “12 Eylül’ün Resmi İdeolojisi, Faşist Entelijansiya ve Türk-İslam Sentezi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 18, İstanbul, s. 31. Zürcher, **a.g.e.**, s. 419.

sağlamaktır³¹².Türk-İslam Sentezi doktrini, radikal olmayan Türkçülük ve İslamcılığı birleştirme amacı güden ve 12 Eylül Dönemi'nin muhafazakar yapısını oluşturan bir doktrindir. Türklerin İslam'ı kendilerine en uygun din olduğu için kabul etmeleri ile Türk-İslam Sentezi'nin filizlenmeye başladığını, Aydınlar Ocağı'nın ise bu oluşumu kuramsal bir çerçeveye oturttuğunu söylemek mümkündür.

Bununla beraber, Mehmet Ergin'in Türk-İslam Sentezi için kullandığı formül, bu doktrinin şık bir özetidir: “Türkiye dinci olmayacak fakat daima dindar kalacaktır”.³¹³ 12 Eylül ile birlikte ve özellikle 24 Ocak Kararları sonucunda, tarikatlar ve cemaatlerin yükselmesi³¹⁴ Türkiye'nin çağdaşlaşması için bir “ayak bağı” olacağından, Türkiye’de dinden beklenen işlevlerin, devletin müdahalesi ve inisiyatifi ile gerçekleşmesi lazımdır. Dinsel işlevlerin devlet müdahalesiyle gerçekleştirilmesine en somut örnek, 1982 yılından itibaren ortaokul ve liselerde zorunlu ders olarak verilen “Din Kültür ve Ahlak Bilgisi” ders kitaplarının içeriği, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük’ün ilgili bölümlerinin genişletilmiş hali gibidir.³¹⁵

12 Eylül ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir diğer konu da 12 Eylül’ün, yeni sağ politikaların, hükümet bunalımlarının yaşandığı ve azınlık hükümetleri ile yönetilmeye çalışılan bir ortamda başarılı sonuçlar verememesi nedeniyle bu politikaların uygulanabilmesi için gerekli olan bir rejim değişikli olmasıdır. CHP lideri Bülent Ecevit Şubat 1980’de yani henüz müdahale gerçekleşmeden yaptığı bir açıklamada şöyle söylemektedir: “Şimdi izlenmekte olan ekonomik ve sosyal politikalar bir dikta rejimine oturmada uygulanamaz. O nedenle hükümetin dikta rejimi oturtma çabası içinde olduğu kaygısını taşıyorum”.³¹⁶ Benzer düşünceye sahip olan Boratav da, 24 Ocak Kararları’nı alan Demirel hükümetinin, sistemli ve sürekli olarak “emek aleyhtarı” bir eksende, bu kararların uygulanabilmesi için gerekli araçlara sahip olmamasının büyük engel olduğunu belirterek, 12 Eylül’ün 24 Ocak Kararları önündeki

³¹² Mehmet Özgüden, (2007), “Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol Liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara: s. 53.

³¹³ Bora ve Can, **a.g.m.**, s. 32.

³¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz, Kahraman, **Türk Sağ ve AKP**, ss. 110 – 112.

³¹⁵ Bora ve Can, **a.g.m.**, ss. 32 – 33.

³¹⁶ Ulagay, **a.g.e.**, s. 53.

bu önemli engeli kaldırdığını ve anayasal çerçeve ile işçi sendikaları üzerinde baskı kurmayı başardığını vurgulamaktadır.³¹⁷

12 Eylül ile gelen Askeri rejimin, özellikle 24 Ocak Kararları açısından oldukça olumlu bir rejim olduğunu savunan Özal ve iş dünyasıydı. Özal şöyle söylüyordu: “12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. Anarşi Yükseliyordu. İkinci neticeden de, vergi kanunları Meclisten geçmiyordu. Çok şayanı şükrandır ki, vergi reformu yapılmıştır, bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik”. İş dünyasından Rahmi Koç’a göre de demokratik ortamda kararların veya yönetmeliklerin çıkması için aylarca beklenirken, askeri rejimde böyle bir sıkıntının olmaması hem yapılan hatalardan çabucak dönülmesini sağlayacaktı hem de bu rejimde politik yaklaşımlar söz konusu olmayacaktı. İş adamı ve İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı İbrahim Bodur ise, 12 Eylül sayesinde 24 Ocak Kararları başarıya ulaşmış ve hatta 12 Eylül, bu kararların başarısını 2 katına çıkartmıştır. Danışma Meclisi Bütçe Plan Komisyonu Başkanı Prof. Mustafa Aysan ise 12 Eylül’e kadar geçen sürede 24 Ocak Kararları başarılı olamamıştır. O’na göre, devlet harcamalarına getirilen disiplin, işçi-işveren ilişkilerindeki “akıl dışı” duruma son verilmesi ve üretimin hızlandırılması ile başarılı sonuçlar alınmaya başlamıştır. Aynı zamanda 12 Eylül ortamında kamu harcamalarını disipline edilmese ve vergi tedbirleri alınmasa, 1981’in en büyük başarısı olan enflasyonun % 35’in altına düşmesi mümkün olamazdı.³¹⁸

12 Eylül yönetimi kullandığı üç yasal araçla siyasal sistemi şekillendirmeye çalışmışlardır: 1982 Anayasası, Siyasi Partiler Yasası ve Milletvekili seçim yasaları.³¹⁹ Bu yasal araçları kullanmadaki amaç, 12 Eylül’e gerekçe olarak gösterilen 1961 Anayasası’nın verdiği geniş özgürlüklerin oluşturduğu 1980 öncesi yapıyı bertaraf etmektir. Bununla beraber belirtilen yasal araçlarla toplum depolitize edilmeye çalışılsa da toplum bu çabalara rağmen yeniden politize olarak eski partileri ve uzantılarını kurmaya devam etmiştir.³²⁰

³¹⁷ Boratav, **a.g.e.**, s. 122.

³¹⁸ Ulagay, **a.g.e.**, ss. 62 – 64.

³¹⁹ Ümit Cizre Sakallıoğlu, (1996), “1983 – 1994 siyasal Parti Topoğrafyası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken**, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1248.

³²⁰ Ersoy, **a.g.e.**, s. 32 – 33.

2.3.2.2.2. 1982 Anayasası

Genel Kurmay Başkanı'nın başkanlığında, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) ilk işinden biri 21.09.1980 tarihinde sivillerden oluşan ve yalnız MGK'na karşı sorumlu bir hükümet kurmak olmuştur. MGK, 27.10.1980 tarihinde de Anayasa Düzeni Hakkında Kanun'u yayınlarak 12 Eylül Harekatı'nı, anayasal bir zemine oturtmuştur³²¹. Çeşitli meslek gruplarından 160 kişi ile kurulan Danışma Meclisi, MGK ile birlikte Kurucu Meclisi oluşturdu. Kurucu Meclis'in, Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında kurulan komisyona yeni bir anayasa hazırlama yetkisi vermesi üzerine hazırlanan yeni anayasa metni MGK tarafından gözden geçirildi.³²² Son halini alan 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandumda % 91,4 ile kabul edilmiş ve bu referandum ile aynı zamanda Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı da onaylanmış olmaktaydı. Referandumda bu kadar yüksek oy alınmasının nedeni, oylamanın demokratik şartlarda yapılmaması, ret edilmesi halinde ne olacağının kimse tarafından bilinmemesi ve halkın bir an evvel demokrasiye dönmek için olumsuz oy vermekten kaçınmasıdır.³²³ Referandum sonucu kabul edilen anayasanın ardından bir yıl sonra yapılan seçimler ile 12 Eylül Askeri Darbesi sürecini resmîyette bitirmiş olmasına rağmen, etkileri 2000'li yıllar kadar devam ederek varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

1982 Anayasası'nın amacı demokrasiye dönmek değil, daha sağlam ve sağlıklı bir demokratik düzen kurmak olduğundan, her sorun anayasa sorunu olarak görülmüş ve her soruna anayasada bir çözüm aranmıştır. Belki bu durumun bir sonucu olarak, Türk anayasaları içinde gerek madde sayısı gerekse de maddelerin içeriği bakımından en uzun olanı 1982 Anayasası'dır. Cumhurbaşkanına, anayasa değişikliğini halk oylamasına götürme yetkisinin verilmesi ve 175. madde de değişiklik yapılması, anayasa değiştirme yöntemini karmaşık ve zor hale getirdiği için 1982 Anayasası 1961 Anayasası'na göre daha katı bir anayasa olmuştur. Tek meclis sistemini benimseyen 1982 Anayasası, hükümetin güvenoyu almasını kolaylaştırmış, düşürülmesini ise zorlaştırmıştır. Hem cumhurbaşkanına hem de başbakana 1961 Anayasası'ndan farklı yetkiler ve görevler veren 1982 Anayasası, böylece yürütmeyi güçlendirmiştir.

³²¹ A. Şeref Gözübüyük, (1993), **Açıklamalı Türk Anayasaları**, 1. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, s. 185.

³²² Süleyman İnan vd., (2006), **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayınları, Ankara, ss. 167 – 168.

³²³ Sabuncu, **a.g.e.**, s. 142.

Özgürlükler bakımından 1961 ve 1982 Anayasa’ları temelde aynı olmakla birlikte, 1961 Anayasa’sı bu konuda önceliği kişiye vermiş ve devlete kişilerin özgürleştirilmesi görevini vermiştir. 1982 Anayasası ise önceliği devlete vermiş, “devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” ilkesini benimsemiştir. Cumhurbaşkanı’nın tek başına yapacağı işlemler, YAŞ Kararları ve HSYK Kararları yargı denetiminin dışında tutulması, 1982 Anayasası’nın yargı yolunun kapayan bir özellik taşımasına neden olmuştur. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası döneminde görülen siyasal tıkanmaları önleyici bazı düzenlemelere gitmiştir. Cumhurbaşkanı veya Meclis Başkanı seçiminde yaşanan kilitlenmelerinde TBMM seçimlerinin yenilenmesi gibi... 1982 Anayasası, daha az katılımcı bir demokrasiyi benimseyerek, siyasetten uzak kalmayı ve siyasal etkinlikleri siyasal partilere bırakmayı amaçlamıştır.³²⁴

Türk Anayasaları içinde en çabuk yıpranan ve meşruiyeti en fazla sorgulanan anayasa 1982 Anayasası olmuştur. Bunun nedeni Parla’ya göre, ilk olarak getirdiği sistem ikinci olarak ta yapılışı sırasında demokratik temsil unsurlarına yer verilmemesidir.³²⁵ Temel haklara önemli sınırlar getiren ve devletin kutsallığını vurgulayan 1982 Anayasası,³²⁶ Tanör’e göre, liberalleşme iddiası ile hazırlansa da özü itibari ile özgürlük ve demokrasiden ziyade “devlet ve otorite”dir³²⁷. Kışlalı’ya göre, 1982 Anayasası tutucu bir dünya görüşüne ve sermaye çıkarlarına uygun olarak hazırlanmış, sanki orta sağ bir partinin programını andıran, bir anayasadır. Seçmene tek bir seçeneğin dışında seçenek olmadığını peşinen kabul ettiren 1982 Anayasası, “seçimsiz bir demokrasi” isteğinin yansımasıdır.³²⁸ 1982 Anayasası’nın devletçi, toplumcu ve ideolojik bakımdan taraflı olduğunu savunan Erdoğan’a göre, bireysellik, özgürlük ve insan hakları karşıtı bir felsefe, bu anayasanın tümüne sinmiştir.³²⁹ Yazıcı da, 1982 Anayasası’nın temel felsefesinin “yasakçılık”, “otoritarizm” ve “vesayetçilik” olduğunu savunmakta, 1982 Anayasası’ndaki “otoritarizm” ve yasakçılık ile 1961 Anayasası’ndaki kıyaslandığında aradaki farkın açık olduğunu ancak “vesayetçilik” olgusunun 1982 Anayasası’ndan önce var olduğunu iddia etmektedir. O’na göre

³²⁴ Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, ss. 190 – 193.

³²⁵ Taha Parla, (1995), **Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980 – 1989**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s.77.

³²⁶ Süleyman İnan vd., **a.g.e.**, ss. 167 – 168.

³²⁷ Bülent Tanör, (1994), **İki Anayasa 1961 – 1982**, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, s. 154.

³²⁸ Ahmet Taner Kışlalı, (1988), **Bahri savcıya Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, s. 301.

³²⁹ Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, ss. 120 – 121.

yasakçılık ve otoritarizm, vesayetçiliği pekiştiren olgulardır.³³⁰ 1982 Anayasası'nın siyasal etkinlikleri sadece siyasal partilere bırakarak, parti dışındaki dernek, vakıf, meslek odaları vb.lerinin siyasetle uğraşmasını engellemesi, seçim dönemini 5 yıla çıkarması, her seçim döneminde bir ara seçim yapılması ve siyasal partilere de ağır kısıtlamalar getirmesi halkı siyasal çekişmelerden uzak tutma amacı gütsen de³³¹ esasen toplumu depolitize etme amacı gütmektedir. Tosun'a göre, bireyin haklar alanının korunmasından ziyade, birey karşısında devletin müdahale alanının genişleten 1982 Anayasası'nın, özellikle basın özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğüne getirdiği sınırlamalar dikkate alındığında, "devletin toplum karşısındaki ayrıntılı güvencesi" olarak değerlendirilmelidir.³³²

Neo-muhafazakar düşüncenin temel unsurları olan güçlü hükümet, toplumsal otoriterlik, disiplinli toplum, hiyerarşi ve itaat ile milliyetçilik ilkelerinin³³³ 12 Eylül ve daha sonraki süreçte hakim olduğunu söylemek mümkündür. 12 Eylül Askeri Yönetimi ve 1982 Anayasası'nın özelliklerine bakıldığında gerçekte güçlü bir hükümet, toplumsal bir otorite kurma çabası, disiplinli toplum arzusu, hiyerarşi, düzene itaat ve milliyetçilik öğelerinin ön planda olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra, dinsel işlevlerin, devletin kontrolü altında, rahatlıkla yapılabilmesi, ilk ve orta öğretimde din derslerinin – yine devletin kontrolü altında ki din derslerinin – zorunlu hale getirilmesi ve güdümlü bir sağ partinin iktidar gelmesi, buna karşılık güdümlü bir sol partinin muhalefette olması arzusu da, bu dönemin neo-muhafazakar düşüncüyü benimsediğini göstermektedir. Ayrıca, bireylere sadece ekonomik alanda serbestçe davranmasına izin verilmekteyken, bireyler başta siyasal faaliyetler olmak üzere pek çok alanda çeşitli sınırlamalara tabi tutulmaktaydı. Bu yönüyle ele alındığında 12 Eylül dönemi, Türkiye'de neo-muhafazakar düşünceye yönelik bir siyasal yeniden yapılanma dönemidir.

Görüldüğü gibi, ekonomik alanda neo-liberal politikaları ve siyasal olarak da neo-muhafazakar politikaları benimseyen Türkiye'de, yeni sağın Thatcher'in 1979 yılında, Reagan'ın 1980 yılında iktidara gelemsi ile aynı dönemlerde yani ekonomik

³³⁰ Serap Yazıcı, (2009), **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 117.

³³¹ Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, s. 193.

³³² Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet – Sivil Toplum İlişkisi**, s. 307.

³³³ Andrew Belsey, (1994), "Yeni Sağ Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları", **Mürekkep Dergisi**, Sayı: 9, Ankara, s. 4.

istikrar programı olan 24 Ocak kararlarının açıklanmasıyla başladığını kabul etmek yanlış olmayacaktır. Yeni sağ, 12 Eylül ara rejiminde ve Özal hükümetleri döneminde de devam ettirilmiş olmasını ise Batı'ya entegre olmak suretiyle ülkede yaşanan krizlerden kurtulma isteğine bağlamak mümkündür. Her ne kadar Türkiye'de yeni sağ politikaların miladı olarak kabul edilen 24 Ocak Kararları'nı, 1979 AP azınlık hükümeti uygulamaya koyduysa da, Türkiye'de yeni sağın temsilcisi olarak ANAP ve Turgut Özal kabul edilmektedir. Bunun nedeni 1983 seçimleri ile iktidara gelen ANAP'nin, başta 24 Ocak Kararları olmak üzere pek çok yeni sağ politikayı devam ettirmesidir.

Yeni sağın Türkiye'deki temsilcisi olarak kabul edilen ANAP'nin iktidar olma stratejisi, askeri rejime ve sivil topluma yakın olarak görünme üzerine kurgulanmış, ustaca oynanan ikili oyuna dayanmaktadır.³³⁴ Nitekim 1983 seçimlerinde, Askeri rejimin desteğini alan ve seçimlere neredeyse tek alternatif olarak giren ANAP bu seçimlerden, sürpriz sayılmayacak bir sonuçla, birinci parti olarak çıktı. Bunun nedeni ANAP'nin, 1980 öncesi yaşanan 35 yıllık siyasal çalkantıların toplumu yorgun düşürmesi, sosyal demokrasinin yaşattığı büyük hayal kırıklığı ve iç savaş dehşetinden ustaca yararlanmış olmasıdır.³³⁵ Sonuçta ANAP artık bir iktidar partisidir ve yirminci yy.ın son yıllarına damgasını vuracak ve 2000'li yılların sonlarına kadar varlığını ve etkisini azalarak da olsa sürdürecektir olan siyasal bir partidir.

³³⁴ Özkazanç, **Türkiye'de Yeni Sağ**, s. 1220.

³³⁵ Ragıp Zaraklı, (1986), "ANAP Üstüne Tezler ve Düşünceler", **11. Tez Dergisi**, Sayı:2, İstanbul, s. 82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANAP'NİN KURLUŞU, İDEOLOJİSİ VE UYGULAMALARI

3.1. ANAP

3.1.1. 12 Eylül Sonrası Partileşme

12 Eylül sonrası partileşme sürerci, Askeri Rejim'in sadece sağ ve sol çizgiden birer parti kurulmasını istemesi nedeniyle sancılı başlamıştır. İki partinin kurulmasının gerekçesini Başbakan Ulusu şu şekilde açıklamaktadır: “Sayın Cumhurbaşkanı’nın da görüşünü ortaya koymak üzere izah ediyorum; iki büyük parti kurulacak. Böyle olması isteniliyor. Çarçur partilere, küçük partilere prim verilmeyecek. Ülke 12 Eylül öncesi durumda olmayacak”.³³⁶ Askeri rejimin İkidan fazla parti isteğine rağmen, daha sonradan üçüncü küçük bir partinin daha kurulmasına izin verildi ve 1983 seçimlerine bu üç parti ile girildi.³³⁷

24.04.1983'te 2820 No'lu Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmış ve aynı tarihte, siyasal faaliyetleri serbest bırakan, ancak yine önemli kısıtlamalar öngören 76 sayılı karar da çıkarılmıştır. 19 aylık partisiz dönem, bu yasaların yürürlüğe girmesi ile adeta parti sağanağı ile sona ermiştir. 16 Mayıs 1983 tarihinde MDP, 20 Mayıs 1983 tarihinde sırası ile ANAP, HP ve BTP yarımşar saat ara ile kuruldu.³³⁸ Bu partilerden sonra Büyük Türkiye Partisi (kurulduktan hemen sonra kapatıldı), Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Yüce Görev Partisi (YGP), Yeni Doğu Partisi (YDP), Yeni Düzen Partisi (YDP), Fazilet Partisi (FP), Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti (CMP), Bizim Parti (BP), Refah Partisi (RP), Türkiye Huzur Partisi (THP), Doğru Yol Partisi (DYP), Bayrak Partisi (BP) ve Islahatçı Demokrasi Partileridir (IDP).³³⁹ 24 Nisan 1983 tarihinden temmuz ayı sonuna kadar 16 parti ardarda kurulmuş olmasına rağmen 1983 seçimlerine sadece MDP, HP ve ANAP girebilmiş fakat bu partilerden aday olan pek çok kimse MGK tarafından veto edilmiştir.

12 Eylül sonrası ilk siyasal parti, 16 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Sunalp başkanlığında kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), MGK tarafından sağ çizgiyi temsil etmesi için kurdurulan partidir. Halkçı Parti (HP), 20 Mayıs 1983 tarihinde Necdet Calp başkanlığında kurulan ve MGK'nın orta-sol çizgiyi temsil etmesi

³³⁶ Cüneyt Arcayürek, (1999), **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 122.

³³⁷ Arcayürek, **a.g.e.**, s.114.

³³⁸ Hulusi Turgut, (1986), **12 Eylül Partileri**, 2. Baskı, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, s.149.

³³⁹ Ali Yaşar Sarıbay, (1997), **99 Soruda Siyasal Partiler**, Radikal Yayınları, s.53.

nedeniyle onay verdiği diğer partidir.³⁴⁰ 20 Mayıs 1983 kurulan bir diğer parti ANAP ise, çeşitli isimlerin vetosuna rağmen yönetim için gerekli çoğunluğu koruduğundan, partinin kurulmasına ve seçimlere girmesine izin verilmiştir.³⁴¹ 20 Mayıs 1983 tarihinde Ali Fuat Esener başkanlığında kurulan Büyük Türkiye Partisi, partinin kurulmasından bir gün sonra İhsan Sabri Çağlayangil ve 143 eski siyasetçinin partiye katılmasını, bir meydan okuma olarak algılayan MGK, BTP’ni 31 Mayıs 1983 tarihinde yani kurulduktan 11 gün sonra kapatmıştır.³⁴²

3.1.2. ANAP’nin Kuruluşu

Kurucuları bürokrat, teknokrat ve iş adamlarından oluşan³⁴³ ve Turgut Özal başkanlığında, 20 Mayıs 1983 tarihinde, İçişleri Bakanlığı’na verilen kuruluş dilekçesi ile kurulmuştur. Özal partiye “Anavatan” isminin verilmesini şöyle açıklamaktadır: “1950’lerde Türkiye’nin demokrasi ihtiyacı vardı. 1940’larda başladı bu ihtiyaç, Demokrat Parti işte bu ihtiyaçtan doğdu ve parti bu sebeple bu ismi aldı o zaman. 1960’larda memleketin adalete ihtiyacı vardı bu sefer. Adalet Partisi de bu ihtiyacın neticesinde kuruldu ve adını bu sebepten aldı. Demokrasi geçildi, adalet geçildi, 1980’lerde Türkiye parçalanmayla karşı karşıya kaldı. Şimdi vatanın bütünlüğünün sembolize edilmesi lâzımdır. Bu bütünlüğü en iyi belirten Anavatan’dır. Şimdi vatana sahip çıkmak lüzumludur. Onun için de partimizin adı Anavatan olacaktır”.³⁴⁴

Aslında Özal’ın politikaya atılacağını veya parti kuracağını kimse beklemiyordu. Mesela, Özal, Danışma Meclisi üyelerinin politikaya girmesini tasvip etmediğini şöyle açıklamaktadır: “... biz burada bir hizmet için çalışıyoruz. Bir sistemin oturmasına çalışıyoruz. Yoksa politikaya yatırım yapmak gibi bir hevesimiz yok”. Bunun yanı sıra Özal’dan parti kurmasını ısrarla isteyen Mehmet Keçeciler’e İnönü, Bayar, Demirel, Erbakan, Ecevit, Türkeş gibi siyasilerin sonun hüsrana uğradığını söyleyerek, Keçeciler’i geri çevirmiştir.³⁴⁵ Ayrıca Semra Özal’da yakın çevresine

³⁴⁰ Sarıbay, **99 Soruda Siyasal Partiler**, ss. 55-57.

³⁴¹ Turgut, **a.g.e.**, s. 142.

³⁴² Hüseyin Çavuşoğlu, (2009), “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, Sayı: 22, Balıkesir, ss. 171 – 172.

³⁴³ Turgut, **a.g.e.**, s. 141.

³⁴⁴ Yalçın Doğan, (1985), **Dar Sokakta Siyaset 1980 – 1983**, 4. Baskı, Tekin Kitabevi, İstanbul, ss. 332 – 333.

³⁴⁵ Doğan, **a.g.e.**, ss. 176 – 178.

başkan eşi olmak istediğini söylemiş ve parti kurması için Özal baskı yapmıştır.³⁴⁶ Başbakanlığı döneminde Özal'a 24 Ocak Kararları'nı uygulama görevi veren Demirel de, Özal'ın parti kurmasını hiç beklemediğinden partinin kurulmasından sonra "... meğer Turgut, askerlerle anlaşarak beni arkadan vuruyormuş" diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir.³⁴⁷

Yurtdışı seyahatleri arasında parti kurma kararı alan Özal, yakın çevresinden bir büro ayarlamalarını, İstanbul, Ankara ve İzmir'de ayrı ayrı çekirdek kadro kurulmasını, destek verecek kimselerin listesinin hazırlanmasını ve bir propaganda ekibi oluşturmalarını istemiştir.³⁴⁸ Özal'ın ANAP'nin hiçbir siyasal partinin devamı olmadığını gösterme amacı ve askeri rejimin ANAP'ne şans tanımayacağı yolundaki kanaatler nedeniyle, kurucular kurulunu oluşturulurken büyük zorluklar yaşanmıştır.³⁴⁹ İçişleri bakanlığına verilen 37 kişilik listeden 7 isim veto edilince, seçime kadar geçen süre Özal ve arkadaşları için epey zor geçmiştir. Bu süreçte ANAP'nin seçimlere katılıp katılmayacağı tartılırken, katılmamaya yol açacak bir diğer hususta 30 kişilik yönetimden gelebilecek bir diğer istifaydı.³⁵⁰

ANAP'nin, kurucular kurulunda "hiçbir partinin devamı olmadığı" imajı verme çabası, yerel teşkilatlara tatbik edilmek istense de, yerel teşkilat yöneticilerinin % 52'si, 12 Eylül öncesi çeşitli partilerde görev yapmış kimselerden oluşmaktayken,³⁵¹ % 48'i birbirini tanımayan ve 12 Eylül öncesi herhangi bir partide yer almayan kimselerden oluşmaktaydı. Birbirini tanımayan ve siyasetle uğraşmadığından siyasal tecrübeleri zayıf insanlardan oluşan ANAP için bir lider partisi yorumu yapmak mümkündür. Bu nedenle ANAP parti programının, güçlü lider Özal tarafından konulan ilkeler tarafından çizildiğini söylemek de mümkündür.³⁵² Aslında Özal'ın koyduğu ilkeler doğrultusunda hazırlanan parti programında, yeni şeyler söylemeyip 1979 yılında Milliyetçiler

³⁴⁶ Betül Uncular, (1992), **İşte Böyle Bir Meclis (1983 – 1991)**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 9.

³⁴⁷ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 63.

³⁴⁸ Turgut, **a.g.e.**, s. 121.

³⁴⁹ Mustafa Taşar, (1994), **Anavatan Partisi'nin Kuruluşu**, http://www.mustafatasar.gen.tr /konusmalar /94-10-21_kurulus.htm, (04.05.2010).

³⁵⁰ Doğan, **a.g.e.**, s. 371.

³⁵¹ Üstün Ergüder vd., (1991), **Political Parties And Democracy in Turkey**, (Der), I.B. Tauris and Co. Ltd. Publishers, London, s. 155.

³⁵² Erdoğan, **a.g.e.**, s. 148.

Kurultayı'na sunduğu görüşlerin, büyük oranda parti programına aktarıldığı hatta bunun hükümet programı yapıldığını kendisi itiraf etmiştir.³⁵³

ANAP, hiçbir siyasal partinin devamı olarak kurulmadığı gibi Özal da, her ne olursa olsun, eski siyasal anlayışı benimsemediğini iddia etmektedir. Geleneksel devlet ciddiyetinden uzak tavırları ve medyatikliği ile Özal, hukuk, diplomasi, makam, konuşma üslubu gibi protokollere hiç bir biçimde riayet etmeyen ve günlük yaşantısını politikada da aynen uygulayan bir siyasetçi olarak tarihe geçtiği söylenebilir. Tokatlı'ya göre, 'halk tipi politikacı' örneği veren Özal, "bir elinde mısır öbüründe dondurma, şortla, ayağında tokyolar, Bodrum sokaklarında dolaşan bir başbakan" imajı çizmiştir. Özal, bu bilinçli tutum ve davranışlarıyla, eski politikacı tipinin tam tersi olduğu mesajını vererek, şablonlara uymamaya kararlı olduğunu göstermiştir.³⁵⁴

3.2. ANAP'NİN İDEOLOJİSİ

Parti programında ANAP, kendisini "Milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî partiyiz"³⁵⁵ şeklinde tanımlamaktadır. ANAP'nin kendini tanımlamada kullandığı ve ideolojisinin temelini oluşturan dört eğilimi birleştirme hedefi, Japonya'daki iktidar partisinden esinlenerek hazırlanmıştır.³⁵⁶ Parti programındaki bu tanımda özellikle sağ unsurların ağır basmasının nedeni Kahraman'a göre, ANAP'nin Türkiye'deki siyasal kitlenin sağ oylar üzerine oturduğunu net bir biçimde görmüş olmasıdır. Böylece hem toplumu depolitize etme gayreti hem de sağ tabanı elinde tutma isteği ile ANAP, dört siyasal eğilimi birleştiren ve neredeyse "partiler üstü" veya daha doğru bir ifade ile "politika üstü" bir siyasal kimlik oluşturmaya çalışmış ve bunu başarmıştır.³⁵⁷ Dört eğilimin partilerinin yani MHP, MSP, AP ve CHP'nin oylarını bünyesinde bütünleştirmesi yeni sağın siyasal söylemine de uygundur. ANAP ideolojiden ziyade uzlaşmaya dayalı, parti içi çoğulculuktan yana, modern fakat geleneksel değerlere saygılı, bölücü değil birleştirici, klasik bürokrasiyi değil serbest piyasa ekonomisini iyi bilen bürokratlara dayanan bir öz

³⁵³ Barlas, **a.g.e.**, s. 62.

³⁵⁴ Orhan Tokatlı, (1999), **Kırmızı Plakalar**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, ss. 110 – 113.

³⁵⁵ ANAP Parti Programı, **Önsöz**, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>, (01.05.2010).

³⁵⁶ Çavuşoğlu, **a.g.m.**, s. 273

³⁵⁷ Hasan Bülent Kahraman, (1995), **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Yayınevi, Ankara, s. 180.

ve üsluba sahiptir.³⁵⁸ Bu bağlamda ANAP'nin rakiplerine karşı kaygısız, uzlaşma ve hoşgörüyü savunan, ekonomik sorunları çözmeye kararlı, yüzü ileriye dönük ve yenilikçi pozitif bir söylem kurgulamıştır.³⁵⁹

3.2.1. Milliyetçilik

ANAP'nin bütünleştirilmek istediği dört eğilimden olan milliyetçilik anlayışı, ırkçılıktan farklı hatta azınlık ve etnik milliyetçiliği benimsemeyen bir anlayıştır. Taşar'a göre milliyetçilik "toplumdaki hakim karakterlerin tümünü kapsayan bir üst kavrayıştır. Unsurları ne kadar geniş ve zenginse, milliyetçiliğin toplumu kucaklama kabiliyeti de o kadar fazladır. ...Azınlık milliyetçiliği ve etnik bilinç, üst kavrayışın zayıf, yetersiz ve sınırlı kaldığı durumlarda ön plana çıkıp etkinlik kazanır".³⁶⁰ ANAP'nin benimsediği milliyetçilik ekonomik anlamda gelişmeye dayalı bir perspektifle ele alınmaktadır. Zira ekonomik anlamda güçlü olmayan toplumlarda, milliyetçi duyguların uzun süre canlı kalması ve pozitif güdüleme etkisine sahip olması imkansızdır.³⁶¹

Görüldüğü gibi ekonomi ağırlıklı bir milliyetçiliği benimseyen ANAP için milliyetçiliğin bir diğer anlamı da Türkiye'nin Türk toplumlarının kalkınmasında lokomotif görevi üstlenmesidir. Taşar bu durumu şöyle açıklamaktadır "Türk milliyetçiliği pratiğinin önceliği Türkiye'dir. Türkiye güçlü olmadığı, Anadolu coğrafyasındaki insanlar her bakımdan ileri bir düzeye ulaşamadığı takdirde, Türk milliyetçiliği söyleminin diğer coğrafya ve toplumları kapsayan geniş hinterlandı bir anlam ifade etmemektedir".³⁶² ANAP milliyetçiliği, Özal'ın 16 Ekim 1989 tarihinde Genel Merkez binasının açılış konuşmasındaki şu sözleri ile tanımlanabilir: "Biz, milliyetçi bir partiyiz. Ama dışardaki birçok kişinin anladığı gibi, şovenist bir milliyetçiliğimiz yok. Bizim milliyetçiliğimiz, başka ülkelerle yarışma milliyetçiliğidir".³⁶³ Özetle ANAP milliyetçiliği, 1980 öncesi öne çıkan ırkçı, şoven ve

³⁵⁸ Ümit Cizre Sakalhoğlu, (1996), "1983 – 1994 Siyasal Parti Topoğrafyası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken**, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1249 – 1250

³⁵⁹ Özkazanç, **Türkiye'de Yeni Sağ**, s.1221.

³⁶⁰ Mustafa Taşar, (2001), **Türkiye'nin Düşünce Gündemi**, Adım ajans, Ankara, s.10.

³⁶¹ Taşar, **Türkiye'nin Düşünce Gündemi**, s. 13.

³⁶² Taşar, **Türkiye'nin Düşünce Gündemi**, s. 13.

³⁶³ Mustafa Taşar, (2000), **Milliyetçilik Muhafazakarlık Demokrasi**, http://www.mustafatasar.gen.tr/yayinlar/2000-03-27milli_muh.htm. (01.05.2010).

antikomünist vurgulardan arındırılıp milletine iyi hizmet vermek suretiyle çağdaşlaşma yarışında Batı'yı yakalama şeklindeki ilerlemeciliktir.³⁶⁴

3.2.2. Muhafazakarlık

ANAP'nin kendini tanımlamada kullandığı bir diğer temel unsur olan Muhafazakarlık, tıpkı milliyetçilik gibi, bilindik tanımlamanın dışında yeni bir anlam kazandırılarak sunulmaktadır. Özal, partisinin muhafazakarlık anlayışını şöyle açıklamaktadır: “Bizim muhafazakarlığımız, bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi bir tutuculuk değildir. Bizim muhafazakarlığımız adetlerimize, ananemize, tarihimize ve inançlarımıza saygıdır. Ve bu adet ve ananelerimizden devre uyan en iyilerini, en iyi şekilde muhafaza etmektir”.³⁶⁵ Muhafazakarlık, çağa uygun örf ve adetlerin korunması ya da çağa uygun olarak yeniden yorumlanması,³⁶⁶ ANAP muhafazakarlığının özünü oluşturmaktadır. ANAP tutucu olmayan bir muhafazakarlığa sahip olmanın yanı sıra zaman içinde değişerek dönüşmeye açık bir parti olması nedeniyle kendisini pek çok yeniliğin sahibi olarak görmektedir.³⁶⁷

Yenilikçi ve aynı zamanda geleneksel değerleri çağın gerektirdiği ölçülerde koruyan ANAP muhafazakarlığı aynı zamanda Türkiye’de İslami kesimin güçlenmesine, örgütlenmesine ve yeni boyutlar kazanmasına neden olmuştur. Özal’ın dini cemaat ve grupları demokrasinin gereği olarak kabul etmesi, din ve vicdan özgürlüğünün düşünce özgürlüğünden daha önemli olması ve tıpkı Batı’daki gibi bu grupları sivil toplum örgütleri ile bir tutması,³⁶⁸ İslami kesimde yaşanan gelişmeye yol açmıştır. Kahraman, dini cemaat ve grupların yükselişinin arkasında yatan gerçeğin yeni sağın ilericiliği – ya da neo-muhafazakar düşünce – olduğunu belirterek, bu yükselişin bir diğer sebebini de şöyle açıklamaktadır: “Devlet, kapitalistlerin boyunduruğu altına girer ve onların dikte ettiği reçeteleri uygulamaya koyarken, geniş insan kitlelerini de sosyal güvenlik sisteminden ve yaklaşımından vazgeçmesi nedeniyle bir tarafa bırakıyordu. Devletten umudunu kesen, işsizliğe ve yoksulluğa bilinçle teslim edilmiş

³⁶⁴ Özkazanç, *Türkiye’de Yeni Sağ*, s. 1221.

³⁶⁵ Taşar, *Milliyetçilik Muhafazakarlık Demokrasi*.

³⁶⁶ Özkazanç, *Türkiye’de Yeni Sağ*, s. 1221.

³⁶⁷ Taşar, *Milliyetçilik Muhafazakarlık Demokrasi*.

³⁶⁸ Muhittin Ataman, (2001), *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Der.), Boyut Kitapları, İstanbul, s. 359.

kitleler bu durum karşısında yeni çıkış yolları aramak gereği duyuyor ve bunun olanaklarını bulmaya çalışıyordu. Sonuç olarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kendi aralarında ve kentlerin varoşlarında örgütleniyorlar, devletin sağlayamadığı olanakları kendi aralarında yarattıkları “cemaat” ruhunun dayanışmasıyla oluşturmaya çalışıyorlardı”.³⁶⁹ Böyle bir yapılanma Türkiye’de de İslami kesimin yükselmesine zemin hazırladığı iddia edilebilir.

3.2.3. Liberalizm

ANAP’nin parti programının yer alan bir diğer temel unsur olan liberalizm, ekonomik liberalizm olarak şekillenmiş ve siyasal liberalizme geçilemediği kabul edilmiştir. Bu nedenle, parti söyleminde bulunan ekonomik liberalizm anlayışı çoğu kez demokratikleşme ile ilişkilendirilmiştir.³⁷⁰ Oysaki kurulan bu ilişki, siyasal liberalizmin gerçekleştirilmesini engellemiş ve liberalizmin, ekonomik özgürlük veya serbest piyasa ekonomisi ile devletin ekonomiye sınırlı müdahalesi şeklinde algılanmıştır. Parti programında da yer alan “Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır”³⁷¹ ifadesi ile ekonomik liberalizme verilen öneme dikkat çekilmiştir. ANAP’nin siyasal liberalizme geçmek istemediğinin en önemli kanıtı 1987 yılında yapılan, 1980 öncesi siyasilerin yasaklarının kaldırılmasına ilişkin referandumda takındığı olumsuz tavidir. Köker’e göre, “...siyasi yasakların kaldırılmasına karşı çıkılması, ANAP’nin, bu yasakları getirerek kendi önünü açmış olan 12 Eylül uygulamalarını, 1983’teki kadar doğrudan olmasa da onayladığı anlamını taşımaktadır”.³⁷²

Ayrıca sivil toplum kavramının “askeri olmayan” şeklinde yorumlanması ve askeri rejim uygulamalarından bunalan kesimlerin hatta bazı liberal solcuların bile desteğini alması³⁷³ siyasal liberalizme geçişi engellediği söylenebilir. Ancak Köker’e göre, ANAP’nin söyleminde yer alan “sivil toplum” kavramının, seçilmişlerin (milli iradenin) başta askeri kesim olmak kaydıyla bürokrasiye (atanmışlara) üstün kılınması

³⁶⁹ Kahraman, **a.g.e.**, s. 175.

³⁷⁰ Levent Köker, (1996), “Anavatan Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken**, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1255.

³⁷¹ **ANAP Parti Programı**, m 2, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>, (01.05. 2010).

³⁷² Köker, **a.g.m.**, s. 1254.

³⁷³ Topal, **a.g.m.**, s. 81.

anlamında “sivilleşme” olarak değerlendirilmelidir.³⁷⁴ Kendisi de bir zamanlar üst düzey bir bürokrat olmasına rağmen bürokrasi ve bürokratlarla pek anlaşamamasının nedeni, Uzgel’e göre, Özal’ın bürokrasiyi uluslar arası kapitalizmle Türkiye’nin bütünleşmesini engelleyen bir unsur olarak görmesidir.³⁷⁵ Ancak burada, Özal’ın kastettiği bürokratlar, devletin en önemli bakanlıklarında görev alan ve mülkiye ekolünden gelen statükocu bürokratlar olduğunu belirtmek gerekmektedir.³⁷⁶ Esasen bürokratik despotizme karşı olan Özal’a göre “devlet millet için vardır” ve bürokratik bir yapının mevcut olduğu ülkelerde kalkınma imkansızlaşır.³⁷⁷ Özal’ın bu görüşü ile ANAP, devlet-toplum ilişkisinde devletin üstünlüğü anlayışı yerine devletin millet için var olduğu anlayışı benimsenmiştir.³⁷⁸ Parti programında da bu ilkeye şu şekilde yer verilmiştir: “Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır”.³⁷⁹

ANAP’nin liberalliği, serbest piyasa ve devletin ekonomiye sınırlı müdahalesi şeklindeki ekonomik liberalizmdir. Bunun nedeni, Türkiye’de özellikle 1980 sonrası dönemde ekonomik büyümenin temel amaç haline getirilmesidir.³⁸⁰ Ekonomik bakımdan güçlü bir Türkiye noktasından hareketle ağırlık verilen ekonomik liberalizm, siyasal liberalizmin temeli olarak kabul edilebilir. Köker’e göre ANAP, “...neo-muhafazakar ideolojiye paralel bir biçimde, ekonomide piyasa mantığı ile siyasette piyasa mantığını birbirinin tamamlayıcısı olarak görmektedir”.³⁸¹ Kahraman, ANAP’nin liberalliğini şöyle açıklamaktadır: “ANAP yalnızca burjuvazinin kendisini ayakta tutabilmesine olanak verecek, burjuvazinin devlet tekeline ve denetiminden kendisini soyutlamasına yol açabilecek dolayısıyla da onun kendi özgürlüğü içinde daha da gelişmesine zemin hazırlayacak bir ‘liberalleşmeden’ yana olmuştur”.³⁸² Bu açıdan bakıldığında ANAP, DP ve AP’nin belli bir noktaya getirip liberalleştiremediği burjuvaziye bu aşamaya getirme işini üstlenerek, Türk burjuvazisinin gelişim tarihinde bir evreyi simgelemektedir.³⁸³

³⁷⁴ Köker, **a.g.m.**, s. 1256.

³⁷⁵ İlhan Uzgel, (1991), **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, s. 147.

³⁷⁶ Mehmet Barlas, (1994), **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, s. 148.

³⁷⁷ Bulut, **a.g.m.**, s. 86.

³⁷⁸ Selda Çekin, (2008), **Türkiye’de Yeni Sağ: Anavatan Partisi**, Dönem Projesi, TODAİE, Ankara, s. 58.

³⁷⁹ **ANAP Parti Programı**, m 2, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>, (02.05.2010).

³⁸⁰ Bulut, **a.g.m.**, s. 86.

³⁸¹ Köker, **a.g.m.**, s. 1255.

³⁸² Kahraman, **Sağ Türkiye ve Partileri**, s. 181.

³⁸³ Kahraman, **Sağ Türkiye ve Partileri**, s. 180.

3.2.4. Sosyal Adaletçilik

Parti programında yer alan “Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır”³⁸⁴ ifadesi ile sosyal adaletçiliğe verilen önem, gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kalkınmada asıl hedef, sosyal gelişmenin sağlanması şeklinde görülürken sosyal gelişme ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiye şöyle değinilmiştir: “Sosyal gelişmenin sürekliliği ve gerekli kaynakların artan bir şekilde temini, iktisadî gelişme ile yakından ilgilidir. Bu itibarla sosyal ve iktisadî gelişme arasındaki ahengin ve dengenin korunması önemlidir”.³⁸⁵

ANAP sosyal adaletçiliği, siyasal literatüre kazandırdığı meşhur kavramlardan biri olan “orta direk”³⁸⁶ söylemiyle gerçekleştirmek istemiş hatta ekonomide yapılmak istenenlerle orta direğin ekonomik durumunun iyileştirilmesi amacının güdüldüğü savunulmaktadır.³⁸⁷ Özellikle orta direk kavramı ile dar gelirli kesimleri kasteden ANAP’nin, bu kesimin ekonomik olarak güçlü olmasını istemesinin nedeni, nüfusun büyük bir kısmını bu orta direğin oluşturuyor olmasıdır. ANAP orta direk temelli sosyal adaletçiliğe, hem geniş bir seçmen kitlesini etkilemesi hem de ekonomi merkezli milliyetçilik hedefin gerçekleştirmesi bakımından önem vermiştir.

Özal’a göre klasik “devlet baba” anlayışı terk edilmeli ve onun yerine topluma yani millete hizmet sorumluluğuna sahip bir “devlet” anlayışı getirilmelidir. Piyasa ekonomisi bakımından, bu “hizmetkar devlet”, devletin ekonomik ve sosyal fonksiyonlarının en aza indirildiği bir devlet anlayışını ifade etmektedir.³⁸⁸ Ekonomik ve sosyal fonksiyonları yok denecek kadar az olan bir devlette sosyal adaletçiliğin uygulanması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Çekin’e göre, serbest piyasa ekonomisinin ve ekonomide sınırlı devlet ilkesinin vurgulandığı yeni sağa dayanan bu modelde sosyal adaletçilik hayata geçirilememiştir.³⁸⁹

³⁸⁴ ANAP Parti Programı, m. 2, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>, (02.05.2010).

³⁸⁵ ANAP Parti Programı, m. 20, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>, (02.05.2010).

³⁸⁶ Bulut, a.g.m., s. 86.

³⁸⁷ Çekin, a.g.e., s. 58.

³⁸⁸ Köker, a.g.m., s. 1255.

³⁸⁹ Çekin, a.g.e., s. 59.

ANAP ideolojisini oluşturan dört temel eğilim, parti programında da sık sık vurgulandığı gibi, ekonomiye dayandırılmıştır. ANAP'ne göre, ekonomik açıdan güçlü olmayan bir ülkede milliyetçilik, muhafazakarlık, liberalizm ve sosyal adaletçilik gibi kavramların bir anlam taşımayacaktır. Bu noktadan hareketle ANAP, tüm enerjisini ekonomiye harcarken, kanun ve siyasal düzeni askeri rejime bırakmıştır.³⁹⁰ ANAP ideolojisi, ekonomiyi liberalleştirirken siyaseti aynı oranda liberalleştirememesi, geleneksel ve dini yapılara saygı duyması, müdahaleci devlet yerine koruyup gözeten ve düzeni sağlayan devlet anlayışı ve yenilikçiliği ile 1970'li yılların sonunda başlayıp yirminci yy.ın son çeyreğine damgasını vuran yeni sağ düşünceye yakındır. Özal döneminin, Batı'da yeni sağın en belirgin örnekleri Reagan ve Thatcher dönemleri ile pratikteki farklılıkların dışında temel ve eğilim açısından farklılıklar yok denecek kadar azdır.³⁹¹

3.3. ÖZAL DÖNEMİNDE ANAP'NİN KATILDIĞI SEÇİMLER

3.3.1. 1983 Seçimleri

24 Ağustos 1983 tarihinde YSK, 1983 seçimlerine MDP, ANAP ve HP'nin katılabileceğini ilan etti. Seçime girecek üç liderin tek ortak noktası, ülkenin de askeri rejimde değişik görevlerde yer almasıdır: Özal Başbakan Yardımcısı, Calp Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Sunalp Yüksek komutanlık görevlerinde bulunmuştur. Seçim öncesinde Özal, kendine en büyük rakip olarak MDP'yi gördüğü için olası bir koalisyonda MDP "stepne" olacak, ekonomi kendisine kalacak ve böylece programı uygulamaya devam edecekti.³⁹²

Calp ve Sunalp'ın mitingleri halkın ilgisini çekmekten uzak kalıyordu, çünkü her iki liderde halka yakınlık kuramıyorken, seçmenlerde eski bir kıdemli bürokratin ya da bir askerin ülkeyi demokrasiye döndüreceğine inanmıyordu. Özal ise her iki lidere karşısında daha liberal ve devletçilik karşıtı bir söyleme sahip olan ve demokrasiye dönüş vaat eden tek adaydı.³⁹³ Seçim kampanyaları sırasında Özal ekonomiyi düze

³⁹⁰ Feroz Ahmad, (2007), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Sedat Cem K. (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s. 189.

³⁹¹ Ersoy, **a.g.e.**, s. 60.

³⁹² Uncular, **a.g.e.**, s. 11.

³⁹³ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s. 190.

çıkarmak tedbirlerden, ekonomik büyümeden, devletin ekonomi alanındaki etkisinin azaltılması gibi somut ekonomik uygulamaları vaat ederken,³⁹⁴ Calp liderliğindeki HP'nin uzlaşmaz, polemikçi, siyaset tarzı ile halkın karşısına çıkıyor, Sunalp liderliğindeki MDP ise kendisini eskimeye yüz tutan darbe yönetiminin temsilcisi olarak sunuyordu.³⁹⁵ Ayrıca, 1980 öncesinin çalkantılı yılları, ekonomik krizler ve yaşanan sağ – sol çatışmaları ANAP retoriğinin temelini oluşturmaktadır. Zaralı'nın deyimi ile “iç savaş psikozu” ve “depolitizasyon”,³⁹⁶ ANAP tarafından topluma sürekli olarak anlatılacak ve kötü günlere bir daha dönülmemesi için tek yolun ANAP iktidarı olduğu vurgulanacaktır.

1983 seçimleri sonucunda, ANAP'nin başarılı seçim kampanyası meyvesini vermiş ve ANAP 211 milletvekili ile birinci parti olurken, HP 117 milletvekili ile ikinci parti ve 71 milletvekili ile MDP üçüncü parti olmuştur. Cemal'e göre, ANAP'ne oy verenlerin % 50'si AP'li, % 28'i CHP'li, % 15'i MSP'li, % 5'i ise MHP'lidir.³⁹⁷ Özal'ın seçimleri kazanacağını önceden tahmin eden Demirel, eski arkadaşı ve müsteşarının yasakları kaldıracağına inandığından seçim sonuçlarına sevinirken,³⁹⁸ bir diğer eski siyasetçi Ecevit ise gerek Özal'ın daha geniş yetkilerle görevlendirileceğine, yurtiçinde ve yurtdışında bazı çevrelerin Özal'ı istediğini ve 6 Kasım seçimlerinin galibinin Özal olacağını iddia etmiştir.³⁹⁹

3.3.2. 25.03.1984 Yerel Seçimleri

6 Kasım zaferinin rüzgarı kesilmeden yerel seçimlere bir an evvel girmek isteyen Özal, demokratik imajının zedelenmesini istemediği için DYP, RP ve SODEP'nin seçimlere girmesini mecburen göz yummuştur. 5 Ocak 1984 tarihinde bu üç partinin yerel seçimlere girebilmesi için çıkarılan kanunun ardından, 12 Eylül sonrası ilk yerel seçimlerin 25 Mart 1984 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁰ 1984 seçimlerine eski siyasal partilerin devamı niteliğindeki partiler, eski başkanların yasaklı olması nedeniyle, yeni başkanlarla seçime katıldılar. DYP Hüsamettin Cindoruk, RP

³⁹⁴ Ergüder, **a.g.e.**, s. 57.

³⁹⁵ Erol Mutlu, (1995), “Özal ve Özalcılık”, **Mürekkap Dergisi**, Sayı: Kış – Bahar, Ankara, s. 59

³⁹⁶ Zaralı, **a.g.e.**, s. 82.

³⁹⁷ Hasan Cemal, (1989), **Özal Hikayesi**, 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.79.

³⁹⁸ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 194.

³⁹⁹ Doğan, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁰⁰ Cemal, **a.g.e.**, s.s 76 – 78.

Ahmet Tekdal, SODEP Erdal İnönü ile seçimlere katılırken, liderleri istifa eden MDP Ülkü Söylemez ve HP ise Aydın Güven Gürkan ile seçimlere katıldılar.

Bu seçimler sonucunda, ANAP % 41,5 oy oranıyla 54 il ve 328 ilçe; SODEP % 22,93 oy oranıyla 8 il, 191 ilçe; DYP % 13,72 oy oranıyla 61 ilçe; HP % 8,5’lik oy oranıyla 28 ilçe; MDP % 7,87 oy oranıyla 3il, 34 ilçe; RP % 4,73’lük oy oranıyla 2 il, 6 ilçe almıştır. seçim sonuçlarından hayli memnun olan Özal, hem DYP’yi yani Demirel’i ilk seçimlerde geçmesi, hem belediyelerin sahip olduğu çıkar kaynakları ve rant dağıtma mekanizmasının ANAP’ni kökleştireceği düşüncesi hem de meclis içindeki muhalefetin siyasal tabanlarının yok olmaya başlaması nedenleriyle de kendisine ve partisine olan güveni artmıştır. Bu seçim sonuçları, genel seçim olarak değerlendirilseydi HP ve MDP’nin meclise giremeyecek olmaları, bu iki partinin halkı mecliste temsi edemediklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁴⁰¹

12 Eylül rejiminin yerleştirmeye çalıştığı “yapay partileşme” sisteminin iflas etmiş olması ve siyasetin doğal kanallarına geri dönmeye başlaması, 1984 yerel seçimlerinin başka bir yönünü oluşturmaktadır. Sabuncu’ya göre, “1985 yılında HP ve SODEP Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleşti. Altı ay sonra da MDP kendini feshetti. Aynı dönem içinde TBMM üye tamsayısının dörtte birini aşan bir kısmı partilerini değiştirmişti. Böylece iki buçuk yıl içinde 12 Eylül yönetiminin “yeni partileşme” projesi iflas etmiş oldu”.⁴⁰²

3.3.3. 28 Eylül 1986 Milletvekili Ara Seçimleri

04.07.1986 tarihinde, yani TBMM’nin tatile girmesinden bir ay sonra ANAP Merkez Yönetim Kurulu (MYK), vefat eden milletvekillerinin yerine yenilerini seçmek için ara seçim kararı almıştır. Ara seçimin, Ankara 2. Bölge, İstanbul 6. Bölge, İzmir 2. Bölge, Zonguldak 2. Bölge, Manisa 1. ve 2. Bölge, Samsun 2. Bölge, Burdur, Bingöl, Niğde ve Gaziantep’te yapılmasına karar verildi. Ulagay’a göre 1986 seçimlerinin alıncaya yapılmasının nedeni, ANAP muhalefetin toparlanmasına fırsat tanımamak ve ekonomideki gelişmeleri bir an önce oya dönüştürerek seçmenden sağladığı yeni

⁴⁰¹ Bülent Tanör, (2000), “Siyasal Tarih 1980 – 1995”, **Türkiye Tarihi Ansiklopedisi**, C. 5, Cem Yayınevi, İstanbul, s. 67.

⁴⁰² Sabuncu, **a.g.e.**, s. 146.

destekle bozulan dengelerin üzerine gidebileceğini ve enflasyona karşı daha ciddi bir mücadeleye girişebileceğini hesaplamış olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁰³

Özal'ın büyük hayallerle girdiği ara seçimlerin sonuçları; ANAP % 32, DYP % 24, SHP % 23, DSP % 8,8, RP 5,5 ve MÇP 2,7 oy almışlardır. 1986 seçimlerinden sonra DYP ve SHP siyasal yasakların kaldırılması için harekete geçmeleri ve Cumhurbaşkanı Evren'in de buna karşı olmadığı anlaşılması ile ANAP'nin de bu talebe direnecek hali kalmadı.⁴⁰⁴

3.3.4. 6 Eylül 1987 Referandumu ve 1 Kasım 1987 Seçimleri

Özal'ın tüm isteksizliğine rağmen demokratik imajın zedelenmek istenmemesi, DYP ve Evren'in yasakların kaldırılmasını açıkça istemeleri karşısında oyunbozan konuma düşülmek istenmemesi gibi sebeplerle eski siyasilere ilişkin yasakların kaldırılması için 6 Eylül 1987 tarihinde, Özal'ın isteği doğrultusunda referanduma gidilmiştir. Referandum oldukça ilginç sayılabilecek bir sonuçla bitmiş ve siyasi yasakların kalkması çok az bir oyla kabul görmüştür. Yasakların kalmasına ilişkin yapılan referandum sonucunda % 50,16 Evet oyu, % 49,84 Hayır oyu çıkması, Türkiye'yi demokrasi adına utanç verici bir sonuçtan kurtarmıştır.⁴⁰⁵ Sabuncu ise referandum sonucunda oyların birbirine çok yakın olmasını, “seçmenlerin önemli bir bölümünün bu liderlere hala güvensizlik duymakta olduklarını da göstermekteydi” şeklinde yorumlamaktadır.⁴⁰⁶

Yasakların kalkması ile İnönü Ecevit'e birleşme teklif etmiş, Ecevit ise bunun DSP çatısı altında gerçekleşmesi halinde kabul edeceğini söyleyerek teklifi reddetmiştir. Cindoruk, 08.09.1987 tarihinde istifa etmiş ve 24.09.1987 tarihinde yapılan olağanüstü kongre ile Demirel DYP'nin başına geçmiştir. 13.09.1987 tarihinde Rahşan Ecevit yerine Bülent Ecevit DSP başkanlığına, 05.10.1987 tarihinde Türkeş MÇP başkanlığına, 12.10.1987 tarihinde de Necmettin Erbakan RP başkanlığına seçilmişlerdir.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Ulagay, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁰⁴ Sabuncu, **a.g.e.**, s. 146

⁴⁰⁵ Tanör, **Siyasal Tarih (1980 – 1995)**, s. 73.

⁴⁰⁶ Sabuncu, **a.g.e.**, s. 146

⁴⁰⁷ Tanör, **Siyasal Tarih (1980 – 1995)**, s. 73.

Daha referandum oylarının sayımına geçilmeden, oyların baş başa gittiğini gören Özal, rakiplerin toparlanmasına izin vermemek için, düzenlediği bir basın toplantısı ile erken seçim kararını açıklamıştır. Erken seçim tarihi 29 Kasım 1987 olarak belirlenmiş ve YSK ANAP, SHP, DYP, DSP, RP, MÇP ve IDP'nin seçimlere katılacağını açıkladı.⁴⁰⁸ Seçim sistemini birinci partiye büyük avantajlar sağlayacak şekilde değiştiren ANAP, adeta baskın niteliği taşıyan 1987 seçimlerinde oyların % 36'sını alarak birinci parti oldu. ANAP, yine seçim sistemi sayesinde, 292 milletvekili kazanarak 450 kişilik TBMM'de üyeliklerin % 65'ini kazandı. SHP % 24.7 oyla 99, DYP % 19 oyla 59 milletvekilliği kazanırken, 1983 sonrası uygulanmakta olan % 10'luk seçim barajı yüzünden RP ve DSP meclis dışı kalmışlardır.⁴⁰⁹ Yeni seçim sistemi sayesinde oy oranı % 45'ten % 36'ya düşmesine rağmen milletvekili sayısı % 52'den % 64'e çıkmıştır.⁴¹⁰ Seçim sonuçlarının ardından 21.12.1987'de Özal 2. Hükümetini kurdu. 25.12.1987 tarihinde hükümet programı TBMM'de okundu ve 6 gün sonra, 31.12.1987'de yapılan güven oylamasında 153 ret oya karşılık 290 kabul oyu alan hükümet göreve başladı.⁴¹¹

3.3.5. 25 Mart 1989 Yerel Seçimleri

1987 seçimlerinden, adil bir seçimle olmasa da, 1. parti olarak çıkan ANAP, 1989 yerel seçimlerinde 3. parti olarak çıkması ile ağır bir darbe alacaktır. SHP % 28,69 oy ile 652, DYP % 25,13 oy ile 550, ANAP % 21,80 oy ile 570, RP % 9,80 oy ile 74, DSP % 9,03 oy ile 37, MÇP % 4,14 oy ile 24, IDP ise % 0,94 oy ile 7 belediye başkanlığı kazanmıştır.⁴¹² 1989 yerel seçimlerinde 3. parti olması, 1980'lere damgasını vuran ANAP'nin seçmen desteğinin hızla erdiğinin göstergesidir.⁴¹³ ANAP'nin oylarındaki bu erimenin sebebi olarak, 1988'den itibaren büyüme hızının düşmesi ve

⁴⁰⁸ Tanör, *Siyasal Tarih (1980 – 1995)*, s. 74.

⁴⁰⁹ Sabuncu, *a.g.e.*, s. 147

⁴¹⁰ Cemal, *a.g.e.*, s. 252.

⁴¹¹ Tanör, *Siyasal Tarih (1980 – 1995)*, s. 78.

⁴¹² **Oy oranları için:** http://tr.wikipedia.org/wiki/1989_T%C3%BCrkiye_Cumhuriyeti_Yerel_Se%C3%A7imleri, (05.05.2010). **belediye sayıları için:** <http://www.yerelnet.org.tr/secimler/?tur=&yil=1989>, (05.05.2010).

⁴¹³ Faruk Atay, "Türkiye'de Neo-liberalizm ve Parlamenter Siyasetin Krizi", *Praksis Dergisi*, Sayı: 5, Ankara, s. 206.

enflasyonun hızla yükselmesi biçiminde ortaya çıkan ekonomik tıkanma ve uygulanmak istenen ekonomik istikrar programının başarısızlığı gösterilebilir.⁴¹⁴

Özal döneminde ANAP'nin ilk başlarda aldığı yüksek oy oranlarının sebebi, dört eğilimi birleştirme ve bu eğilimin tabanlarının mecburen veya ANAP'ndan bir şeyler bekleyerek desteklemelerinden kaynaklanmaktaydı. ANAP'nin tek alternatif olarak sunulması da alınan yüksek oyların bir başka sebebidir. Eski siyasetçilerin siyasal arenaya geri dönmesi ile ANAP tabanı ya da daha doğru bir ifade ile ANAP'nin emanet aldığı oyların eski mecralarına geri dönmesi, ANAP'ndeki kan kaybının başlangıcını oluşturmuştur. Özellikle 1989 seçimlerinden sonra, Sakallıoğlu'nun da belirttiği gibi, “dört eğilim kendi yuvalarına dönme yolunda belirgin bir mesafe kat etmişlerdir”.⁴¹⁵

3.4. ANAP İKTİDARLARININ POLİTİKALARI VE SONUÇLARI

Özal, hiçbir partinin devamı olmayan yepyeni bir parti olduğunu sıklıkla vurgularken, Özal ve ekibinin 1982 Anayasası'na hiçbir eleştiride bulunmamaya gayret göstermeleri dikkat çekicidir. Gösterilen bu gayret, Özal hükümetinin, askeri rejimin uygulamalarına benzer politik uygulamalarda bulunması, bazı siyaset bilimcilerine göre “1980 dönemi darbe hükümetinin bir uzantısı” şeklinde eleştirilmesine yol açmıştır.⁴¹⁶ Tosun bu eleştiriye daha da ileri götürerek, “12 Eylül'ün dayattığı yasaklama rejimi, ANAP'nin özellikle ilk iktidar döneminde adeta kurumsallaştırılmıştır”⁴¹⁷ iddiasında bulunur. Ancak Özal'ın amacı, yeni sağcı ekonomik politikalarını merkeze alıp, anayasa çerçevesinde kalarak, “depolitizasyon” ve “iç savaş psikozu” ile halk korkutularak yumuşak ve kavgasız bir geçişi sağlamaktır.⁴¹⁸ Özal kendi iktidar dönemini sivil demokratik rejimin yerleşmesini sağlamlaştıracığı ve kapitalist dünya ile entegre olan Türkiye için gerekli ekonomik reformların yapılacağı bir “geçiş dönemi” olarak

⁴¹⁴ Sabuncu, **a.g.e.**, s. 147.

⁴¹⁵ Sakallıoğlu, **a.g.m.**, s. 1251.

⁴¹⁶ Ergun Özbudun, (1999), **Contemporary Turkish Politics**, Lynne Rienner Publishers, London, s. 95

⁴¹⁷ Tanju Tosun, (1999), **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, 1. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, s. 226.

⁴¹⁸ Zaralı, **a.g.m.**, s. 82.

görmektedir.⁴¹⁹ Özetle, ANAP iktidarının uygulamalarının büyük ölçüde ekonomi politikalarından oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.4.1. ANAP İktidarlarının Ekonomi Politikaları ve Sonuçları

ANAP parti programında: “Ekonominin tabîî kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kılındığı serbest Pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik tercihimizdir. Büyük halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunulmasının en iyi şekilde bu sistem içerisinde mümkün olabileceğine inanıyoruz”⁴²⁰ ifadesi ile ekonomi anlayışı açıkça belirtilmiştir. ANAP’nin devlete biçtiği rol, yeni sağın ekonomi anlayışı yani neo-liberalizmde olduğu gibi, “müdahaleci devlet” yerine “düzenleyici, koruyucu ve teşvik edici devlet” ilkesi benimsenmiştir. Yurt içinde asayiş ve güvenlik, milli savunma, ülkenin milli menfaatlerinin ve vatandaşlarının her yerde korunması ve adaletin ey iyi şekilde tesis edilmesi devletin başlıca görevleridir. ANAP’nin devletin rolü parti programında şu şekilde açıklanmaktadır: “Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir... İktisadi kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyetler genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibariyle altyapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır... Devlet, sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. İstisnai olarak geri kalmış bölgelerde sınai tesisler kurabilirse de kısa zamanda millete devredilmelidir... Sanayi ve ticarete devletin esas rolü tanzim ve teşvik edici olmasıdır. İktisadi faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır”.⁴²¹ Devletin müdahalesinin azaltıldığı veya devletin ekonomiden çıkarıldığı serbest piyasa ekonomisini benimseyen Özal, ayrıca, serbest piyasa ile İslam ahlakı arasında bir bağ kurmakta hatta daha ileri gidip serbest piyasanın İslam sisteminde daha iyi işlediğini ve Batı’daki muadili kadar acımasız olmadığını vurgulamaktadır.⁴²²

⁴¹⁹ Özkazanç, *Türkiye’de Yeni Sağ*, s. 1221.

⁴²⁰ **ANAP Parti Programı**, m. 9, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>, (05.05.2010).

⁴²¹ **ANAP Parti Programı**, m. 10, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html>, (05.05.2010).

⁴²² Yüksel Taşkın, (2007), **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 304.

Türkiye’de neo-liberal ekonomimin başlangıcı olan 24 Ocak Kararları ile ANAP felsefesinin, ANAP iktidarından önce başladığını söylemek mümkündür.⁴²³ 24 Ocak Kararları ya da Özal’ın uygulamaya koyduğu reçete özetle; devletin küçülmesi, sosyal güvenlik harcamalarının kısılması, devlet işletmelerinin özelleştirilerek elden çıkarılması, özel işletmelerin karlarını maksimize edecek yeni düzenlemelere gidilmesi ve küçük bir azınlığın büyük bir sermaye hacmini kontrol etmesi gibi tedbirlerden oluşmuştur. Alınan tedbirler sonucunda hem devlet küçülmüş olacak hem de özel işletmelerin karları yükselmiş olacaktı.⁴²⁴ Kafaoğlu’na göre, Özal’cı ekonomi temelde, üretime boş vermiştir. Özal yönetimi ülkede üretimin azalmasına hiç aldırmayan, sadece kar elde etmenin yeterli olduğunu telkin eden bir ekonomi politikası gütmüştür.⁴²⁵ Ulagay’a göre Özal, askeri rejim dönemlerinde ekonomi alanında istikrarı büyümenin önüne koymuş, IMF reçetelerini harfiyen uygulamış fakat kendi iktidarı döneminde ise, büyüme uğruna istikrarın bozulmasına seyirci kalmıştır.⁴²⁶

ANAP yöneticilerine göre 12 Eylül öncesi hükümetler, Türkiye’nin etrafına adeta duvar örerek Türkiye’yi uluslar arası toplumdan ve küresel ekonomiden soyutlamışlardır.⁴²⁷ Bu yüzden, ANAP iktidara gelmesinin hemen ardından dış ticareti serbestleştirmek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bu düzenlemelere ek olarak ithalat prosedürü basitleştirilerek ithal ikameci politikalar yüzünden verimsiz hale gelen ve iç piyasaya dönük çalışan yerli sanayiye, artan rekabetle birlikte, dinamizm kazandırılmıştır.⁴²⁸ İthalat rejimindeki değişikliklere ek olarak, aşırı değerlendirilmiş TL politikası terk edilerek yerli mallar, yabancı paralar karşısında ucuz hale getirilmiştir⁴²⁹ ve Türk Parasını Koruma Kanunu değiştirilerek döviz alım – satımı serbestleştirilmiştir.

1960 – 1980 yılları arasındaki popüler ithal ikameci sanayileşme modeline karşı, dış ticaretin bir diğer boyutu olan ihracata dayalı “ihraç ikameci sanayileşme”

⁴²³ Çekin, **a.g.e.**, s. 65.

⁴²⁴ Kahraman, **Sağ Türkiye ve Partileri**, s. 173.

⁴²⁵ Arslan Başer Kafaoğlu, (1994), **KİT Gerçeği ve Özelleştirme**, 1. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, s. 114.

⁴²⁶ Ulagay, **a.g.e.**, s. 246.

⁴²⁷ Aylin Topal, (2000), “The New Right, and Özalizm: A Comparative Perspective”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, s. 40.

⁴²⁸ Hasan Kazdağlı vd., (2001), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Der.), Boyut Kitapları, İstanbul, s. 462.

⁴²⁹ Şiir Yılmaz, “1923’ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasfiyesine”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. XXII, Sayı: 213, Ankara, s. 38.

modeli 1980’li yıllardan günümüze kadar uygulanmaktadır. İhraç ikameci sanayileşme modeli, ihracatın artırılmasında sanayi mallarının öncülük ettiği dışa açık sanayileşme modelidir. Bunun için iç pazarın daraltılması, devletin sosyal harcamalarının kısıtlanması, tarıma yapılan desteğin azaltılması ve ücretlerin azaltılması yolu ile dış pazarlara açılmak isteyen firmaların kâr oranlarının artırılması amaçlanmıştır.⁴³⁰

Sermaye piyasasının kurulmasına oldukça önem verildiğinden İMKB kurulmuş, güdümlü faiz politikasından serbest faiz politikasına geçilmesine yönelik ilk kararlar alınarak⁴³¹ bankaların kendi faiz oranlarını belirleme yetkisi verilmiştir. Mali ve sermaye piyasalarına yönelik uygulamaların amacı mali sistemin libere edilmesi ve kurumsal yapının oluşturulmasıdır.⁴³² Mali sistemin daha fazla liberalleşmesinde katkısı olan durum, 1988 ve 1989 yıllarında yabancıların Türk mali sistemine girmesini kısıtlayan mevzuatın kaldırılması olmuştur.⁴³³

Özal hükümetlerinin vergi politikası ile vergi sisteminde gerçekleştirdiği değişiklikler önem arz etmektedir. Özal ilk olarak vergilerin esasen harcamalar üzerinden alınmasının, ikinci olarak, vergi oranlarının “düz oranlı” (flat rate) ve düşük olarak tespit edilmesinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin düz oranlı olarak uygulanmasının devlete daha çok hasılat sağlayacağı düşüncesi söz konusu olmuştur. Özal’ın düz oranlı vergi ve vergi oranlarının indirilmesine ilişkin düşüncelerinin esasen 1980 sonrasında çokça tartışılan Arz- Yönlü İktisat felsefesine dayalı olduğunu söylemek mümkündür.⁴³⁴ Gelir ve kurumlar vergisi oranındaki değişiklik, KİT’lerin özel sektörle giderek aynı oranda vergiye tabiye tutulması ve vergi sistemindeki en önemli değişim olan KDV’nin yürürlüğe girmiş olmasıdır. KDV’nin uygulanmaya başlaması ile birlikte kamu gelirleri içinde, vergi payı azalmıştır.⁴³⁵

⁴³⁰ Nadir Suğur vd., (1998), **Dünyanın ve Türkiye’nin Yakın Tarihi**, 1.Baskı, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir, s. 165.

⁴³¹ Coşkun Can Aktan, (1999), “Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal Deformist Miydi?”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl 5, Sayı: 25 (Ocak – Şubat), Ankara, s. 460.

⁴³² Çekin, **a.g.e.**, s. 66.

⁴³³ Kazdağlı, **a.g.e.**, s. 462.

⁴³⁴ Coşkun Can Aktan, (1996), “Turgut Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı: 40, Ankara, ss. 19 – 20.

⁴³⁵ Kazdağlı, **a.g.e.**, ss. 464 – 465.

Yeni sağ'a göre 1970'li yıllardaki krizin en önemli sebepleri refah harcamalarının artışı ve devlet tekelleri olarak tespit edilmiştir.⁴³⁶ çünkü düşük fiyat - yüksek personel maliyetleri ile devamlı zarar eden veya ettirilen kamu işletmeleri 1980 öncesi dönemde yaşanan bütçe açıklarının başlıca sorumlusuydular.⁴³⁷ Her ne kadar ANAP zaman zaman Türkiye'nin enerji, ulaşım ve iletişim gibi sektörlerde alt yapı eksikliklerinin giderilmesi için kamu yatırımlarını artırıcı devletçi politikaları uygulasa da genel olarak liberal politikalar takip etmiş ve bu çerçevede devletin ekonomideki etkinliğini azaltma, serbest piyasa ekonomisini kurma ve devleti küçültme çabası içinde olmuştur. Özellikle 1986 yılından itibaren uygulamaya konulan zelleştirme politikaları, sendikal muhalefete rağmen sürdürülmüş ve 1997 yılının sonuna kadar, başta kar elde eden KİT'ler olmak üzere, 3,5 milyar doları aşan zelleştirme gerçekleştirilmiştir.⁴³⁸

zal hükümetlerinin ekonomideki bu olumlu gelişmelerinin yanı sıra başta enflasyon olmak üzere ciddi başarısızlıkları da söz konusudur. Enflasyonu iki yıl içinde % 10'a indireceğini vaat ederek iktidara gelen ANAP, üç yıllık iktidarı sonunda umduğu başarıyı sağlayamamıştır. Ayrıca enflasyonun her yılın başında % 25 olacağı duyurulurken 1984'te % 45-50, 1985'te ise % 40-45 dolayında gerçekleşmiştir.⁴³⁹ Ulagay enflasyondaki başarısızlığı şöyle açıklamaktadır: "Özal'ın Türkiye'deki enflasyona koyduğu teşhis büyük ölçüde yanlıştı. Bu nedenle uygulamaya çalıştığı tedavi çoğu kez tam olarak uygulanamıyor, tam olarak uygulanması halinde bile istenen sonuçları vermesi kuşkulu görünüyordu".⁴⁴⁰

zal döneminde i ve dış borçlar dramatik olarak artış göstermiş, 1980 yılında 15 milyar dolar olan dış borç, 1989 yılında 55 milyar dolara kadar yükselmiştir.⁴⁴¹ Bunun nedeni, ANAP iktidarı döneminde dış kaynak ihtiyaının borçlanarak karşılaması sonucu dış borcun hızla artmasıdır. Ayrıca faizleri yükselterek tasarrufları

⁴³⁶ Topal, **a.g.m.**, s. 79.

⁴³⁷ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 35.

⁴³⁸ Suğur, **a.g.e.**, 165.

⁴³⁹ Ulagay, **a.g.e.**, s. 92.

⁴⁴⁰ Ulagay, **a.g.e.**, s. 142.

⁴⁴¹ Atilla Yayla, (2001), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Der.), Boyut Kitapları, İstanbul, s. 432.

artırma planları da tutmamış, vergi gelirleri de tüm çabalara rağmen artırılamayınca devlet büyük çapta iç borçlanmaya yönelmek zorunda kalmıştır.⁴⁴²

ANAP iktidara talip olurken, enflasyonla mücadele ilkesini programının temel taşı yaparak, % 30'larda seyreden enflasyonu % 10'lara çekecek ve "orta direk" olarak tanımlandığı geniş toplum kesiminin rahatlatacağını ilan etmiştir.⁴⁴³ ANAP'nin orta direğe yönelik popülist politikalarının, işçi sınıfının bilinçlerini aşındırmayı hedeflemesi, kentli emekçilerinin maddi durumlarının olumlu hale gelmesi veya olumlu beklentiler içine sokması ve sermaye açısından ücretleri artıracak herhangi bir öge taşınamaması gibi özellikleri nedeniyle "yoz popülizm" olarak isimlendirilmiştir. ANAP'nin yoz popülizme dayanan sosyal politikalarının sermaye açısından verimi artıracak bir perspektiften uzak yani geniş kitlelere sunulan sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin geliştirilmesini hedeflememiştir.⁴⁴⁴ Bunun yanı sıra orta direğin gelir dağılımı eşitsizlikleri ANAP iktidarlarında daha da büyümüştür. Orta direğin milli gelirden aldığı pay 1980 – 1989 yılları arasında sürekli azalmıştır. Örneğin 1980 yılında milli gelirden ücretliler % 27, çiftçiler % 24 pay alırken 1989 yılında ücretliler % 22, Çiftçiler ise % 19 pay almışlardır.⁴⁴⁵ Öte yandan emek dışı gelirler yani faiz, kar ve kira gelirlerinin mili gelir içindeki payı sürekli artış göstermiştir. bu nedenle ANAP hükümetleri döneminde devlet rant dağıtan bir aygıt olmaktan çıkamadığı gibi yaptığı reformlarla yeni rant kapıları açmıştır.⁴⁴⁶

İhracata dayalı modelde sınırlı bir başarıya ulaşılmış, bu başarı da emek yoğun, düşük teknoloji sanayilerle sınırlı kalmıştır. 1990'ların sonlarına kadar büyük çapta bir değişime uğramaması, sanayi sermayesi birikimine bağlı bir büyüme sağlanamamıştır.⁴⁴⁷ Bununla beraber, Neo-liberal anlayış doğrultusunda sermayenin vergi yükünün azaltılmasına kamu finansmanının borçlanma yoluyla sağlanması sonucu yerli ve yabancı finans sermayelerine büyük transferlerin gerçekleştiği bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu durum, "sanayisizleşme" ve bölünmüş burjuva içinde "rantiyeciler sınıfı"

⁴⁴² Ulagay, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁴³ Osman Ulagay, (1989), **Özal'ı Aşmak İçin**, 6. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, s. 51.

⁴⁴⁴ Korkut Boratav, (1991), **1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 120.

⁴⁴⁵ Coşkun Can Aktan, (1994), **Gerçek Liberalizm Nedir?**, T. Yayınları, İzmir, s. 147.

⁴⁴⁶ Yayla, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, s. 433.

⁴⁴⁷ Faruk Ataay, (2002), "Türkiye'de Neo-liberalizm ve Parçalanmış Siyasetin Krizi", **Praksis Dergisi**, Sayı: 5, Ankara, s. 204.

ön plana çıkması ile sonuçlanmıştır.⁴⁴⁸ Yılmaz, ANAP dönemi ekonomi politikalarını şöyle özetlemektedir:⁴⁴⁹

“Yetmişbeş yıl öncesinin işletmeci, baba devleti, bugün devlet olmanın en bilinen gereklerini yerine getirmek için bile yeterli kaynağı bulamaz durumlara düşmüştür. Adalet, eğitim, kültür, sağlık, iletişim, hatta güvenlik gibi gereksinimler için yapılması gereken harcamaların en aza indirildiği, hayırsever vatandaşlardan bağış beklendiği, buna karşılık her bütçe yılında trilyonlarca borç faizinin, parasını devlet tahvillerine yatıran bir kısım rantiyeye aktarıldığı bir mekanizma, zenginleşmeyi daha çok üretmek olarak değil, birtakım kağıtlardan rant sağlamak olarak algılayan bir toplumsal ahlakın yerleşmesine neden olmuştur. Böyle bir toplumda kuşkusuz, enflasyonu tahtından indirmek mümkün olamamaktadır.”

3.4.2. ANAP’nin Siyasal Politikaları ve Sonuçları

3.4.2.1. PKK Sorunu ve Güvenlik Politikaları

PKK, 1 Aralık 1978’de Diyarbakır’ın Lice ilçesi, Fiş Köyü’nde bir avuç militanla kurulan PKK, 1984’te 100 kişilik bir silahlı güce sahipken, bu güç 1987’de 1000 kişiye yükselmiştir. PKK terör örgütünün giderek güçlenmesinin nedenleri; PKK propagandasının etkililiği ve inandırıcılığı, Kürt milliyetçiliğinin uyandırılması, geçmiş yıllarda yöre halkına baskı ve işkence yapıldığı iddiasından etkilenenler, cezaevlerine giren ve çıkanların yakınlarının ve gençlerin kin ve nefret duyguları, yöre sorunlarının ancak silahla çözüleceğine olan inanç, halkın yılgınlığı, sindirilmişliği ve umursamazlığı, PKK’nın aşiret reisleri ve toprak ağalarına karşı halkın yanında olması, buna karşın devletin ve devlet güçlerinin aşiret reisleri ve toprak ağalarının yanında olmasıdır.⁴⁵⁰

Özal’ın PKK’yı, muhtemelen paniğe kapılan bir kişi izlenimi vermemek adına, çok önemsememesi de PKK’nın en önemli yükseliş sebeplerinden biridir. 1984 yılında yaşanan kanlı Şemdinli-Eruh baskınından sonra “baldırı çıplak eşkıya için devletin seferber olduğu izlenimini” vermek istemediğinden, hükümeti bile toplamayıp, Marmaris’te serinlemeyi yeğleyecekti. Pınarcık katliamında ise dönemin Genelkurmay

⁴⁴⁸ Ataay, **a.g.m.**, s. 204.

⁴⁴⁹ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 35.

⁴⁵⁰ Nevzat Bölügiray, (1992), **Özal Döneminde Bölücü Terör “Kürtçülük”**, Tekin Yayınları, Ankara, s. 19 – 35.

Başkanı “hükümetin bölgede bulunmasında yarar vardır” mektubunu da aldırılmayarak “sivil siyaset adamlığını” rolünü oynayacaktır.⁴⁵¹ Artan PKK eylemleri karşısında Özal hükümeti, olayların basında ve TRT’de küçültülerek verilmesi için basına baskı uygulamıştır. Nevzat Bölügiray’a göre olayların abartılmaması ve PKK reklamı haline getirilmemesi doğru olmakla beraber onlarca şehit verilen olayların, ilan sayfalarının arkasında ve satır aralarında küçük bir yerde verilmesi de bir “devekuşu politikası” olmuştur.⁴⁵² Görünürde PKK’yı ciddiye almamaya yönelik siyaset izlenirken, esasen ANAP hükümeti PKK’ya karşı kalkınma ve güvenlik olmak üzere çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır.

Kalkınma tedbirlerinin özünü oluşturan GAP, başlangıçta Türkiye’nin güney doğusundaki 9 ilde – Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak – sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 13 alt projeden oluşan entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. 1989 yılında sulama ve hidroelektrik üretiminin yanı sıra bölgesel kalkınmayı sağlamak amacı ile sanayi, ulaştırma, kentsel ve kırsal altyapı, çevre koruma ve sosyal faktörler gibi alanlar da proje kapsamına alınmıştır.⁴⁵³ Bölgede PKK’ya karşı bir alternatif gibi düşünülen GAP, sorunların çözümünde ekonomik ve sosyal açıdan büyük katkılar sağlasa da, GAP dışında kalan yöreler için sorunlar devam etmiştir.

Güvenlik önlemi olarak 19 Temmuz 1987 tarihinde yayımlanan 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Olağanüstü Hal Uygulaması ilan edildi. İlk başta OHAL kapsamına alınan iller Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van idi. Adıyaman, Bitlis ve Muş "mücadir il" olarak belirlendi. Batman ve Şırnak'ın 1990'da il olmaları sonrasında bu iki il de OHAL kapsamına alındı. Böylece OHAL kapsamındaki il sayısı toplam 13'ü buldu.⁴⁵⁴ OHAL çerçevesinde, Asayiş Kolordu Komutanlığı kurularak bölgedeki asker ve silah sayısı artırılmış ve “koruculuk” sistemi kurularak bölgede güvenlik tesis edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı

⁴⁵¹ Erbil Tuşalp, (1993), **Plastik Papatya Kokusu**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 196.

⁴⁵² Bölügiray, **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁵³ Özkan Yıldız, (2008), “GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 8, İzmir, s. 288.

⁴⁵⁴ **OHAL kapsamındaki iller için**, http://www.ydicagri.org/Sayilar/063/63halklar_ohal.html, (10.05. 2010).

sıra halkın silahlanmasından öteye geçmeyen ve bölgeyi bir silah deposuna çeviren bazı kararnameler yürürlüğe konmuştur.⁴⁵⁵

Bölgeye yeterli eğitim ve sağlık olanaklarının götürülememesi, Belediyelerin ANAP'lı olmaması yüzünden planlı, devlet denetiminde ve gözetiminde ciddi bir yatırım yapılamaması, bölgedeki cezaevlerini fabrikaya dönüştürme sözünün tutulmaması, hatta 1980'den sonra yapılan fabrikaların bile işletmeye açılmaması ve yöre insanının en büyük geçim kaynağı olan hayvancılığın uygulanan yanlış politikalar sonucu öldürülmesi, devletin bölgeye ne kadar ilgisiz kaldığını göstermiş ve bu ilgisizlik, bölge halkında bir tepki ve kırgınlık yaratırken Bölügiray'ın vurguladığı gibi PKK'nın işini kolaylaştırmıştır.⁴⁵⁶ Öte yandan Erbil Tuşalp'e göre, Özal'ın Kürt Sorunu karşısındaki tutumu ülkenin somut koşullarına göre değil, "Okyanus ötesinden gelen" bilgi ve telkinler dahilinde belirlemiştir.⁴⁵⁷

3.4.2.2. Dış Politika ve Yabancı Devletlerle Olan İlişkiler

ANAP iktidarları döneminde Türk dış politikasında, iç politikada olduğu gibi önemli dönüşümler yaşanmıştır. Özal'ın mülkiye kökenli bürokratlara olan karşıtlığı nedeniyle, Türk dış işlerinin yürütülmesinden sorumlu olan Türk Dışişleri Bakanlığı'nın etkisi azaltılmıştır. Dışişleri Bakanlığı'na ait bazı yetkiler Dışişleri'nden alınmış ve "Devlet Bakanlığı" adı altına oluşturulan yeni bir kuruma devredilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın devre dışı bırakma çabaları bu dönemin yaygın uygulamalarından birisi ve ANAP iktidarının dış politika özelliklerinden en önemlisiydi. Esasen Özal, başlarda dış politikaya fazla müdahale etmemiş, hatta kendi başına yapmak istediği meseleler hakkında en ufak bir itiraz geldiğinde Dışişleri'ni ikna etmeye çalışmıştır. Ancak daha sonra Özal'ın dış politikaya olan ilgisinin artması nedeniyle yalnızca Dışişleri değil, aynı zamanda kendi kabinesini ve meclisi de devre dışı bırakan kararlar almıştır.⁴⁵⁸ Özetle, ANAP iktidarları dış politikasında, tıpkı diğer politikalarda olduğu gibi, pragmatist ve liberal anlayış ağır basmaktadır. Bu nedenle dış politika anlayışı, ekonomik ilişkileri merkeze alan ve ekonomik açıdan iyi olan her şeyin dış politikada

⁴⁵⁵ Bölügiray, **a.g.e.**, s. 61.

⁴⁵⁶ Bölügiray, **a.g.e.**, s. 62 – 70.

⁴⁵⁷ Tuşalp, **a.g.e.**, s. 194.

⁴⁵⁸ Uzel, **a.g.e.**, ss. 155 – 158.

başarı anlamına geldiği veya ulusal çıkara uygun olduğu savunan bir anlayış haline gelmiştir.⁴⁵⁹

ANAP iktidarları yabancı devletler kurduğu ilişkilerde ise sorunsuz, kavgasız bir politika izlemeye gayret göstermiştir. ABD ile ittifakı, dış politikada temel eksen kabul eden Özal,⁴⁶⁰ uluslararası ilişkilerde herkesle iyi geçinmeye yönelik bir politika izlemiştir. Özal, birinci hareket eksenini olarak, Türkiye’yi uluslar arası serbest ticaret sistemine senkronize etmek, siyaset ve ekonomi arasında kurulacak sıkı bağ sayesinde dış politikanın ekonomik boyutunu yakalamayı saymıştır.⁴⁶¹ Daha anlaşılır bir ifade ile herkesle iyi geçinmeye yönelik dış politikanın belirleyicileri, ABD ve iç politikada olduğu gibi ekonomi olmuştur. Tuşalp’e göre, ekonomide konuşarak başardığı değişimi dış politikada susarak gerçekleştiren Özal’a için, dış politikada susmak konuşmaktan her zaman iyidir.⁴⁶²

ABD ile hiçbir sorun yaşamak istemeyen Özal, ABD’deki İsrail lobisinin ağırlığını bildiğinden, İslamcı kimliğine rağmen, İsrail ile de iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. NATO güvencesi ile Yunanistan’la da barışçıl ilişkiler kurmak isteyen Özal, iktidara gelir gelmez ilk iş, Yunanistan’a karşı uygulanan vizeyi tek taraflı olarak kaldırmak olmuş ve Atina’ya karşılıksız iltifatlarda bulunmuştur. Kıbrıs sorununda fazla abartılmadan doğal haliyle çözülmesi gerektiğine inanan Özal, bu sayede ABD ile olan ilişkilerinde de olumlu bir adım atacağını düşünmüştür. Sovyetler Birliği’yle olan, özellikle ekonomik, ilişkileri daha iyiye götürmeyi hedefleyen Özal, bu sayede doğal gazda İran ve Irak petrolüne olan ihtiyacı dengeleyerek Türkiye’nin manevra alanını genişletmiştir. Özal Bulgaristan’la bile, o dönemde Türk azınlığa uygulanan işkenceleri sona erdirmek için olumlu diyalog kurmanın yollarını aramıştır.⁴⁶³

Türkiye, hemen yanı başındaki Körfez (İran-Irak) Savaşı boyunca “aktif tarafsızlık” ve “dostluk siyaseti” izlemiş ve bunun sonucunda savaşan iki ülke ile olan ticari ilişkilerde gelişme yaşanmıştır.⁴⁶⁴ Benzer bir siyaseti en büyük sınır komşusu Suriye için de izleyen Başbakan Özal, Suriye’yi son 30 yılda ziyaret eden ilk Başbakan

⁴⁵⁹ Uzgel, **a.g.e.**, ss. 161 – 162.

⁴⁶⁰ Gülistan Gürbey, (2001), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Der.), Boyut Kitapları, İstanbul, s. 305.

⁴⁶¹ Gürbey, **a.g.e.**, s. 305.

⁴⁶² Tuşalp, **a.g.e.**, s. 197.

⁴⁶³ Cemal, **a.g.e.**, s 288 – 293.

⁴⁶⁴ Taşar, **Türkiye’nin Düşünce Gündemi**, ss. 143 – 144.

sıfatını almıştır. Özal’ın hedefi, Suriye’yle hem ekonomik ilişkileri geliştirerek arayı yumuşatmak hem de PKK’nın bu ülkeden aldığı desteği olabildiğince en aza indirmek, hatta tamamen bitirmektir. İslâm dünyasıyla (Mısır, Suudi Arabistan) da iyi ilişkiler kurmaya gayret gösteren Özal, yaşanan sorunlara taraf olmaktan kaçınmış, fakat yeri geldiğinde “radikaller”e karşı “ılımlılar”ın yanında yer almıştır.⁴⁶⁵

ANAP hükümetinin programında “AET ile münasebetlerimizde esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda münasebetlerimizin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız” ifadesi yer almaktadır.⁴⁶⁶ Herkesle iyi geçinmeye çalışan hükümet, 14 Nisan 1987’de Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.⁴⁶⁷ Cemal’e göre bir “şark kurnazı” olan Özal’ın, Türkiye’yi içinde istemeyen AET’na karşı olmaktan hep kaçınmasının nedeni, AET’nun kredi ve yabancı sermaye anlamı taşıyor olmasıdır.⁴⁶⁸

Orta Asya’ya yönelik bölgesel işbirliği anlayışıyla, bu bölgede bulunan Türki devletlerle Türkiye’yi bir araya getirmek ve böylece bir “Türk Birliği” oluşturmak, Özal’ın dış politikadaki en önemli hedeflerinden biridir.⁴⁶⁹ Aktan’a göre, Özal’ın dış politikada Türkiye için önerdiği değişim modeli ve reform önerileri içinde, gelişmiş Batı ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak ve AB tam üyeliği olduğu kadar Türkî Cumhuriyetler ile siyasal ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi de vardır.⁴⁷⁰

3.4.2.3. İç Politika

İç politikada ANAP’nin İslami değerleri ön plana getirdiği, dindar kimseleri devlet kadrolarına yerleştirdiği ve hatta daha ileri giderek şeriatı getirmek istediğini savunanlar olmuştur. Nitekim ANAP’nin kurulmasından sonra Nakş-i Bendi tarikatının oyları, Yusuf Özal ve Ekrem Pakdemirli gibi tarikat ehli siyasetçiler sayesinde ANAP’ne yönelmiştir.⁴⁷¹ Kendisini bir siyasal parti ve ideolojisini ise İslam olarak tanımlayan “Hizb-üt Tahrir”, ANAP’ne; anayasanın kaldırılıp hilafetin ilan edilmesini,

⁴⁶⁵ Cemal, **a.g.e.**, s 288 – 293.

⁴⁶⁶ **45. ANAP Hükümet Programı**, <http://www.mysiyaset.com/TBMM/45-hukumet.asp>, (13.05.2010).

⁴⁶⁷ Ceren Uysal, (2001), “Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”, **Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, Antalya: ss. 145 – 146.

⁴⁶⁸ Cemal, **a.g.e.**, s 18.

⁴⁶⁹ Gürbey, **a.g.e.**, s. 298.

⁴⁷⁰ Aktan, **Turgut Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili**, s. 22.

⁴⁷¹ Cemal, **a.g.e.**, s. 17.

tüm İslam devletlerinin birleştirilmesini, İsrail ile olan ilişkilerin kesilerek bu devlete savaş açılmasını, medeni nikahın yerine şer-i hükümlerin getirilmesini içeren bir program sunmuştur.⁴⁷² Ayrıca bu dönemde gündemde olan konular; kreşten üniversite bitimine kadar din eğitimi tartışmaları, Meclis'te "türban yasası" görüşmeleri, Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması talepleri, Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi'nde sürekli Kur'an okutulmasıdır.⁴⁷³

Öte yandan Yazıcıoğlu'na göre Özal'ın amacı ne ülkeye şeriatı getirmek ne de bir İslam Birliği kurmaktır, O'nun amacı Kur'an'ın hedeflediği İslam'dır. Özal'a göre dinin aslında ve özünde olan değerler zamanla üzeri örtülerek kaybolup gittiğinden, bugün yeniden bulunup hayata geçirilmelidir.⁴⁷⁴ Özal'ın dine önem vermesinin nedeni, "doğru din, doğru dil ve doğru tarih" peşinde olmuş olmasıdır.⁴⁷⁵ Özal'a göre, her alanda olduğu gibi dini konularda da yanlış bilgi ve değerlendirmeler sonucu tabu haline gelen anlayışların çözülmesi ve doğru olanın bulunması gerekmektedir. Bu nedenle dini bazı yorumların değerlendirmesi ve tartışılması noktasında Özal, cesaretlendirici ve yol gösterici olmuştur.⁴⁷⁶

Demokratikleşme ve sivilleşme iddiası ile iktidara gelen Özal'ın, fikir ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan TCK'nun 141., 142. ve 163. maddelerin ve Türkçeden başka dillerin konuşulmasını yasaklayan düzenlemenin⁴⁷⁷ kaldırmasını, demokratikleşme adına takdire şayan adımlar olduğunu savunan Yayla'ya göre Özal, siyasetin demokratikleşmesi adına ciddi hatalar da yapmıştır. İlk olarak, eski siyasetçilerin siyasi yasaklarının kaldırılmasını parlamento yoluyla değil de referandumla kaldırılması vahim bir hatadır. Bundan daha kötü olanı, Özal'ın açıkça olmasa bile, referandumda "hayır" kampanyası yürütmesidir. Özal'ın bir diğer hatası ise, kendi partisi lehine olan her türlü düzenlemeyi, ilgili mevzuatla oynayarak süratle değiştirmesidir. Zira seçim

⁴⁷² Arcayürek, **a.g.e.**, ss. 220 – 225.

⁴⁷³ M. İskender Özturanlı, (1999), **Türkiye'de Laikliğin Serüveni**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, ss. 161 – 166.

⁴⁷⁴ M. Sait Yazıcıoğlu, (2001), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Der.), Boyut Kitapları, İstanbul, s.207.

⁴⁷⁵ Ethem Ruhi Fırlı, (2001), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Der.), Boyut Kitapları, İstanbul, s. 217.

⁴⁷⁶ Yazıcıoğlu, **a.g.e.**, s. 209.

⁴⁷⁷ Bahsedilen düzenleme esasen Kürtçenin konuşulması yasaklamaktadır ancak Özal bu düzenlemeyi kaldırmıştır. (Bkz: Yayla, **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, s. 437).

sistemi ile sık sık oynanması belki kısa vadede yarar sağlayabilir ama uzun vadede hem ülkenin hem de ilgili partinin zararına olacaktır.⁴⁷⁸

Demokratikleşme konusunda Özal'ın ağır hareket etmesini, Sabuncu şöyle açıklamaktadır: “Bunda 12 Eylül yönetiminin kurduğu yapı ile “uyum” içinde olma çabasından çok, Özal tarafından açıkça dile getirilen “önce ekonomi sonra demokrasi” anlayışının payı büyüktür. Bu anlayış, ekonomik büyümeyi demokratik kurallar içinde gerçekleştirmenin “zor” olduğu, ya da soruna öteki yönünden bakarsak, belli bir ekonomik zenginliğe ulaşmadan demokratikleşmeye yönelmenin “lüks” olacağı yönündeki bir kabule dayanmaktadır”.⁴⁷⁹ ANAP yeterince demokrasi terbiyesi almadığından, “asla muhalefete düşmeme” saplantısına sahip olduğundan⁴⁸⁰ ve uygulamaya çalıştığı ekonomik paketin demokratik düzende başarılı olamayacağına dair inanç nedeniyle demokratikleşme konusunda ciddi bir çalışma yapmamıştır.

3.4.2.4. Yerel Yönetim Politikası

Yerel yönetimlere verilen önem, ANAP parti programında şöyle açıklanmıştır: “...kararların ve hizmetlerin aksamasına ve tıkanmasına sebep olan aşırı merkeziyetçi birimlerde ise yetki ve sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tarifi ve tespiti gerekmektedir. Vatandaş işlerinin doğrudan yerinde çözülebilmesini teminen mahalli teşkilatların yetki ve sorumlulukları arttırılmalıdır”.⁴⁸¹ Gerçekten de ANAP hükümetleri döneminde, yerel yönetim harcamaların da büyük oranda artış yaşanmış ve bu nedenle, 12 Eylül'den sonra belediyelere ayrılan kaynaklar artırılmıştır.⁴⁸² Bu olumlu gelişmenin amacı, belediyeçiliğin gelişmesi, demokratik ve katılımcı yönetimlerin oluşması değil ANAP'nin partileşmesi olduğu söylenebilir.

Yeni sağ ideoloji, özel sektörü yerel kamu gücünü paylaşmaya veya üstlenmeye teşvik etmektedir.⁴⁸³ Bu bağlamda; ANAP de gerek ANAP Belediyeler El Kitabı gerekse de hükümet genelgeleri ile yerel yönetimlerin üstlendikleri kendi

⁴⁷⁸ Yayla, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, ss. 437 – 438.

⁴⁷⁹ Sabuncu, *a.g.e.*, s. 146

⁴⁸⁰ Yayla, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, s. 439

⁴⁸¹ *ANAP Parti Programı*, m. 30, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-2.html>, (12.05.2010).

⁴⁸² Boratav, *1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, s. 118.

⁴⁸³ Birgül Ayman Güler, (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, s. 269.

kurumlarındaki işleri ihale yoluyla görmelerini zorunlu kılmıştır.⁴⁸⁴ Böylece belediyelerde özelleştirme zaman geçtikçe artmış, imar, inşaat, temizlik ve ulaştırma gibi hizmetlerin yanında belediye şirketleşmeleri ile çeşitlikli ortaklıklar⁴⁸⁵ kurularak belediyecilikte yeni bir dönem başlamıştır. Özelleştirilmelerin yoğunlaştığı bu dönemde, belediyelerde yatırım ve hizmet artışı gözlemlenmiş ve büyük kentlerdeki yoksul mahalle ve gecekondu bu artıştan küçümsenmeyecek pay almışlardır. Dönemin önemli sorunlarından biri olan gecekondu sorununa, Özal’a göre, son beş yılda iki buçuk milyondan fazla eve ruhsat vererek çözüm bulunmuştur.⁴⁸⁶

3.4.2.5. KHK’ler ve Fon Uygulamaları

ANAP hükümetleri döneminde Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisi çok fazla kullanılmıştır. İlk olarak, 31.05.1972’de kullanılan bu yetki ile 12 Eylül 1980 öncesindeki 9 yılda 34 adet, üç yıllık askeri yönetim döneminde 91 adet KHK çıkarılmışken, beş yıllık Özal iktidarı sırasında tam 161 adet KHK çıkarılmıştır. Özal Döneminde (1983–1989) 354 yasa çıkarıldığı dikkate alınırsa, yaklaşık 2 yasaya karşılık 1 KHK çıkarıldığı görülmektedir. Bu dönemde personel rejiminin tümü KHK’lerle düzenlenmiş ve bu KHK’lerden hiçbirisi de TBMM’de ele alınmamıştır. Aynı zamanda ANAP hükümetleri tarafından çıkarılan bu KHK’ler ekonomi, çalışma ilişkileri, özelleştirmeler vb. devletin hizmet üreten, sunan birçok alanına girerek, birçok kurumun yapısını değiştirmiştir.⁴⁸⁷

KHK’lerdeki keyfi uygulamanın bir benzeri de, yasamaya karşı yürütmeyi güçlendirmek amacıyla kurulan fonlar sisteminde yaşanmıştır. Fonlar, bütçe dışı olduğu için meclis veya başkaca herhangi bir kurum denetiminin dışında kalan hükümet harcamalarının kaynağı haline gelmiştir. 34’ten fazla olduğu sanılan fonların kullanımı, 28 Mayıs 1986 yılında çıkarılan bir yasa Özal Hükümeti’nin takdirine bırakılmıştır. Fonların geliri yurt dışına çıkan vatandaşlardan “konut fonu” gibi özel vergilerden sağlanabildiği gibi, “Gümrük Resmi” yerine “ithalat fonu” geçirilebiliyor, alınan miktar aynı sadece isminin değiştirildiği durumlarda söz konusu olmuştur. Hükümetin ya da

⁴⁸⁴ Güler, **a.g.e.**, s. 274.

⁴⁸⁵ İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulan ancak daha sonra satılan Tansaş gibi...

⁴⁸⁶ Boratav, **1980’li yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, ss. 118 – 119.

⁴⁸⁷ Cengiz Ekiz ve Ali Somel, (2005), “Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXI, Sayı: 256, Ankara, s.18.

bakanlığın bu fonları kendi kurallarına göre rahatlıkla kullanabilmesi, yolsuzluk halinde bu durumun tespit edilememesine neden olduğundan bazı yazarlarca, fonların meşrulaştırılmış ve yasalara uydurulmuş bir rüşvet olarak eleştirmişlerdir. Fonlar “siyasal iktidarın özel bütçesi” olmuş ve “seçimleri satın almayı hedefleyen siyasal bir amaca hizmet etmiştir.”⁴⁸⁸ Fon uygulamaları 1984 Yerel Seçimleri ve sonraki seçimlerde önemli etken olmuştur.⁴⁸⁹

3.4.2.6. “İki Ulus” Hegemonya Stratejisi

Türkiye’de yeni sağ hegemonyanın inşasına liderlik eden Özal’ın,⁴⁹⁰ kitleler üzerindeki cazibesini kaybedeceği ve “tünelin sonunda ışık olmadığı” pek çok kişi tarafından bilinmekteyken, kitlelerin içindeki umudu uzun süre sürdürebilmiş olması şaşırtıcıdır. Özal’ın uzun süre kitleler üzerindeki etkisini sürdürebilmesinin nedeni, CHP’nin, ulusu “kaynaşmış, imtiyazsız ve sınıfsız bir kitle” olarak gören popülizminin ve Türk sağının milli iradenin tek olduğuna, merkez sağın ise bu iradenin yegane ve rakipsiz temsilcisi olması gerektiğine vurgu yapan çoğunlukçu popülizminin her ikisinin de uygulanmasının artık mümkün olmadığını görmüş olmasıdır. Özal bu iki popülizm yerine “iki ulus” hegemonya projesini hayata geçiren liderdir. Özal, birinci ulusu oluşturan orta direğin, piyasanın serpilmesiyle oluşan beklentileri ve Müslümanların kültürel mağduriyet hissiyatını, iktisadi-politik yükselme özlemleriyle birleştirmiştir. Belirtilmesi gereken konu, birinci ulusun meşruiyetini ikinci ulusun sürekli olumsuzlaşmasından almasıdır. İkinci ulus, kesin bir tanımlamaya sahip değilken, “asrın icaplarını” kavrayamayan solcular ve onları destekledikleri müddetçe “kent ve köy yoksulları, sendikalar, Aleviler ve Kürtler” ikinci ulusa ötelendiler.⁴⁹¹

Tüm bunlara karşın, Özal hiçbir zaman toplumda böyle bir bölünmeyi açık açık kışkırtmamıştır. Neo-liberal ekonomi anlayışına uyumlu bir hegemonya kuran yeni sağcı ANAP’ın, “baskı ve fiziksel güç” yerine “rıza”yı esas alan hegemonyası, ortak bir irade ya da genel bir çıkar oluşturma yoluyla diğer bütün sınıf ve grupların çıkarlarının

⁴⁸⁸ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, ss. 267 – 268.

⁴⁸⁹ 1984 Yerel Seçimleri sonucu, Ahmad’ın bu tespitini kanıtlar niteliktedir. Seçim sonuçlarına göre ANAP % 41.5, SODEP % 22.93, DYP 13.72, HP % 8.5, MDP % 7.87 ve RP % 4.73 oy almışlardır (sonuçlar bkz: Tanör, *Siyasal Tarih 1980 – 1995*, s. 67).

⁴⁹⁰ Bora, *a.g.e.*, s. 600.

⁴⁹¹ Yüksel Taşkın, (2006), *Kemali Saybaşılı’ya Armağan İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar*, 1. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul: s. 345.

hegemonik sınıf çıkarları ile birleştirmek suretiyle egemen olmayı amaçlamaktadır.⁴⁹² Özal'ın hegemonik projesinin popülerliği iktidar gücüne bağlı olmakla beraber farklı kentli grupları bir süreliğine de olsa kendine eklemlemesinden kaynaklanmaktadır. ANAP, kısa süreliğine de olsa bir arada tutabildiği bu grupları, birbirlerinden yalıtık yaşadıkları ve hatta kültürel kutuplaşmalar nedeniyle çatışma potansiyeli taşıdıkları için daha fazla bir arada tutamamış ve hegemonya projesi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁹³ Tünay, Özal'ın iki ulus projesindeki aktörlerin zamanla değiştiğini veya genişlediğini iddia ederek, yaşanan başarısızlığın nedenini şöyle açıklamaktadır:⁴⁹⁴

“... Türkiye’deki birinci toplumun birkaç tekel, faiz yüklü sermaye, bir grup rantıye ve spekülörlerle sınırlı kalmasıydı. İngiltere’nin tersine Türkiye’de örneğin yeni sağın siyasi gücü, işçi sınıfını, vasıflarına ve üretkenlik derecesine göre bölmeyi başaramadı. Bu da zorunlu olarak ikinci toplumun hacmini tahmin sınırlarını aşan bir oranda genişletti. Öyle ki, ikinci toplum: işçi sınıflarını, milyonlarca işsizi, serbest meslek sahibini ve zanaatkarları, tüccarları, emeklileri⁴⁹⁵ vs. içeriyordu. Buna liberallerin bir bölümü, yeni sağ bloğun dışında kalan ve başka siyasi partileri destekleyen İslami köktencileri de eklersek, hegemonik saldırının çöküşünün ve boyutlarının derinliği çok açık hale gelecektir”.

3.4.2.7. Sosyo Kültürel Alan ve Eğitim Politikaları

ANAP hükümetleri uygulamaları sonucunda en çok değişime uğrayan alanlardan birisi de sosyo kültürel alan olmuştur. Bu değişim olumlu olarak sayılabilecek yanı “statükocu” anlayış ve “tabular” yıkılmış, “devlet baba” anlayışı sorgulanmış, Türk insanı yeniliği ve değişimi kabullenmeye başlamış, dünya ile bütünleşme sürecine girilmiş ve hem köylerde hem de kentler de yaşam tarzı değişmeye başlamıştır.⁴⁹⁶ Ancak bu alandaki değişimin olumsuz yanı, toplumun bu döneme kadar “yanlış” veya “ahlaki olmayan” birçok uygulamayı, artık yaşamın bir parçası olarak görmesiydi. Mesela, bu dönemde rüşvet ve yolsuzluk en çok konuşulan konuların başında gelmiştir. Hemen her dönemde değişik boyutlarda rüşvet ve yolsuzluk söylentileri olagelmiş, ancak hiçbir dönemde ANAP hükümetleri döneminde olduğu

⁴⁹² Muharrem Tünay, (2002), “Türkiye Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 5, Ankara, s. 179.

⁴⁹³ Özkazanç, **Türkiye’de Yeni Sağ**, s. 1222.

⁴⁹⁴ Tünay, **a.g.m.**, s. 193.

⁴⁹⁵ Dikkat edilirse bu kesimler, Özal tarafından “orta direk” olarak adlandırılan kesimlerdir.

⁴⁹⁶ Çekin, **a.g.e.**, s. 73.

kadar “ayyuka” çıkmamıştır. Hayali ihracat, banka dolandırma, gümrük yolsuzlukları, imar affı, imar planı değişiklikleri ve imar izinleri; teşvikler, fonlar ve bunların yarattığı haksızlıklar günlük sıradan haberler haline gelmiştir. Halk, bu olaylara tepki göstermek bir yana olayları kanıksamış ve “Bal tutan parmağını yalar”, “iş yapsın da yesin” tarzı ifadeler de sıkça kullanılmaya başlanarak âdeta yolsuzluklara kılıf uydurulmuştur.⁴⁹⁷

1980’li yıllara kadar devletin temel sorumluluğu olarak kabul edilen eğitim hizmetleri, Türkiye’de uygulanan yeni sağcı politikaların etkisi ile geri plana itilmiş ve devlet okullarındaki eğitimin kalitesi düşmeye başlamıştır. Başbakan Özal, sosyal devletin modasının geçtiğini savunarak eğitimin devletçe verilmesine karşı çıkmış, Cumhurbaşkanı Evren ise vatandaşların çocuklarını devlet okullarına ücretsiz bir şekilde göndermelerini eleştirmiştir. Sağlık ve eğitim harcamalarının devletin üzerinde yükler olarak kabul edildiği, ya da neo-liberal ekonomi politikalarının uygulandığı, bu dönemde, devlet bütçesinden ayrılan kaynaklar muntazaman azaltılmaya başlandı. Böylelikle öğrenci başına yapılan harcama miktarı da, önceki dönemlere göre rastlanmamış derecede düşmüştür.⁴⁹⁸

Öte yandan neo-muhafazakar düşünceye uygun bir şekilde, eğitimde dini ağırlık giderek artmaya başlamıştır. Bunun en somut örneği, ilk ve ortaokullarda “Din Kültürü ve Ahlak ve Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulmasıdır.”⁴⁹⁹ Bu dönemde İmam-hatip okullarının sayıları artırılmış ve din eğitimindeki zorunluluk anayasal güvence altına alınmıştır.⁵⁰⁰ Türkiye’de din eğitimine verilen bu önemin nedeni, daha öncede belirtildiği gibi, İslami kesimi denetim altında tutmak ve sola karşı güdümlü bir din politikası izlemektir.

3.5. CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ

Anayasaya göre Evren’in bir kere daha cumhurbaşkanı olması mümkün olmadığı için, ülke gündeminde yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri vardı. Esasen, bu seçimler öncesi bir anayasa değişikliğine gidilerek Kenan Evren’in süresinin uzatılması

⁴⁹⁷ Cemal, **a.g.e.**, ss. 340 – 343.

⁴⁹⁸ Fatma Gök, (2004), **2000’li Yıllarda Türkiye Neo-liberalizmin Tahrifatı**, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, ss. 100 – 1001.

⁴⁹⁹ Bora ve Can, **a.g.m.**, s. 32.

⁵⁰⁰ Gök, **a.g.e.**, s. 101.

fikri gündeme gelmiş, ancak İnönü ve Demirel bu fikre karşı çıkmışlardır.⁵⁰¹ Seçimlerden önce Özal şu sözleri ile adaylığını açıklamıştır: “Evet, Cumhurbaşkanlığına adayım. Parti Genel Başkanlığına ve Başbakanlığa güvenilir bir arkadaş getirilecektir. İnşallah her şeyin hayırlısı olur”.⁵⁰² Özal’ı cumhurbaşkanı olmaya mecbur eden, 1989 yerel seçimlerinde aldığı kötü sonuçların, yapılacak olan ilk genel seçimlere yansımaları ve böylece meclisteki çoğunluğunu kaybederek eline geçen bu fırsatı bir daha yakalayamayacağı düşüncesi olmuştur. Ahmad’a göre referandum sonuçları, yerel seçim sonuçları, askeri rejimden devralınan anti demokratik yasaların kaldırılmaması ve “Özal Hanedanı” olarak bilinen yolsuzluk grubunun şöhretine zarar vermesi Özal’ı, Evren’in yerine geçmeyi düşünmeye sevk etmiştir.⁵⁰³ Bununla beraber, Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığına adaylığını koymasında, arkasında çoğunluğun yanı sıra, sivil kökenli bir cumhurbaşkanı fikri de kamuoyunda cazibe unsuru olması da etkilidir.⁵⁰⁴ Cumhurbaşkanlığı bir tarafa konulduğunda, yapılacak olan ilk seçim ANAP’nin ve Özal’ın sonunu getirebilecekken, İnönü ve Demirel’in yolunu açacaktır.⁵⁰⁵

Özal’ın bu isteğine rağmen hem SHP ve DYP hem de parti içi muhalif isimlerinden Fethi Çelikbaş şiddetle karşı çıkmış, DYP ve SHP oylamalarına katılmayarak, Çelikbaş ise cumhurbaşkanlığına adaylığını koyarak tepkilerini göstermişlerdir.⁵⁰⁶ Fakat Özal, 1982 Anayasası’nın TBMM’nin Cumhurbaşkanı seçilmesini kolaylaştıran hükümlerinden istifade ederek sadece ANAP milletvekillerinin katıldığı bir oturumda Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁵⁰⁷ 31 Ekim 1989 tarihinde, Türkiye Cumhuriyetinin 8. Cumhurbaşkanı olarak seçilen Özal, Cumhuriyet tarihinin 2. sivil Cumhurbaşkanı olmuş ve 9 Kasım 1989 tarihinde yapılan devir teslim töreniyle göreve başlamıştır.⁵⁰⁸

⁵⁰¹ Tanör, *Siyasal Tarih*, s. 82.

⁵⁰² Süleyman Yeşilyurt, (2006), *Türkiye’nin Başbakanları*, 1. Baskı, Kültür – Sanat Yayınları, Ankara, s. 159.

⁵⁰³ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, ss. 192 – 193.

⁵⁰⁴ Tanör, *Siyasal Tarih*, s. 82.

⁵⁰⁵ Yavuz Gökmen, (1992), *Özal Sendromu*, 2. Baskı, Verso Yayıncılık, Ankara, s. 163.

⁵⁰⁶ Sabuncu, *a.g.e.*, s. 147., Tanör, *Siyasal Tarih*, ss. 82 – 83.

⁵⁰⁷ Köker, *a.g.m.*, s. 1257.

⁵⁰⁸ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 193.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir siyasal parti olarak ANAP'nin, siyasal partiler doktrini içerisinde “catch-all party”, yani toplayıcı parti olarak tanımlanmıştır. Günümüz en yaygın parti tipi olan toplayıcı parti, her hangi bir ideolojiden ziyade en fazla oyu almak için imaj, siyasal iletişim, medya, güçlü lider, yüksek maliyetli kaliteli propaganda ve popülist söylemleri kullanan siyasal partilerdir. Dört eğilimi birleştirme iddiası, popülist imajı, yeni siyasal kavramlarla – orta direk, çağ atlama vb – halk üzerinde etkili bir iletişim kurması, medyadan yararlanması, Turgut Özal'ın her politikayı tayin eden tek adam olarak yürüttüğü güçlü parti liderliği ve seçimlerde kullandığı propagandaları ile ANAP, Türkiye'deki toplayıcı partinin en güzel örneklerinden biridir.

ANAP ekonomide liberalizmi benimsemiş ve bu doğrultuda da neo-liberal politikalar izlemiştir. Özal'ın, Başbakan Müsteşarı olarak görev yaptığı dönemde uygulamaya koyduğu ve başlangıçta geçici bir nitelik taşıyan 24 Ocak Kararları'nı, hem Askeri Yönetim'de hem de ANAP iktidarında uygulamaya devam etmiştir. Türk ekonomisinde 24 Ocak Kararları ile birlikte neo-liberal ekonomik politikalar uygulanmaya konulmuştur. Devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmış, serbest piyasa ekonomisi benimsenmiş ve dışa açık ticaret uygulamalarının önündeki engeller kaldırılmıştır.

Özal, ekonomide uyguladığı liberalizmi siyasal alanda uygulayamamıştır. Bunun nedeni sürekli hükümet bunalımlarının yaşandığı veya hükümetlerin her zaman düşme tehlikesi içinde çözümü pek mümkün olmayan mevcut ekonomik sorunlar ancak güçlü bir hükümetle en kısa sürede çözülebilir. Bunun yanı sıra ANAP'nin siyasal alanda liberalizme geçiş için yoğun bir çaba sarf etmediği de görülmektedir. Öte yandan ANAP'nin geleneksel kurumlara, yani aile, din ve toplum gibi kurumlara, katı olmayan bir tutum içinde önemsemesi, onların gelişmesi ve çağa ayak uydurması yolunda oldukça önemli uygulamalar gerçekleştirmiştir. ANAP'nin, bu yönleri ile ele alındığında neo-muhafazakar düşüncüyü benimsediği söylenebilir.

Ekonomik olarak neo-liberalizmi, siyasal olarak da neo-muhafazakarlığı benimseyen ANAP'nin ideolojisi, ikinci bölümde tanımlanan yeni sağ ideolojisidir. Zaten ANAP'nin parti programında ve sık sık vurguladığı 4 eğilim düşüncesi de ele alındığında, söylemsel olarak ANAP'nin yeni sağ ideolojiye sahip olduğu bir gerçektir.

Ancak burada belirtilmesi gereken konu, ANAP'nin liberalizm dışındaki diğer 3 eğilimin istenilen anlamda gerçekleşebilmesinin yegane yolu ekonomik açıdan güçlü bir Türkiye'yi oluşturmaktır. Sadece bu yolla muhafazakarlık, milliyetçilik ve sosyal adaletçilik gerçekleştirilebilir ve kalıcı nitelik kazanabilir. Eğer ekonomik açıdan zayıf bir Türkiye'de, bunlardan bahsetmek zordur ve eğer mümkün olsa bile geçici ve yetersiz olacaktır. Bu bakımdan ANAP'nin yeni sağ ideolojiyi sağlam bir şekilde özümsemiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü yeni sağ ideolojinin ortaya çıkmasında ekonomik krizlerin etkisi siyasal krizlerin etkisinden daha fazla olduğu ve yeni sağın, 1970'li yıllar boyunca yaşanan ekonomik krizlerden kurtulma çabasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Yeni sağ ideolojinin uygulayıcısı olarak sadece ANAP'ni göstermek pek de doğru değildir. Zira 12 Eylül 1980 Darbesi ve sonrasında iş başında bulunan yönetimler de yeni sağ politikaların uygulayıcısı olmuşlardır. 12 Eylül Darbesi ve sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası'nın özellikleri ile yeni sağın özellikleri arasındaki paralellik, Askeri Yönetim'inde yeni sağ ideolojiyi benimsediğini göstermektedir. Burada önemli olan soru şudur: ANAP kendisinden önceki Askeri Yönetim'in etkisinde kalarak mı yeni sağ ideolojiyi benimsemiştir yoksa Askeri Yönetim'den önce yine Özal'ın büyük çabaları sonucu çıkarılan 24 Ocak Kararları ile başlayan yeni sağın etkisinde kalınarak mı 12 Eylül gerçekleştirilmiştir? Sorunun ikinci kısmını doğru olarak kabul etmek mümkündür. Tarafı tarafsız pek çok kişinin kabul ettiği gibi, yeni sağın başlangıcı olarak sayılan 24 Ocak Kararları'nın uygulanabilmesi ve başarılı sonuçlar alınabilmesi ancak 12 Eylül Rejimi vb bir rejimde mümkündür. O halde Askeri Yönetim ve ANAP yeni sağın uygulayıcıları olmakla beraber Özal, Türkiye'de yeni sağı başlatan kişidir.

ANAP belki 12 Eylül Askeri Yönetimi'nin etkisinde kalarak yeni sağı benimsemiş ancak onun getirdiği koşullardan da maksimum oranda yararlanmasını gayet iyi bildi. Demokrasiye geçilmesiyle birlikte Askeri Yönetim'deki görevinden ayrılarak ANAP'ni kuran Özal, sürekli olarak hem askerlere hem de halka yakın durarak her iki kesiminde güvenini sağladı. Böylelikle iktidar olabilmek için Askeri Yönetim'den izin halktan da yetki almış olacaktı. Askeri Yönetim'in tam destek verdiği MDP'nin ve güdümlü muhalefet olan HP'nin halka uzak propagandalarının etkisi ve halkın Askeri Yönetim'den kurtulma arzusu ANAP'ni iktidara getirmiştir. Askeri Yönetimin dolaylı desteği ile neredeyse tek alternatif olarak ANAP'nin iktidar olması

kaçınılmazdı. Başka bir deyişle, Askeri Yönetim'e güvenen MDP ve HP'nin halktan uzak ve saldırgan propagandaları, doğal olarak, halkı bu iki partiden uzaklaştırmış ve ayrıca Askeri Yönetim'in uyguladığı baskının etkisi veya en azından bir an evvel demokrasiye geçilme arzusu, Askeri Yönetim'in dolaylı desteği olarak kabul edilebilir.

1991 yılına kadar iktidarda kalmayı başaran ANAP'nin ekonomik politikalara ağırlık vermiştir. Bu politikalar kısa sürede olumlu sonuçlar doğursa da uzun vadede etkili olamamıştır. Gelir bölüşümünün yaşanan ortaya çıkan adaletsizlik sonucu, sermaye grupları gelirin büyük kısmını, alt kesimler ise gelirin küçük kısmını bölüşmüşlerdir. Bunun sonucu olarak da “zengin daha da zenginleşmiş, fakir daha da fakirleşmiştir”. ANAP iktidarlara döneminde ortaya çıkan PKK sorununa karşı uygulanan hükümet politikası, PKK'yı dert etmeyen ve onu küçümseyen bir niteliktedir. Bununla beraber GAP ile kalkınma ve OHAL ile de güvenlik tedbirleri alınarak bu sorunun halline gidilmiştir. İç politikada İslamcılık ve dış politikada herkesle uyum, ancak özellikle ABD ile uyum, ANAP yeni sağ ideolojisinden kaynaklandığı söylenebilir. Yerel yönetim politikaları da, ANAP'nin yeni sağ uygulama alanların başında gelmektedir. Zira yeni sağ ideolojiye uygun olarak yerel yönetimlerde özelleştirmelerin önü açılmış ve belediyelerin harcamalarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Söylemde kapsayıcı bir tek-ulus hegemonya projesi uygulamaya çalışmış ve bunu kısa süreliğine de olsa başarmıştır. Ancak zaman içerisinde rantiyeciler gibi belli bir azınlığın, geride kalan işçi, çiftçi vb dar gelirlilerden oluşan çoğunluğa tercih edilmesi sonucu bu proje uzun süreli olamamıştır.

Uygulanan yeni sağcı – özellikle neo-liberal – politikalar, Özal hükümetleri döneminde en önemli politikalar olmasına rağmen uzun vadede alınan başarısız sonuçlar, ANAP'nin gördüğü desteği azaltmıştır. ANAP hükümetlerinin, ekonomik liberalizmi gerçekleştirme uğruna siyasal liberalizmi askıya alması, partinin gördüğü desteği azaltan başka bir unsur olmuştur. Siyasal liberalizme geçilmemesi hatta buna karşı çıkılması (referandumda “hayır” yönünde çalışma yapılması buna güzel bir örnektir), özellikle 1989 seçimlerinde etkisini göstermiş ve dört eğilimin oyları, deyim yerinde ise, yuvaya uçmaya başlamıştır. Gittikçe zayıflayan ANAP'nde kurtuluş reçeteleri hazırlanırken, Özal gidişatın kötü olduğunu görmüş ve 1982 Anayasası'nın, Cumhurbaşkanı seçimini kolaylaştıran hükümleri ile sadece kendi milletvekillerinin katıldığı 3. tur oylamada, 8. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece ANAP'nde Özal

dönemi sona ermiş, kendisinden sonra gelen genel başkanlar ANAP'ni yeniden yükselme trendine sokmak için çaba sarf etseler de başarılı olamamışlardır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev), Yavuz Alogan Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- AHMAD, Feroz, (2007), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev), Sedat Cem Karadereli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- AKALIN, Güneri, (1999), "Liberalizm Açısından Devletin Ekonomideki Rolü", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 25, Ankara, ss. 58 – 65.
- AKŞİN, Sina vd., (1998), **Dünyanın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İhsan, Güneş, (Ed.), A.Ö.F. Yayınları, 1.Baskı, Eskişehir.
- AKTAN, Coşkun Can, (1994), **Gerçek Liberalim Nedir?**, T. Yayınları, İzmir.
- AKTAN, Coşkun Can, (1996), "Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili", **Yeni Türkiye**, Sayı: 40, (Mayıs – Haziran), Ankara, ss. 15 – 32.
- AKTAN, Coşkun Can, (1999), "Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal Deformist Miydi?", **Yeni Türkiye**, Yıl: 5, Sayı: 25 (Ocak – Şubat), Ankara, ss. 459 – 462.
- ALKİN, Erdoğan vd., (2004), **İktisada Giriş**, İlyas Şıklar, (Ed.), A.Ö.F. Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir.
- ALKİN, Erdoğan, (t.y.), **İktisat**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Amerikan Tarihinin Ana Hatları, Bölüm XIII, XXI. Yüzyıla Girerken:**
http://turkey.usembassy.gov/uploads/images/pkMD9H-FtBW5yfGN3x7c1w/amerikan_tarih_anahatlar.pdf Erişim Tarihi (18.04.2010).
- ANAP Parti Programı:** <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> ve <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-2.html>, (01.04.2010).
- ARCAYÜREK, Cüneyt, (1999), **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- AREN, Sadun, (1989), **Bir Dönemden Yazılar 1980 – 1988**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- ATAAY, Faruk, (2002), “Türkiye’de Neo-liberalizm ve Parlamenter Siyasetin Krizi”, **Praksis**, Sayı: 5, Ankara, ss. 199 – 215.
- ATAMAN, Muhittin, (2001), “**Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm**”, (Der.), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı, (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul
- AYAN, S., (2007), “Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl: 2007, Cilt: 8, Sayı: 2, Sivas, ss. 1 – 25.
- BAKKALBAŞI, Oğuz, (1998), **Tıkanan Türk Siyaseti**, 1. Baskı, Ar Matbaası.
- BARLAS, Mehmet, (1994), **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul.
- BARRY, Norman, (1987), **Yeni Sağ**, (Çev.), Cevdet Akyan, Tisamat Yayınevi, Ankara.
- BAŞGİL, Ali Fuat, (2006), **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul.
- BAYDUR, Mithat, (1999), “Liberalizm Serencamı ve Liberal Öğretinin Temelleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 25, Ankara, ss. 345 – 349.
- BELSEY, Andrew, (1994), “Yeni Sağ Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları”, **Mürekkep**, Sayı: 9, Ankara, ss. 3 – 12.
- BERİŞ, Hamit Emrah, (2009), **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, Liberte Yayınları, Ankara.
- BORA, Tanıl ve Kemal, CAN, (1990), “12 Eylül’ün Resmi İdeolojisi, Faşist Entelijansiya ve Türk-İslam Sentezi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 18, İstanbul, ss. 24 – 39.
- BORA, Tanıl, (2005), “Turgut Özal”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. 7, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Korkut, (1991), **1980’li yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, Korkut, (1993), **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, Ankara.

- BÖLİĞİRAY, Nevzat, (1992), **Özal Döneminde Bölücü Terör “Kürtçülük”**, Tekin Yayınları, Ankara.
- BULUT, Sedef, (2009), “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, **S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 19, Isparta, ss. 73 – 90.
- CEMAL, Hasan, (1989), **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara.
- COTTERET, Jean-Marie ve Claude, EMERİ, (1995), **Seçim Sistemleri**, (Çev), Ahmet Kotil, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR, Tevfik, (1992), **Türkiye’de Liberalizm 1860 – 1990**, İmge Yayınevi, Ankara.
- ÇAVDAR, Tevfik, (1995), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950 – 1995**, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, (2009), “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, Sayı: 22, Balıkesir, ss. 165 – 168.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin, (2009), Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, Elazığ, ss. 265 – 278.
- ÇEKİN, Selda, (2008), “Türkiye’de Yeni Sağ: Anavatan Partisi”, **Dönem Projesi, Todaie Enstitüsü**, Ankara.
- ÇİMEN, Ali, (2009), **Tarihi Değiştiren Kadınlar**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- ÇÖLAŞAN, Emin, (1983), **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, 5. Basım, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- ÇUBUKÇU, Sevgi Uçan, (2008), “Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek”, (Der.) **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla, Modern Siyasal İdeolojiler**, Birsem Örs (Ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- DİKİCİ, Ali, (2008), “Milli Şef İsmet İnönü Döneminde Laiklik Uygulamaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 42, Ankara, ss. 161 – 192.

- DİNLER, Zeynel, (2008), **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi, 14. Baskı, Bursa.
- DOĞAN, Yalçın, (1986), **Dar Sokakta Siyaset**, Tekin Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul.
- DUBİEL, Helmut, (1998), **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, (Çev), Erol Özbek İletişim Yayınları, İstanbul.
- DURA, Cihan, (1991), **Türkiye Ekonomisi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- DUVERGER, Maurice, (1963), **Siyasi Rejimler**, (Çev), Yaşar Gürbüz, Remzi Kitabevi, Ankara.
- DUVERGER, Maurice, (1993), **Siyasi Partiler**, (Çev), Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara.
- DÜĞER, İsmail Hakkı ve Mehmet Ali, DULUPÇU, (2001), **İktisada Giriş**, Graphis Yayınları, İstanbul.
- EKİZ, Cengiz ve Ali, SOMEL, (2005), “Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi”, **Mülkiye**, Cilt: XXXI, Sayı: 256, Ankara, ss. 97 – 136.
- ERDOĞAN, Engin, (1988), **24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye’nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- ERDOĞAN, Mustafa, (1993), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa, (2003), **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Selami, (2010), “Anavatan Partisi’nin Siyasal Dönüşümü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- ERGÜDER, Üstün, (1991), “The Motherland Party: 1983 – 1989”, (Der) **Political Parties, And Democracy in Turkey**, Metin, Heper, Jacob Landau, (Ed), I.B. Tauris and Co. Ltd. Publishers, London.
- EROĞLU, Nadir, (2003), “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923 – 2003)”, **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, T.C. Marmara Üniversitesi A.İ.İ.T Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul: <http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>, (20.04.2010).

- EROĞUL, Cem, (1998), **Demokrat Parti**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- ERSOY, Uğur, (2002), “Türkiye Örneğinde Yeni Sağ, Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, (2001), “Değişimci Özal ve Değişim Sürecindeki İslam”, (Der.), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, ss. 211 – 218.
- GİRİTLİ, İsmet ve Jale, SARMAŞIK, (1996), **Anayasa Hukuku**, Der Yayınevi, İstanbul.
- GÖK, Fatma, (2004), “2000’li Yıllarda Türkiye Neo-liberalizmin Tahribatı”, **2000’li Yıllarda Türkiye: Neo-liberalizm Tahribatı**, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (Ed.), 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- GÖKMEN, Yavuz, (1992), **Özal Sendromu**, 2. Baskı, Verso Yayıncılık, Ankara.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, (1993), **Açıklamalı Türk Anayasaları**, 1. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, (1998), **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.
- GÜL, Songül Sallan, (2006), **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Devlet**, Ebabil Yayıncılık, Ankara.
- GÜLER, Birgül Ayman, (2005), **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- GÜLER, Filiz Demirci, (2003), **Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay Adalet Partisi**, TODAİE Yayınları, Ankara.
- GÜRAN, Tevfik, (2004), **İktisat Tarihi**, Aöf Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir.
- GÜRBEY, Gülistan, (2001), “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, (Der.), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı, (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, ss. 285 – 306.
- HELVACIOĞLU, Banu, (2002), “Neo-liberal Siyasi Ahlak: Beterin Beteri Vardır”, **Birikim**, Sayı: 158, ss. 44 – 48.

- HEYWOOD, Andrew, (2007), **Politics**, Palgrave Macmillian, New York.
- İNAN, Süleyman, vd., (2006), **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayınları, Ankara.
- JESSOP, Bob, (1990), **State Theory, Putting Capitalist States in Their Place, Polity**, London.
- KAFAOĞLU, Arslan Başer, (1994), **KİT Gerçeği ve Özelleştirme**, Alan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, (1995), **Sağ Türkiye ve Partileri**, İmge Yayınevi, Ankara.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, (2007), **Türk Sağ ve AKP**, Agora Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul.
- KAPANİ, Münci, (1976), **Politika Bilimine Giriş**, Sevinç Matbaası, A. Ü. H. F. Y., Ankara.
- KARAÖMERLİOĞLU, Asım, **Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri**: <http://www.ata.boun.edu.tr/Faculty/Asim%20Karaomerlioglu/htr312/karaomerlioglu%20cok%20partili%20hayata%20gecisin%20toplumsal%20dinamikleri.pdf>, (26.04.2010).
- KARPAT, Kemal, (1959), **Turkey Politics**, Princeton University Pres, New Jersey.
- KAZDAĞLI, Hasan, (2001), “Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm”, (Der.), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı, (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, ss. 443 – 470.
- KEPENEK, Yakup ve Nurhan, YENTÜRK, (2000), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar, (1989), **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, Sabri Tekay (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, (1988), “Seçimsiz Demokrasi”, **Bahri Savcıya Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, (2004), **Siyaset Bilimi**, AÖF Yayınları, Eskişehir.

- Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı, (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, ss. 351 – 384.
- KİRCHHEIMER, Otto, (1996), “The Transformation Of the Western European Party Systems”, (Der.), **Political Parties and Political Developments**, La Palombara, Joseph and Weiner, Myron (Ed.), Princeton University Press, New Jersey, ss. 177 – 200.
- KOÇAK, Cemil, (1996), **Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938 – 1945**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KONGAR, Emre, (2003), **21.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, 32. Basım, İstanbul.
- LA PALOMBARA, Joseph and Myron, WEİNER, (1966), “The Origins and Development of Political Parties”, (Der.), **Political Parties and Political Developments**, La Palombara, Joseph and Weiner, Myron (Ed.), Princeton University Press, New Jersey.
- LAÇİNER, Sedat, (2001), “İngiltere ABD Kanada Avustralya ve Yeni Zelanda”, (Der) **Bir Başka Açıdan İngiltere**, Sedat, Laçiner, (Ed.), Asam Yayınları, Ankara.
- MOURRE, Michell vd., (t.y.), **İhtilaller ve Darbeler Tarihi Ansiklopedisi**, (Çev.), Sabiha Bozdağı, Güneş Yayınları, İstanbul.
- MUMCU, Ahmet, (1998), **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I – II**, A.Ö.F. Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir.
- MUTLU, Erol, (1995), “Özal ve Özalıcılık”, **Mürekkep**, Yıl: 1995, S: Kış – Bahar, ss. 49 – 67.
- NEUMANN, Sigmund, (1957), **Modern Poltical Parties**, Chicago University Pres, Chicago.
- NİSBET, Robert, (2002), “Muhafazakarlık”, (Çev.), Erol Mutlu (Der.), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Tom Bottomore ve Robert Nisbet (Ed.). Ankara.
- OKUBAY, Doruk Ziya, **Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri ve Sonuçları**: [http://www.siyasaliletisim.org /pdf/ turkiyeningenelsecimleri ve sonuclari .pdf](http://www.siyasaliletisim.org/pdf/turkiyeningenelsecimleri_ve_sonuclari.pdf), (26.04.2010).

- ÖZ, Esat, (1982), **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 – 1945)**, Gündoğan Yayınları, 1. Basım, Ankara.
- ÖZAL, Turgut (1981), **II. İzmir İktisat Kongresi Konuşmalar ve Sonuç Tebliği**, İzmir.
- ÖZBUDUN, Ergun, (1968), **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, A.Ü.H.F.Y. Başnur Matbaası, Ankara.
- ÖZBUDUN, Ergun, (1979), **Siyasal Partiler**, Sevinç Matbaası, 3. Basım, Ankara.
- ÖZBUDUN, Ergun, (1999), **Contemporary Turkish Politics**, Lynne Rienner Publishers, London.
- ÖZBUDUN, Ergun, (2003), **Türk Siyasal Hayatı**, A.Ö.F. Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir.
- ÖZDALGA, Haluk, (2005), **Kötü Yönetilen Türkiye Örnek Vaka DSP**, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, (2004), **Muhafazakarlık**, Liberte Yayınevi, Ankara.
- ÖZKAZANÇ, Alev, (1996), “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 15, İstanbul, ss. 1218 – 1224.
- ÖZKAZANÇ, Alev, (1997), “Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler”, **Mürekkkep**, S. 7, ss. 21 – 35.
- ÖZKAZANÇ, Alev, (1998), “Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşrutiyyet Sorunu: 1980’li Yıllarda Yeni Sağ”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- ÖZTEKİN, Ali, (2003), **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
- ÖZTURANLI, Mehmet İskender, (1999), **Türkiye’de Laikliğin Serüveni**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- PARLA, Taha, (1995), **Siyasal Rejimler 1980 – 1989**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- PAYASLIOĞLU, Arif, (1952), **Siyasî Partiler**, A.Ü.S.B.F. Yayınlar, Ankara.

- PERİNÇEK, Doğu, (1968), **Türkiye Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi**, A.Ü.H.F. Yayınları, Ankara.
- POGGİ, Giofanco, (2002), **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, (Çev.), Şula, Kut ve Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- SABUNCU, Yavuz vd., (1998), **Dünyanın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi**, A.Ö.F. Yayınları, 1.Baskı, Eskişehir.
- SAKALLIOĞLU, Ümit Cizre, (1996), "1983 – 1994 siyasal Parti Topoğrafyası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken**, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1248 – 1253.
- SARIBAY, Ali Yaşar, (1994), **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- SARIBAY, Ali Yaşar, (1997), **99 Soruda Siyasal Partiler**, Radikal Yayınları, İstanbul.
- SARIBAY, Ali Yaşar, (2001), **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınevi, Bursa.
- SARTORİ, Giovanni, (1976), **Parties and Party Systems**, Cambridge University Pres, UK.
- SAVAŞ, Vural, (2004), **Türkiye Cumhuriyeti Çökerken**, 5. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- SAVRAN, Savran, (1992), **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri**, Kardelen Yayınevi, İstanbul.
- SOMEL, Cem vd., (2004), **Türkiye Ekonomisi**, Mustafa Özer, (Ed.), AÖF Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir.
- SUĞUR, Nadir vd., (1998), **Dünyanın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Güneş, İhsan (Ed.) A.Ö.F. Yayınları, 1.Baskı, Eskişehir.
- ŞAYLAN, Gencer, (1995), **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- TANÖR, Bülent, (1994), **İki Anayasa 1961 – 1982**, Beta Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

- TANÖR, Bülent, (2000), “Siyasal Tarih (1980 – 1995)”, (Der.), **Türkiye Tarihi**, Sina, Akşin, (Ed.), C. 5, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 23 – 155.
- TAŞAR, Mustafa, ANAP’nin Kuruluşu: http://www.mustafatasar.gen.tr/konusmalar/94-10-21_kurulus.htm, (04.05.2010).
- TAŞAR, Mustafa, Milliyetçilik, Muhafazakarlık ve Demokrasi: [http://www. Mustafa](http://www.Mustafatasar.gen.tr/yayinlar/2000-03-27milli_muh.htm) [tasar.gen.tr/yayinlar/2000-03-27milli_muh.htm](http://www.Mustafatasar.gen.tr/yayinlar/2000-03-27milli_muh.htm), (01.05.2010).
- TAŞDEMİR, Fatma, (2006), **Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi**, USAK Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- TAŞKIN, Yüksel, (2006), “Türkiye Sağını Anlamak: Soğuk savaş ve Sonrası İçin Bir İzah Denemesi”, **Kemali Saybaşılı’ya Armağan: İktisat Siyaset Devlet Üzerine Yazılar**, Burak Ülman ve İsmet Akça (Der.), Bağlam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- TAŞKIN, Yüksel, (2007), **Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEZİÇ, Erdoğan, (1976), **100 Soruda Siyasî Partiler**, Gerçek Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- TEZİÇ, Erdoğan, (2007), **Anayasa Hukuku**, Beta Yayıncılık, 12. Baskı, İstanbul.
- TOKATLI, Orhan, (1999), **Kırmızı Plakalar**, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- TOKER, Metin, (1990), **Tek Partiden Çok Partiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TOKGÖZ, G. Zübeyir, (1999), **Siyasî Partiler**, Günce Yayıncılık, 1. Basım, Ankara.
- TOPAL, Aylin, (2000), “The New Right, and Özalizm: A Comparative Perspective”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- TOPAL, Aylin, (2003), “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, **Praksis**, Sayı: 7, Ankara, ss. 63 – 84.
- TOSUN, Gülsüm Erdoğan, (2001), **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet – Sivil Toplum İlişkisi**, 1. Basım, Alfa Yayınevi, İstanbul.

- TOSUN, Tanju, (1999), **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Kitapları, 1. Baskı, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer, (1992), **Siyasî Partiler 1859 – 1952**, Esra Ofset, 2. Baskı, İstanbul.
- TURGUT, Hulusi, (1986), **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- TUŞALP, Erbil, (1993), **Plastik Papatya Kokusu**, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara.
- TÜNEY, Muharrem, (2002), “Türkiye Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”, Nazım Güveloğlu, ve Demet, Dinler, (Çev.), **Praksis**, Sayı: 5, Ankara, ss. 177 – 197.
- TÜNEY, Cemalettin, (2007), “Yeni Sağ Anlayışı Çerçevesinde Türkiye’de Enerji Politikalarının Dönüşümü”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- TÜRK, Hikmet Sami, (1969), “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 3, Ankara, 79 – 114.
- TÜRK, Hikmet Sami, (1969), “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 3, Ankara, ss. 79 – 114.
- TÜRK, İsmail, (2008), **Maliye Politikası**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- TÜRKÖNE, Mümtazer vd., (2003), **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara.
- ULAGAY, Osman, (1987), **Özal Döneminde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- ULAGAY, Osman, (1989), **Özal’ı Aşmak İçin**, Afa Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- UNCULAR, Betül, (1992), **İşte Böyle Bir Meclis (1983 – 1991)**, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- UYSAL, Ceren, (2001), “Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 1, Antalya, ss. 140 – 153.
- UZGEL, İlhan, (1991), **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- YALÇIN, Aydın, “Çağdaş Muhafazakarlık”, (Der.) **Sosyal ve Siyasal Teori**, Atilla Yayla, (Ed.), Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

- YANARDAĞ, Merdan, (2004), **Yeni Muhafazakarlar (Neo-cons)**, 1. Basım, Chivi Yazıları Yayınları, İstanbul.
- YANIK, Murat, (2002), **Parti İçi Demokrasi**, Beta Yayınları, 1. Bası, İstanbul.
- YAYLA, Atilla, (2001), “Liberal Siyaset Liberal İktisat Özal Çizgisi”, (Der.), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, ss. 425 – 442.
- YAYLA, Atilla, (2002), **Liberalizm**, Liberte Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- YAYLA, Atilla, (2004), **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Yayın Evi, Ankara.
- YAZICI, Serap (2009), **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- YAZICIOĞLU, M. Sait, (2001), “Özal’ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler”, (Der.), **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı, (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, ss.197 – 210.
- Yeni Çağrı Gazetesi: http://www.ydicagri.org/Sayilar/063/63halklar_ohal.html, (10.05.2010).
- YEŞİLYURT, Süleyman, (2006), **Türkiye’nin Başbakanları**, Kültür – Sanat Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- YILDIZ, Nuran, (1996), “Demokrat Parti ve Basın”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C. 51, Ankara, ss. 481 – 505.
- YILDIZ, Nuran, (2002), **Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçimi: Liderler İmajlar ve Medya**, Phoenix Yayınevi, Ankara
- YILDIZ, Özkan, (2008), “GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm”, **Ege Akademik Bakış**, Sayı: 8, İzmir, ss. 287 – 300.
- YILMAZ, Aytekin, (2001), **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, Şiir, (1998), “1923’ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasfiyesine”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 213, Ankara, ss.33 – 39.

YUMER, Ruhdan, (1999), “Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi”, (Der.) **Sosyal ve Siyasal Teori**, Atilla Yayla, (Ed.), Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

ZARALI, Ragıp, (1986), “ANAP Üstüne Tezler ve Düşünceler”, **11. Tez**, Sayı: 2, İstanbul, ss. 77 – 86.

ZÜRCHER, Eric Jan, (2002), **Modern Türkiye’nin Tarihi**, (Çev) Yasemin Saner, Gönen, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.

1989 Yerel Seçimleri Sonucu (Belediye Sayıları): <http://www.yerelnet.org.tr/secimler/?tur=&yil=1989>, (05.05.2010).

1989 Yerel Seçimleri Sonucu (Oy Oranı): [http://tr.wikipedia.org/wiki/1989 T%C3%BCrkiye Cumhuriyeti_Yerel_Se%C3%A7imleri](http://tr.wikipedia.org/wiki/1989_T%C3%BCrkiye_Cumhuriyeti_Yerel_Se%C3%A7imleri), (05.05.2010).

DİZİN

1

12 Eylül Darbesi, 62, 103
 12 Mart Muhtırası, 58
 1961 Anayasası, 57, 61, 64, 65, 67
 1982 Anayasası, viii, 1, 57, 61, 64, 65,
 66, 67, 84, 101, 103, 104, 107
 1983 Seçimleri, ix, 79

2

27 Mayıs Darbesi, 57, 58

A

Askeri Rejim, v, 2, 70

B

Başbakan, 48, 55, 70, 79, 93, 100, 102

C

Cumhurbaşkanı, 53, 66, 70, 82, 100,
 101, 104

D

Dış Politika, ix, 77, 92, 110, 117
 Din, 63, 100

E

Ekonomi, viii, ix, 29, 33, 44, 85, 87,
 118

H

Hegemonya, ix, 98, 99, 116

İ

İktidar, 8, 14, 16, 30, 31, 113
 İslam, 62, 63, 85, 94, 95, 107, 110, 111,
 117

K

Kenan Evren, 48, 65, 100

L

Liberalizm, ix, 28, 32, 34, 44, 52, 63,
 76, 89, 106, 107, 108, 117

M

Milliyetçilik, ix, 74, 75, 115
 Muhafazakarlık, ix, 30, 34, 75, 109,
 112, 113, 115, 117

N

Neo-Muhafazakarlık, viii, 34

P

Politika, ix, 8, 94, 111

R

Reagan, v, vi, 2, 37, 39, 40, 42, 68, 79

S

Seçim, 14, 18, 20, 56, 58, 59, 79, 80,
 83, 98, 108, 116
 Siyasal Dönüşüm, viii, 12, 61, 109
 Siyasal Parti, vii, 5, 6, 17, 70, 71, 74,
 113, 114
 Sosyal Adaletçilik, ix, 78

T

Thatcher, v, vi, 2, 38, 42, 68, 79
 Toplayıcı Parti, v

U

Uygulamalar, viii, 37

Y

Yeni Sağ, v, viii, 30, 31, 32, 34, 36, 37,
 41, 43, 47, 52, 63, 67, 68, 74, 75, 77,
 85, 96, 99, 107, 108, 110, 113, 116